

OROSZÉCHÉNYI
KÖNYV-
TÁR

HA 1759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

96. évfolyam

1980

3

AKADÉMIAI

ADÓ • BUDAPES

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA

REVUE DE L'ACADÉMIE

I. OSZTÁLYÁNAK

HONGROISE DES SCIENCES

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

96. ÉVF. 1980/3. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 80 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Az első, aranyfestékekkel készült nyomtatvány és annak magyar vonatkozásai

A könyvtörténetileg rendkívül jelentős Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel, NSZK) gondozásában jelenik meg a *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* c. folyóirat, amely 1979. évi szeptemberi számában¹ közölte Dr. Claus W. Gerhardt (Darmstadt) felhívását. Ebben arra kérte a szakembereket, hogy az arany- és ezüstoffestékekkel készült régi nyomtatványokra, ill. az azokra vonatkozó adatokra hívják fel figyelmét, ugyanis Gerhardt a nyomdai eljárások történetének kézikönyvét írja.² Említett közlésében arról tudósított, hogy az általa ismert első, aranyfestékekkel előállított nyomtatvány a korábbi szakirodalomtól eltérően nem Erhard Ratdolt 1482. évi velencei Euclides-kiadásában található, hanem Johannes Brenz *Auslegung der Evangelien* c. művének jóval később, 1556-ban Frankfurt a.M.-ban készült és Drezdában őrzött díszkiadású példányában.³

Gerhardt mind az említett felhívásában, mind a velem ezt követően folytatott levelezésében — a régi szakirodalom alapján⁴ — kifejtette az aranynyomás válfajait. Ezek szerint ebből kizárandó az aranyfüstlemez felragasztásával készült megoldás. A szorosabb értelemben vett arany-, ill. ezüstnyomás valódi (vagy nem valódi) fémport felhasználásával történt, amelynek két változata is lehetséges. Az egyik megoldás esetében a fémport elkeverték a kenőccében, és így az — a fekete nyomdafesték módjára — a szedés ólombetűiről került a sajtó segítségével a papírra vagy a hártyára. A másik technika szerint a megfestékezendő felületet minél világosabb, lehetőleg szintelen ragadós anyaggal nyomták meg a szedés felhasználásával, majd arra hintették a fémport, ahogy ezt a kézírás tintájával a száradás gyorsítása végett egykor a porzóval tették. Az így a papírra, ill. a hártyára ragadt fémport alkotta tehát a szorosabb értelemben vett aranynyomás másik válfaját.

A közelmúlt szakirodalma nem tett ilyen finom megkülönböztetést. Az „arannyal nyomtatás” általános kifejezésébe ugyanis mindhárom fenti megoldás — tehát a ragasztott laparany is — beleértődött. Ennek tudható be,

¹ IV. évf. 2. sz. 54. l.

² *Geschichte der Druckverfahren* címmel, amelynek I–III. kötete már 1974–1978 között megjelent, míg az utolsó, negyedik kötet sajtó alatt áll.

³ *Index Aureliensis* 124.554.

⁴ MOXON, Joseph: *Mechanic exercises on the whole art of printing*. London 1683–1684, 301–302. — BRUN, Marcelin Aimé: *Manuel pratique . . . de la typographie*. Paris 1825, 187–188.

⁵ Így pl. HAEBLER, Konrad: *Handbuch der Inkunabelkunde*. Leipzig 1925, 109. — SCHOTTENLOHER, Karl: *Die liturgischen Druckwerke Erhard Ratdolts aus Augsburg*. Mainz 1922, VI. lapon arany nyomatú reprodukcióval.

hogy az említett Euclides-kiadást tekintették általánosan az aranynyomtatás legkorábbi emlékének mind a külföldi,⁶ mind a hazai szakirodalomban.⁶

Az ősnymotatványok rendkívül igényes, általános bibliográfiája, a Berlinben szerkesztett *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) úgy írta le az 1482. évi Euclides-kiadást, hogy némely dedikációs példányában az ajánlást az első levél verzóján arannyal nyomtatták.⁷ A felsorolás öt példányt említ ehhez: Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek — Budapest, Egyetemi Könyvtár 2. pld. — London, British Museum 1. pld. — München, Bayerische Staatsbibliothek 2. pld. — Paris, Bibliothèque Nationale 2. pld. Nem kis örömet jelentett számomra ez a közlés, hogy Budapesten is módomban áll tanulmányoznom ezt az arannyal készített ajánlást. Az Egyetemi Könyvtár említett példánya⁸ az ajánlásnak valóban a GW által közölt szedési változatát tartalmazza,⁹ de sajnos azt nem arannyal nyomtatták hártýára, hanem fekete festékkel papírra.

Gerhardt levélben tudatta velem, hogy az 1482. évi Ratdolt-féle Euclides-kiadás említett müncheni és londoni példányában az ajánlás nem aranynyomással, hanem laparany felhasználásával készült. Ezt a körülményt részemre mind személyes találkozás, mind levelezés során mindkét gyűjtemény szakembere¹⁰ megerősítette. A mikroszkóp alatt vizsgált betűk csillogó aranyfüstlemezből állnak, amelyeket — a velem közölt müncheni feltételezés szerint tojásfestékkel — az előnyomtatott felületre ragasztottak fel. A betűk vonalainak felületén ez tartósan hozzáerősödött a könyv alapanyagát képező hártýához. Az aranylemeznek többi, így felesleges részét azután eltávolították, amely nem történhetett nyomtalanul. Amint ezt Londonból közölték velem, az egészen apróra tört aranylapocskák számtalan helyen a mai napig is beletapadtak a kikészített bőrből álló nyomtatási felületbe, ahol ezek a nagyító alatt jól látható módon csilognak.

Ezek szerint bizonyos, hogy Ratdolt 1482-ben e velencei kiadványában a Giovanni Mocenico dozsé-nak szóló ajánlása szövegét egyes példányokban ragasztóanyaggal előnyomott alapra felerősített laparanyból állította elő. Ez a megoldás a maga korában teljesen újszerű volt, és azt a mai napig is csak igen ritkán utánozták.^{10a}

Érdekes, hogy már milyen korán felfigyeltek e kiadvány ma Münchenben, ill. Londonban őrzött aranybetűs példányára. Elsőnek a bártfai származású Georg Henisch számolt be névtelenül erről még 1600-ban Augsburg város nevezetes könyvtárának latin és görög műveiről készített és nyomtatásban is megjelentetett katalógusában.¹¹ Ezt a közlést azután a következő századokban többen átvették.¹² Mindezek a napóleoni időkig a híres Bibliotheca Augustaná-

⁶ Így pl. VARJÚ Elemér: Magyar Könyvszemle 1902, 396. — HORVÁTH János: *Thuróczy János: A magyarok krónikája*. Bp. 1978, 464.

⁷ EUCLIDES: *Elementa*. Venezia 1488. V. 25. Erhard Ratdolt. 2°: GW 9428. Anm. 1.

⁸ Jelzete: Inc. 115.

⁹ CIH 1272 b. = *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Bp. 1970.

¹⁰ Dr. Karl Dachs (München) és Dr. Lotte Hellinga (London).

^{10a} Gerhardt újabb, publikálás előtt álló közlése szerint a mainzi Fust & Schöffler műhelyben már 1465-ben egyes példányokban ilyen technikával készült Cicero „De officiis . . .” c. művének (GW 6921) első lapja.

¹¹ *Bibliothecae inclytae reipub. Augustanae . . . catalogus*. Augustae Vindelicorum 1600, 576. — RMK. III. 940.

¹² EHINGER, Elias: *Catalogus bibliothecae amplissimae reipublicae Augustae*. Augustae Vindelicorum 1633, 667. has. — ZAPF, Georg Wilhelm: *Augsburgs Buchgeschichte, nebst den*

ban őrzött kötet alapján íródtak. Joggal feltételezhető, hogy e különleges példány magától Erhard Ratdolt-tól került szülővárosa, Augsburg könyvtárába, ahol is ő 1487 és 1522 között igen jelentős könyvnyomtatói tevékenységet fejtett ki. Ez az értékes darab azután a múlt század elején Münchenbe került, ahol azt ma is őrzik.

Ugyancsak viszonylag jól nyomon követhető az Euclides-kiadás másik, aranybetűkkel készült példányának útja. Ratdolt 1476 és 1486 között Velencében dolgozott, és könyvét az akkori dozsé-nak ajánlotta. Az erről szóló, egy lap terjedelmű írását állította elő aranylemezből a dozsé-nak átadott példányban, akinek a címerét is megörökítették e kötet egyik lapján. Joseph Smith, velencei angol konzul azután megszerezte ezt, amint erről híres könyvtárának 1755-ben nyomtatásban kiadott katalógusa tanúskodik.¹³ Smith pompás gyűjteménye 1763-ban az akkori angol király, III. György tulajdonába került.¹⁴ Az uralkodó könyvtárával együtt e kötet is azután a British Museumba került. Ott található az ma is.¹⁵

Tehát az Euclides-kiadás e két aranybetűkkel előállított ajánlással ellátott példányára már századokkal ezelőtt felfigyeltek, és azokat megkülönböztetett gondossággal ismertették, ill. őrizték. Ez teljesen indokolt is, hiszen ezenkívül — tudomásom szerint — a 15. századból mindössze egyetlen kiadvány létezik, amelynek egyes hártypéldányaiban — ugyancsak az ajánlás — aranybetűkkel készült. Ez a nyomtatvány pedig bennünket igen közelről érint, hiszen Thuróczy János művéről, a magyarok krónikájának 1488-ban Augsburgban készült kiadásáról van szó, amelyet ugyancsak Ratdolt nyomtatott.¹⁶

Miután a fentiek szerint Ratdolt 1482. évi Euclides-kiadását a szorosabb értelemben vett aranynyomás-kategóriájából törölni kellett egyszeriben érdekessé és fontossá vált ennek a Thuróczy-kiadásnak az a két példánya, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár őriz.¹⁷ Ezekben a kiadónak, Theobald Feger budai könyvkereskedőnek Mátyás királyhoz címzett ajánlását arannyal nyomtatták, amit Varjú Elemér e század elején igen részletesen leírt a kiadás többi változataival és az OSZK többi példányaival egyetemben.¹⁸ Ettől kezdve ezt a különlegességet a magyar szakírók számon is tartották: pl. Fitz József,¹⁹ Hubay Ilona,²⁰ Csapodi Csaba,²¹ Mályusz Elemér,²² Soltész Zoltánné.²³ Miután a magyar nyelvű szakirodalom mások számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen, ráadásul az eddig egy kalap alá vett különböző aranynyomatok közül a velencei Euclides-kiadás az augsburgi Thuróczy-krónikát időben hat esztendő.

Jahrbüchern derselben. Augsburg 1807, 161, ill. 84—85. az arannyal készült ajánlás szövegével.

¹³ *Bibliotheca Smithiana, seu catalogus librorum d. Josephi Smithii Angli.* Venetiis 1755, CLXI.

¹⁴ *British Museum. General catalogue of printed books.* Vol. 224. London 1964, 538. has.

¹⁵ Jelzete: IB 20514. — *Catalogue of books printed in the XVth century, now in the British Museum.* Vol. V. London 1924, 285. has. — Gutenberg Jahrbuch 1966, 104.

¹⁶ Hain 15518. — RMK. III. 15.

¹⁷ Inc. 1143 és Inc. 1143b = CIH 3324d és 3324e.

¹⁸ *Magyar Könyvszemle* 1902, 362—402. Ezen belül az arany nyomásról a 396. lapon.

¹⁹ *Gutenberg Jahrbuch* 1937, 106. — *A magyar könyvnyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története.* I. Bp. 1959, 172.

²⁰ *Gutenberg Jahrbuch* 1962, 381.

²¹ *Magyar Könyvszemle* 1964, 208.

²² *A Thuróczy-krónika és forrásai.* Bp. 1967. 93.

ben megelőzte, így erről a két különleges példányról a külföldi szakemberek csak a legutóbbi időben vettek tudomást.²⁴

A Thuróczy-kronika magyar nyelvű fordításai közül a korábbi kiadás közül ennek a latin ajánlásnak fekete/fehér hasonmását, ill. magyar nyelvű fordítását,²⁵ az utóbbi kiadás pedig az abban alkalmazott aranynyomással külön is hangsúlyozza ennek jelentőségét a következő szöveggel: „A Mátyás királyhoz szóló túldoldalt közölt ajánlást Fegher Theobald 1488-ban, latin nyelven, arany betűkkel nyomatta Thuróczy János a »Magyarok krónikája« című művének augsburgi kiadása elé.”²⁶ Ez a fogalmazás azonban nem pontos, hiszen ennek alapján azt gondolhatná az ember, hogy e kiadás valamennyi példányában arannyal készült volna az ajánlás szövege. Azonban erről nincs szó, mert ilyen formában — a mai ismeretek szerint — egyedül az OSZK két említett kötete hagyta el Ratdolt augsburgi sajtóját.²⁷

Ezek után fokozott figyelemmel és gondossággal kellett megvizsgálni, hogy e két példányban az egy-egy lapnyi szöveget milyen aranynyomási technikával állították elő. Mindkettőt hártáyra nyomtatták és dúsan illuminálták. Az egyik eredeti kötésben maradt fenn,²⁸ és az alábbiakban „1. példány”-nak jelölve fog szerepelni. A másikat a 19. század első felében új, egészbőr kötéssel látták el.²⁹ Ennek jelölése a továbbiakban: „2. példány”.

Az 1. pld. kötése korabeli, az eredeti arany metszés nyomaival. A vaknyomással díszített, bórrel bevont fatábláinak mérete 24 × 17.5 cm, a könyv hártáyleveleinek nagysága pedig 23 × 17 cm. A 2. pld. táblamérete 20.5 × 15.5 cm. Az átkötés során jelentős mértékben körülvágták, így az egyes levelek mérete már csak 20 × 15.5 cm. Ennek következménye, hogy pl. a krónika szövegének első lapját keretező illuminálás egy része áldozatul esett a könyvkötő ollójának.

De nem csupán a méretben, de a korabeli könyvdíszítésben is jól érzékelhető az a minőségbeli különbség, amely a két példány között — bár ugyanabban a műhelyben készült — az 1. javára számos esetben tapasztalható.³⁰ Jó példa erre a m₉b lapon Mária királynő fametszetes képének színezése. Az 1. pld.-ban ez igen gondos: a száj, az arcpír, a haj, az inszegély stb. egymástól jól elkülönülő, gondos megkülönböztetést kapott. Ezzel szemben a 2. pld.-ban az egész alakot egyszínű, barnás maszattal kenték be.³¹

A 2. pld. átkötése során a Thuróczy-féle krónika augsburgi kiadásának igen jellemző és fontos, egyetlen levélpárból álló első füzetét fordítva fűzték be. A négy lap eredeti és helyes beosztása az 1. pld.-ban található: 1a üres — 1b Mátyás és Beatrix kettős címere körülveve Mátyás további kisebb címereivel — 2a Szent László legenda illusztrációja — 2b Feger ajánlása Mátyás király-

²³ CIH LXXIII. — *Előadások Szántó Tibor könyvművész életmű-kiállítására alkalmából.* Debrecen 1978, 30.

²⁴ GELDNER, Ferdinand: *Inkunabelkunde.* Wiesbaden 1978, 56.

²⁵ THURÓCZY János: *Magyar krónika.* Bp. 1957, 38, 205–206.

²⁶ THURÓCZY János: *A magyarok krónikája.* Az 1486(!)-ban Augsburgban nyomtatott, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ősnymtatvány színezett fametszeteinek hasonmásával illusztrálva. Budapest 1978, 9. — Az ajánlás szövegének fordítása a 11–12. lapokon. Az aranynyomásról Horváth János még az utószóban is írt: 464. l.

²⁷ CIH 3324. B. var.

²⁸ Jelzete: OSZK Inc. 1143.

²⁹ Jelzete: OSZK Inc. 1143b.

³⁰ CSAPÓDI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock.* Bp. 1973, 375–376.

³¹ Érdekes, hogy Fitz a két példány színezését teljesen azonosnak tekintette (*Gutenberg Jahrbuch* 1937, 106.).

nak. Ezzel szemben a sorrend a 2. példányban: 1a Szt. László — 1b ajánlás — 2a üres — 2b címerek.

Csak e két hártypéldányban és csupán Feger ajánlása készült aranybetűkkel egymással megegyező kivitelben. A hárcm sornyi címzést 27 sornyi szövegköveti: az egész ajánlás szedésének mérete 138×115 mm. Ezen a felületen jóval több, mint ezer betű kapott helyet. Az aranybetűk állapota a két kötetben nem azonos: a 2. pld.-ban több helyütt erősen megkopott. Itt ugyanis az átkötés során tévesen vele szembe kötött üres lapra még egy további, ugyancsak üres, hártylevelet ragasztottak. Mivel a bőr nem teljesen sima, hanem helyenként hullámos, a két egymással szemben fekvő felületnek különösen a kölcsönösen kidomborodó része erősen dörzsöli egymást. Ennek következménye az aranybetűk megkopása.

Rátérve most már a betűk behatóbb vizsgálatára, megállapítható, hogy az nem csillogó laparanyból készült, és a betűk között szétszórva sem látható ilyenek nyoma, amint ez a fentiekben ismertetett Euclides-kiadás esetében tapasztalható volt. Ratdolt tehát ez alkalommal más technikát választott az arannyal történő nyomtatáshoz: az aranyfestéket. A Gutenberg óta használt nyomdafesték folyékony alapanyaga lenolaj, kence és terpentín volt. Ezt keverték azután el a fekete színt adó korommal. Ratdolt ebben a különleges esetben finomra őrölt, valódi aranyport alkalmazhatott festékként. Erre lehet következtetni abból, hogy az ajánlás szövegének aranya ma is oxidálódástól mentesen csillog. A betűk felülete a nagyító alatt enyhén egyenetlen, szemcsés szerkezetet mutat. Az aranyozás a betűk körvonalai mentén határozottan erősebb, mint azok közepén: a betűöntvények lapos felületére kent festék többsége a sajtó nyomására a kötőanyag segítségével rátapadt a hártya felületére, kisebbik része viszont — mintegy mérsékelt túlfestékezésésként — a betűvonal szélére szorult, és ott megvastagodottan száradt meg. Ahol az arany valami oknál fogva ma nem látható — akár azért, mert lekopott, akár azért, mert eredetileg sem tapadt meg a hártván — a festék kencés alapanyaga barna elszíneződést mutat a kikészített bőrön a betűk vonalvezetésének megfelelően.

Úgy tűnik, hogy az augsburgi nyomdász az aranyhoz készített festék maradékát a megkülönböztetett módon előállított példányok ajánlásának előállítására után ugyanezen kötetek első fizetének illuminálására használta. A Szt. László legenda fametszetes illusztrációján mindkét aranynyomásos példányban a lovagkirály vértetét és lovának díszítését ezzel az aranytintával fedték. Ennek fénytelen tónusa és szemcsés jellege félreismerhetetlenül eltér az ugyanezen a lapon mindkét példány keretezésére használt aranylemeztől, amely majdnem tükörszerűen csillog. A Ratdolt által alapanyagul használt kétféle technika — vagyis az aranyfesték és a laparany — itt tehát egyetlen könyv-lapon szinte szembeállításra nyert, és ennek során a kettő egészen egyértelműen elkülönül egymástól.

Az illuminálással kapcsolatban tett fenti észrevételt megerősíteni látszik a címereket tartalmazó metszet díszítése is e két példányban. Az 1. pld.-nál valamennyi címer aranyozása az ajánlás betűinél, ill. a Szt. László-féle metszetenél tapasztalt tompafényű csillogást mutatja. A 2. pld.-nál a korona alatt álló kettős címer a közepén, valamint az óramutató járása szerint alulról elindulva az előbbieket keretező címerek közül az első kettő még hasonló aranyozást kapott. Innen kezdve azonban, mintha a drága, valódi arany miatt nyilván csak a legszükségesebb mennyiségben elkészített aranyfesték fogyóban lett volna. A sorrendben következő, dalmáciai címer három, koronás párdücféjének

aranyozása már nem olyan csillogó, mint az összes korábban említett helyen látható díszítés, hanem valamivel barnásabb árnyalatot mutat. A külső keret jobb oldalán látható alsólausitzi címer ökre pedig a 2. pld.-ban — szemben az 1. pld. csillogó aranyával — már alig mutat aranyozást: szinte teljesen barna. Úgy látszik, hogy a maradék aranyfestéket ekkorra kencével már olyan mértékben hígították, hogy szinte csak ez hagyott nyomot a hártván.

Már Varjú Elemér, e két aranynyomásos Thuróczy-krónika első, részletesebb leírását adó ismertetőjében felmerült a gondolat, hogy e példányokat, amelyek „inkább festett kéziratra, semmint nyomtatványra hasonlítanak”, Mátyás király és udvara számára készítették. Ezt a feltevést tovább erősítette benne az eredeti kötés is, mégis bizonytalan volt, hogy csak e jelek alapján vajon bizonyosan korvinának tartható-e a két kötet.³² Varjú e cikkére hivatkozva vette fel Fogel József a Corvina-Könyvtár rekonstruálásához készített jegyzékébe.³³ Ezt a felfogást osztotta Fitz József is.³⁴ Balogh Jolán azt a gondolatot fűzte e példányokhoz, hogy a metszetek színezése Budán készülhetett, talán a királyi miniatura-műhelyben.³⁵ Ugyanő jóval később Fegernek Mátyáshoz intézett ajánlása alapján csak feltételezte, hogy e kiadványból kellett egy példánynak lennie a király könyvtárában, így „Mátyás könyvtárának elveszett ősnymtatványai” című jegyzékben szerepel a Thuróczy-krónika augsburgi kiadása.³⁶ Hubay Ilona korvinának minősítette e két hártypéldányt. Véleménye szerint az egyik kötetet a király, a másikat a Bibliotheca Corvina számára készítették.³⁷ Mályusz Elemér — Varjúra hivatkozva — Mátyás és udvara számára szánt ajándéknak tekintette.³⁸

Csapodi Csaba szerint „joggal lehet föltenni, hogy ez a két példány Mátyásé, ill. Beatrixé volt”.³⁹ Később ezt a véleményét módosította. Miután úgy találta, hogy a GW szerint öt aranynyomásos Euclides-példány is akad, továbbá a Thuróczy-krónikának a londoni British Museumban őrzött egyik példányában olyan szép a fametszetek színezése, mint a két korvina-gyanús kötetnek, korábbi feltételezését megkérdőjelezte.⁴⁰ Szemügyre véve a fenti két, Csapodi kételyeit okozó problémát a következő állapítható meg. A GW leírása, ill. az említett öt példány a szedési változatra vonatkozik, amelyek közül csak néhány, az ajánlás céljára szolgáló példány készült aranybetűkkel.⁴¹ Valójában, az Euclides-kiadásból — a már említett londoni és müncheni köteten kívül — csupán a párizsi Bibliothèque Nationale-ban őriznek két további példányt, amelyben az ajánlás aranybetűkkel készült. A londoni Euclides-kötet egykor a dozse tulajdonában volt, akinek Ratdolt ajánlása szólt, amit ezt a könyvön látható címer külön is bizonyít. Feger ajánlása Mátyás királynak íródott, így jogos a feltételezés, hogy a Thuróczy-krónika 1. pld.-át neki készítették. A Bibliotheca Corvinianához tartozás döntő bizonyítéka a címer.

³² *Magyar Könyvszemle* 1902, 396—398.

³³ *Bibliotheca Corvina*. Bp. 1927, 82. l. 121. sz.

³⁴ *Gutenberg Jahrbuch* 1937, 106.

³⁵ *Mátyás király emlékkönyv*. I. Bp. 1940, 510.

³⁶ BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. I. Bp. 1966, 332.

³⁷ *Gutenberg Jahrbuch* 1962, 391.

³⁸ MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Bp. 1967, 93.

³⁹ *Magyar Könyvszemle* 1964, 208.

⁴⁰ Ld. 30. jegyzet.

⁴¹ GW 9428. Anm. 1.: „In einigen Dedikationsexemplaren ist der Widmungsbrief auf Bl. 1b in Golddruck.”

Ilyet e kötetbe nem kellett külön festeni, hiszen a szépen illuminált, fametszetes, összetett címer ezt teljesen feleslegessé tette, amint ezt Csapodi igen meggyőzően kifejtette.⁴² Ezek szerint az 1. pld. minden valószínűség szerint egykor Mátyás király tulajdonában volt.

A Thuróczy-krónika szépen festett londoni hártýakötetét, amely a bejegyzések tanúsága szerint egykor magyarországi tulajdonosoké volt, talán párhuzamosan díszíthették a két budapesti példánnyal akár Budán, akár Augsburgban. Budapesten is őriztek még egy harmadik, ugyancsak hártýára nyomott augsburgi kiadású Thuróczy-krónikát,⁴³ de arany nyomású ajánlás híján soha senki sem állította róla, hogy az korvína lehetne. Ugyanez a helyzet az említett londoni példánnyal, hiszen erről sem legkorábbi magyar ismertetője, Rónai Jácint,⁴⁴ sem a gyűjtemény részletes katalógusa⁴⁵ sem írta, hogy aranynyomással készült volna benne a Mátyásnak szóló ajánlás. Márpedig csakis ez az a körülmény, amely a 2. pld.-t korvína-gyanússá teszi.

A fentiek után tehát továbbra is számításba vehető, hogy ez a 2. pld., jól lehet illuminálása az 1.-nél jóval gyöngébb, éppen a költséges és értékes aranynyomás miatt ugyancsak megkülönböztetett személynek szánták. Ez lehetett akár Beatrix királynő, amint ezt korábban feltételezték, de lehetett akár a szerző, Thuróczy János is, aki a kötet megjelenésekor a budai udvarban élt. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy amint a párhuzamos analógiaként szolgáló Euclides-kiadás egyik aranybetűs példányát az ajánlást író Ratdolt tarthatta magánál, ill. szülővárosában Augsburgban, úgy lehetséges, hogy a Thuróczy-krónika 2. pld.-a eredetileg az ajánlás írójának és a kötet kiadójának, Feger-nek készült, ill. talán ő azt valakinek a budai udvarban odaajándékozhatta.

Ide kívánkoznak még röviden a fentiekben annyit tárgyalt két példánynak az OSZK előtti sorsáról tudottak, amelyeket Varjú már ismertetett: az 1. pld.-t 1823-ban cserélte el Jankovich Miklós, kora legnagyobb magyar bibliofilje 240 arany értékű műkincsért. A 2. pld.-t József nádor 1845-ben vásárolta 400 forintért Bécsben Dr. Hildebrand híres gyűjtő hagyatékából.⁴⁶

Összefoglalóan megállapítható, hogy Ratdolt 1482-ben a velencei Euclides-kiadásnak néhány példányában laparany felragsztásával állította elő az ajánlás szövegét. Ezzel szemben hat évvel később Augsburgban ugyanő ezt a feladatot a Thuróczy-krónika két példányában már más technikával, aranyfesték alkalmazásával oldotta meg. Az aranynyomással készített ajánlást Theobald Feger, budai könyvkiadó írta Mátyás királynak, és mindkét példányt alig vitathatóan a budai udvar számára nyomatta. Tehát a világ első, szorosabb értelemben vett aranynyomata ennyire sok szállal és ilyen szorosan kapcsolódik Magyarországhoz.

Ennek az aranyfestékkel nyomtatott ajánlásnak, azon felül, hogy ez az első és a 16. század derekáig az egyetlen kiadvány, amely ezzel a megoldással készült, szövegében igen érdekes és fontos mondatot is tartalmaz. Feger — többek között — azt írta a királynak, hogy „igen csinos, festett képeket is mellékelek

⁴² Ld. 39. jegyzet.

⁴³ OSZK Inc. 1144. — CIH 3323a.

⁴⁴ OSZK Fol. Hung. 1110. I. fol. 154—159.

⁴⁵ *Catalogue of books printed in the XVth century, now in the British Museum. Vol. II.* London 1912, 381. — Jelzete: IB 6663.

⁴⁶ *Magyar Könyvszemle* 1902, 399.

hozzá, hogy az olvasással járó fáradalmakat a képek változatossága enyhítse, s a könyv ezzel is kellemesebb legyen mindenki számára.”⁴⁷ Ebből azután elterjedt kifejezés keletkezett: „legendi labore levare”, vagyis az olvasás munkáját könnyíteni. A kép ugyanis kitűnően segíti az emlékezetet. Ezen belül a képes ábrázolás nagy mértékben könnyíti a szöveg olvasását és megértését.⁴⁸ Ennek felismerése és tudatos alkalmazása jut kifejezésre a budai kiadó mondatából, valamint a Thuróczy-krónikában található, rendkívül gazdag, fameszetes illusztrációból. 32 dúcrol változtatásokkal és ismétlésekkel együtt összesen 66 kép került a magyarok történetének szövege közé az augsburgi kiadásba,⁴⁹ hogy tehát „az olvasás munkáját megkönnyítse”.

Erhard Ratdolt újítói érdeklődése és képessége azonban nem merült ki egyedül az arannyal történő nyomással kapcsolatos és a fentiekben — magyar vonatkozásai miatt — bő terjedelemben ismertetett próbálkozásaival, hanem még további számos és szerteágazó területen nyújtott újat. Ezek közül — csak példálódzva — a következők emelhetők ki. Ratdolt vezette be elsőnek, még 1477-ben, a mai értelemben vett címlapot, amely tartalmazza a könyv legfontosabb adatait: a szerző neve, a mű címe, a nyomtatás helye, ideje és a nyomdász neve.⁵⁰ Ő adta ki a ma ismert első, nyomtatott könyvhirdetését is, éppen a fentiekben az aranybetűi miatt már tárgyalt, 1482. évi Euclides-kiadáshoz,⁵¹ majd 1484-ben további, immár 43 tételből álló könyvjegyzéket készített — ugyancsak a világon elsőként ilyen — amelyben mind az ő, mind más velencei nyomdász kiadványait hirdette.⁵² Mint ügyes szervező és jó üzleti érzékkel megáldott ember gondolt arra is, hogy Velencéből Augsburgba hazatelepítelve ott rögtön megrendeléseket kapjon. Ezért — feltehetően még a lagunák városában — 14 különböző betűtípusából szedett szöveget nyomott ki. Ez a világ legrégebbi betűmintája, amelyből egy-egy nyomda technikai felkészültségére a mai napig is talán a legbiztosabban lehet következtetni.⁵³

A gazdaságos könyvterjesztés egyik, ma igen bevált és így elterjedt megoldása az ún. kiadói kötés, vagyis amikor a kiadványt egységesen elkészített kötésben hozza forgalomba a kiadó. Az első, aki ezt alkalmazta ugyancsak Ratdolt volt.⁵⁴ De ő kezdte meg a könyvet még annak bekötését megelőzően óvó, burkoló használatát is.⁵⁵ Gyakorlati érzékét dicséri — ugyancsak elsőként — a sajtóhibáknak a kiadványhoz csatolt jegyzéke.⁵⁶

⁴⁷ „Addidi et non parum venustas picturas, quo legendi labor picturae varietate levatus gratior omnibus occurreret.” — 23—25. sor.

⁴⁸ KUNZE, Horst: *Geschichte der Buchillustration in Deutschland*. Das 15. Jahrhundert. Textband. Leipzig 1975, 180—181.

⁴⁹ Schramm, Albert: *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*. Bd. 23. Leipzig 1943, 291—339. sz.

⁵⁰ HAEBLER, Konrad: *Die deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts im Auslande*. München 1924, 108. — Redgrave, Gilbert R.: *Erhard Ratdolt and his work in Venice*. London 1899, 6.

⁵¹ HAEBLER, *Die deutschen Buchdrucker* ... 109.

⁵² „Libri venales Venetiis impressi.” — HAEBLER, *Die deutschen Buchdrucker* ... 109. — Redgrave i. m. 38.

⁵³ DIEHL, Robert: *Erhard Ratdolt*. Wien 1933, 19. — KUNZE i. m. 248—249.

⁵⁴ KUNZE i. m. 244.

⁵⁵ DIEHL i. m. 24.

⁵⁶ Ld. 55. jegyzet.

Ratdolt sokoldalúságát bizonyítandó érdemes külön csoportba kötve azokat az újításokat felsorolni, amelyek a könyvdíszítéssel függenek össze, mert ez újabb magyar vonatkozáshoz vezet. Ő volt az, aki 1477-ben elsőnek alkalmazott fametszetes címlapkeretet, és rendszeresítette Itáliában az ilyen iniciálék használatát is.⁵⁷ Ezen belül is különös jelentőségűek az ún. litterae florentes, vagyis az a keretbezárt, indadíszes, fekete alapon fehér betűs iniciálé, amely az itáliai reneszánsz képzőművészetnek a nyomtatott könyvben feltűnő és legeredményesebbnek mutakozó hatása.⁵⁸

De nem csupán az általánosan, gyakorlatilag minden kiadványban használható könyvdíszek (keret, iniciálé stb.), hanem az egy-egy mű szövegéhez kapcsolódó illusztrációk terén is számos vonatkozásban volt úttörő Ratdolt. Így a sokat idézett 1482. évi Euclides-kiadásában a szélesen hagyott lapszélen nem kevesebb, mint 420 fametszetes és 200 öntött ólomvonalakból, az ún. nyomdai léniákból összeállított, geometriai ábrát helyezett el.⁵⁹ Ugyancsak elsőként alkalmazta könyvei illusztrálásához 1482-ben a planéták és csillagképek metszeit.⁶⁰

Még közelebb visz a magyar vonatkozásokat kutató vizsgálódásunk témájához, ha a fametszetes illusztrációkon belül a hagyományos feketén és vörösn kívül színek alkalmazását figyeljük meg e kiváló nyomdásznál. Az ő ezek iránti vonzódását az előzőekben, az aranynyomással kapcsolatban már volt alkalom érzékelní. Ugyancsak az 1482. esztendőben készített egyik csillagászati munkájában az asztronómiai ábrák közül egyet nem kevesebb, mint négy szín felhasználásával nyomtatott.⁶¹

Ratdolt nyomdásztevékenységének jellegzetes csoportját alkották a liturgikus kiadványok. Az augsburgi breviáriumában, amelyet 1485. IV. 30-án fejezett be, a megrendelő püspök címerét a fekete és piros színek mellett még az aranyat utánzó sárga felhasználásával állította elő.⁶²

A liturgikus nyomtatványok sorában már igen korán, 1480. XI. 12-én került ki Ratdolt velencei műhelyéből a legrégebb esztergomi breviárium, amelynek kiadására Mátyás király utasítása adta az indítékot.⁶³ 1484. XII. 9-én hagyta el a sajtóját a zágrábi breviárium.⁶⁴ Ezeket logikusan követte ebből az officinából a vezető magyarországi főegyházmegyének, az esztergominak miscskönyve. A Missale Strigoniense első két kiadása 1480-ban veronai,⁶⁵ majd 1484-ben nürnbergi műhelyben⁶⁶ látott napvilágot. 1486. III. 18-án azután újra kinyomtatásra került, most már mint Ratdolt velencei sajtójának utolsó datált terméke.⁶⁷

⁵⁷ REDGRAVE i. m. 6. — GELDNER, Ferdinand: *Die deutschen Inkunabeldrucker. II* Stuttgart 1970, 73.

⁵⁸ LÜLFING, Hans: *Johannes Gutenberg und das Buchwesen des 14. und 15. Jahrhundert.* Leipzig (1969), 133. — GELDNER: *Die deutschen Inkunabeldrucker.* i. m. II. 73.

⁵⁹ DIEHL i. m. 14. — HAEBLER, *Die deutschen Buchdrucker ...* i. m. 109. — Lülfiing i. m. 140.

⁶⁰ REDGRAVE i. m. 17.

⁶¹ HAIN 14111. — GELDNER, *Inkunabelkunde* i. m. 86.

⁶² SCHOTTENLOHER i. m. IX. és 1. tábla. — GELDNER, *Inkunabelkunde* i. m. 86—87. — A GW 5265 leírásában a sárga szín nem szerepel.

⁶³ RMK. III. 1. — GW 5468.

⁶⁴ RMK. III. 8. — GW 5517.

⁶⁵ HAIN 11428. — KOTVAN, Imrich: *Incunabula quae in bibliothecis Slovaciae asservantur.* [Martin] 1979, Nr. 854.

⁶⁶ HAIN 11429. — RMK. III. 7.

⁶⁷ COPINGER 4237. — RMK. III. 11.

A mindig újabb és újabb ötleteket megvalósító nyomdász ebben a kiadványában is valami meglepővel állt elő: a kánontábla fametszetét ez alkalommal nem kevesebb, mint öt szín felhasználásával készítette,⁶⁸ ami a nyomdászattörténelemben — akárcsak a fentebb tárgyalt aranynyomás — a világon első alkalommal történt.⁶⁹ A 97b, vagyis a 1₁b lapon található fametszet mérete 256 × 167 mm. Hármaskeretben látható ezen a misekönyv kánonrészét évszázados szokás szerint bevezető és így a szó szoros értelmében is „kanonikus” Golgota-jelenet: a kereszten függő Jézus mellett áll Szűz Mária és Szent János, a tanítvány.⁷⁰ A fametszet fekete színnel készült, piros a Jézus kezéből és lábából kifolyó vér, valamint a két álló alak ruházatának egy része, sárga a kereszt fája, továbbá a három fej feletti glória és a két öltöny egy része, barnászöld a földet borító növényzet és János ruhájának némely része, míg szürkésolív Mária öltözékének további része.⁷¹ A fenti színezés az OSZK másik példányában,⁷² továbbá Esztergomban⁷³ az utolsónak említett két szín esetében eltérő: barnászöld helyett olív, a szürkésolív helyett pedig sötétszürke.

Az említett színfoltok viszonylag nagy hűséggel követik a fekete színű fametszet vonalait. Kisebb eltolódás azonban tapasztalható, pl. Mária ruházatának sötét színe a kép szegélye felől valamivel a fekete körvonalon kívül kezdődik már, de annak minden irányváltozását pontosan követi. Ugyancsak felismerhető a két álló alak ruházatának három színe között helyenként vékony, szintelen csík. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a színezés úgy történt, hogy a külön-külön színnel bekent dűrészeket ezt követően összeállították, majd a négy színt egyszerre nyomtatták. Az egyes részek nem egészen pontos illeszkedése ez esetben ugyanis az említett, keskeny, fehér csíkok magyarázatául szolgálhatna. A gondosabb vizsgálat azonban ennek a feltevésnek ellene mond, mert akadnak kisebb felületek, ahol az előbbinek éppen az ellenkezője tapasztalható: két szín néha egymásra került. Ez viszont csakis úgy fordulhat elő, ha a színeket egyenként, külön-külön munkamenetben vitték fel a misekönyv lapjára.

A szakirodalom úgy tartja, hogy a fametszet színezését Ratdolt színenként egy-egy fadúc felhasználásával (chiarobscuró) állította elő.⁷⁴ Úgy tűnik, hogy valóban ezt a megoldást választotta velencei kiadású misekönyvében a kánontábla esetében. A fekete fametszet nyújtotta a körvonalakat, amelyek jelentős részét azután négy további dúc segítségével piros, sárga, zöld és szürke színekkel töltötte ki. A három megvizsgált példány alapján kétségtelen, hogy a színes fametszet egységesen Ratdolt műhelyében készült, nem pedig utólag színezték ki egyedileg. Az említett technikától jól megkülönböztethetők a kézzel történt kiegészítések. Így az egyik budapesti példányban⁷⁵ a három sárgán nyomott glórián belül piros pontokból és vonalakkal álló sugarak láthatók, továbbá a

⁶⁸ HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica*. Bp. 1938. 25. — GELDNER, *Die deutschen Buchdrucker* . . . i. m. I. 151. II. 74.

⁶⁹ Érdekes, hogy Konrad Haebler csupán egyetlen négyszínű ósnyomatványról adott hírt a 15. századból: Barcelona 1481 (HAIN 10321. — HAEBLER, *Inkunabelkunde* i. m. 110.).

⁷⁰ HUBAY i. m. 85, III. táblán színes reprodukció.

⁷¹ Jelzete: OSZK Inc. 178b.

⁷² Jelzete: OSZK Inc. 178.

⁷³ Jelzete: Bibl. Metrop. Inc. XV. I. 139.

⁷⁴ LÜLFING i. m. 140.

⁷⁵ Ld. 72. jegyzet.

fedetlen testfelületek halvány rózsaszínű, egyenetlen színezése. Az esztergomi példányban pedig⁷⁶ még sokkal több az ilyen jellegű kiegészítés: a két álló alak glóriájának aranyozása, Mária kendőjének és Jézus kötényének áttetsző szűr-kéje stb.

Ratdolt 1486 derekától kezdve — immár hazatérve Augsburgba — kiadványaiban a fametszeteket — különösen a szertartáskönyvek esetében — nyomdájában továbbra is színezte.⁷⁷ A misekönyveiben található kánontáblák néhány éven át — 1491 és 1496 között — még ugyancsak színezve kerültek ki műhelyéből. Ezekhez Augsburgban három, egymástól eltérő rajzolatú fametszetet használt, amelyek egyike sem azonos az 1486. évi velencei Missale Strigoniense-ben láthatóval.⁷⁸ Számunkra ezek közül különösen az időrendben első az érdekes és fontos,⁷⁹ mert annak ismét magyar vonatkozása van. Ez a dúc első ízben 1491. IX. 16-án tűnt fel az augsburgi egyházmegye részére készült misekönyvben.⁸⁰ Ugyanez a kánontábla látható a freisingi püspökség számára Ratdolt műhelyében 1492. III. 17-én nyomtatott misszáliban is.⁸¹

Pontosan ugyanez a fametszet található az esztergomi misekönyv 1491. XI. 21-i dátummal megjelent kiadásában,⁸² amelynek kolofonja azonban a nyomtatás helyéül a morvaországi Brünn-t (Brno), nyomdászainak pedig Conradus Stahel-t és Matheus Preinlein-t tünteti fel. Ratdolt ehhez az első, augsburgi kánontáblájához — a szakirodalom szerint⁸³ — a fametszet rajzát adó fekete festéken kívül piros-barna-olív-sárga és kék színezést használt. Ezzel szemben a budapesti és az esztergomi példány⁸⁴ vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy a kék szín felvitele nem fametszet útján, hanem kézzel — talán sablon felhasználásával⁸⁵ — történt, de nyilván még a nyomdában. A háttér felső részének kékje ugyanis mindkét példányban a kézi kifestésre utaló egyenetlenséggel halványodik felülről lefelé haladva.

A kánontáblával szemközti lapon kezdődik a kánonrész szövege, amelynek szókezdő „T” iniciáléját ugyancsak fametszet segítségével színezték. Ehhez az alapot adó feketén kívül csak a piros színt használták, amelyet a szöveg ugyanilyen festékezésű betűivel együtt nyomtattak. Az iniciálé színezésére szolgáló, fába metszett dúc külön erre a célra készült, mert az nemcsak pontosan kitölti a betű körvonalait, de a „T” szárait metsző indafonatok helyén — a piros ehhez alkalmazkodva — két helyen megszakad.

A kánontábla, az iniciálé, a lombardok és a betűtípusok azonossága arra készítette Karl Schottenloher-t, hogy azt feltételezze, miszerint e Missale Strigoniense kánonját nem Brünnben, hanem Augsburgban Ratdolt nyomtatta.⁸⁶ Két további körülmény is alátámasztani látszik ezt a véleményt: a kánon ki-

⁷⁶ Ld. 73. jegyzet.

⁷⁷ SCHOTTENLOHER i. m. IX—XIV. és 14, 20, 28. tábla. — GELDNER, *Inkunabelkunde* i. m. 87.

⁷⁸ HEITZ, Paul: *Christus am Kreutz*. Strassburg [1910], 1—3. tábla. — SCHOTTENLOHER i. m. 14, 20, 28. tábla. — SCHRAMM i. m. 5, 8, 15. ábra.

⁷⁹ HEITZ i. m. 1. ábra. — SCHOTTENLOHER i. m. 14. tábla. — SCHRAMM i. m. 8. ábra.

⁸⁰ HAIN 11260. — SCHOTTENLOHER i. m. XII.

⁸¹ HAIN 11303. — SCHOTTENLOHER i. m. XII.

⁸² RMK. III. 24. — HAIN 11431.

⁸³ SCHRAMM i. m. 5 — GELDNER, *Inkunabelkunde* 87.

⁸⁴ Jelzete: Inc. 179. és Inc. XV. I. 136.

⁸⁵ *Gutenberg Jahrbuch* 1928, 87—88.

⁸⁶ SCHOTTENLOHER i. m. XII.

maradt a levélszámozásból, és ívjele — a misekönyv többi részétől eltérően — e résznek nincs.⁸⁷

Hubay Ilona úgy találta, hogy e kánon betűtípusa azonos méretű⁸⁸ a Ratdolt 1486. évi esztergomi misekönyvében találhatóival, de eltér az ő már fentebb említett, két németországi egyházmegye részére Augsburgban készült misekönyvében láthatóktól.⁸⁹ A brünni kiadvány kánonjának papírjában Hubay sokféle vízjelet különböztetett meg, ami nem a nagy augsburgi műhelyre, hanem sokkal inkább a kis brünni nyomdára lehet jellemző.⁹⁰ Mindezek alapján úgy találta, hogy a kánonrész is Brünnben készült és nem Augsburgban.

Újabban Vladislav Dokoupil rendkívüli alaposággal dolgozta fel a brünni ősnymoda történetét, beleértve annak egykori felszerelését is. Megállapította, hogy az esztergomi misekönyv kánonjának nyomtatásához igénybe vett valamennyi nyomdai anyag (fametszet, iniciálé, betűtípus stb.) egyetlen más brünni kiadványban sem található. Dokoupil ezek után azt tartotta valószínűbbnek, hogy a kánon — a színes kánon táblával együtt — Ratdolt augsburgi műhelyében készült a vele hosszú évek óta viszonylag szoros kapcsolatban állt brünni officina részére.⁹¹

Hubay véleménye szerint az 1491. IX. 16-án kiadott augsburgi misekönyv elkészülte után Ratdolt kölcsönadta Brünn-be a kánon tábla előállításához szükséges fametszet dúcát, amely az 1491. XI. 21-én befejezett esztergomi misekönyvben található. 1492. III. 17-én azután ugyanezzel a fametszettel ismét az augsburgi műhelyben látott napvilágot a már említett freisingi misekönyv. Hubay szerint a dúc Augsburgba történt visszakerülte során megsérült, mert a freisingi kánon tábláról lemaradt a keresztfa felirata.⁹² Ez a — feltehetően téves — megállapítás Paul Heitz művére vezethető vissza.⁹³ Schottenloher ugyanis éppen ebből a freisingi misekönyvből mutatta be reprodukcióban a kérdéses fametszetet, ahol is azonban a felirat érintetlen.⁹⁴ A félreértés abból eredhetett, hogy Ratdolt időrendben következő, de eltérő metszésű kánon tábláján a kereszt feliratának csak a második fele látható.⁹⁵

Ugyancsak bizonyos pontosításra van szükség a brünni kánon szövegtípusának méretét illetően. Ez — az esztergomi és a budapesti példányon mérve — 182–183 mm, vagyis nem pontosan azonos a velencei kiadásban tapasztalható 184 mm mérettel, amint ezt Hubay írta,⁹⁶ ill. ahogy ezt a Haebler-féle típus-repertórium közölte.⁹⁷ A 182–183 mm méret mintegy középpüthelyezkedik el Ratdolt említett 184 mm-es velencei és a szakirodalomban közölt, de példány

⁸⁷ HUBAY i. m. 14–15.

⁸⁸ Az általa közölt 92 mm nyilván tíz sor mérete, így húsz soré 184 mm.

⁸⁹ Mérete 180 mm szemben a Hubay által a brünniben mért 184 mm-rel.

⁹⁰ HUBAY i. m. 15. — *Gutenberg Jahrbuch* 1962, 393. — A vizsgált budapesti és esztergomi példányban két vízjel ismerhető fel: a három külső levélpár papírjában gótikus korona kereszttel, a legbelsőben pedig hármás dombba tűzött hosszú szárú kereszt. Feltehető, hogy e két vízjel a misekönyv utolsó, M-jelű ívében is megtalálható.

⁹¹ DOKOUPIL, Vladislav: *Počátky brněnského knihtisku*. Prvotisky. Brno 1974, 44, 57, 112, 114, 116.

⁹² HUBAY i. m. 14.

⁹³ HEITZ i. m. 15.

⁹⁴ SCHOTTENLOHER i. m. 14.

⁹⁵ Egyetlen ismert előfordulása: *Missale Brixinense*, 1493. VIII. 17. — HAIN 11273. — HEITZ i. m. 2. sz. — SCHOTTENLOHER i. m. 20. tábla. — SCHRAMM i. m. 15. kép.

⁹⁶ Ld. 92. jegyzet.

⁹⁷ *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. Abt. V. Leipzig 1924, 19.

hiányában sajnos számomra ellenőrizhetetlen augsburgi 180 mm között.⁹⁸ Így a kánontípus azonosítása a velenceivel, ill. biztonságos elhatárolása az augsburgitól megnyugtató módon nem végezhető el, amint ezt pedig Hubay feltetelezte.⁹⁹

A kánontábla és főleg annak további munkaeszközökkel (dúcok és sablon) több munkamenetben végrehajtott színezése és technikája pontosan megegyezik a Ratdolt műhelyében tapasztaltakkal. Ennek alapján úgy tűnik, hogy nem csupán 1486-ban a velencei, de 1491-ben a brünni kiadású *Missale Strigoniense* többszínű fametszetét is Ratdolt officinájában állították elő. A mai ismeretek szerint ilyen színezett kánontáblát a már említett két esztergomi misszálén kívül kizárólag csak Ratdolt augsburgi nyomdájában állították elő 1491 és 1496 között, és ott is csak mindössze hatot.¹⁰⁰ Az a körülmény viszont, hogy a kánonrész papírjában található két vízjel az 1491. évi *Missale Strigoniense* utolsó ívében megismétlődik, mintha arra utalna, hogy a kánont közvetlenül a kötet befejezése után talán mégis Brünn-ben nyomtatták Ratdolt felszerelésével.

Mindent összefoglalva a könyvnyomdászat terén Gutenberg után a legtöbb új kezdeményezést mutató Erhard Ratdolt két jelentős újítása, az aranyfestéssel történő nyomtatás és a színezett kánontáblák előállításának a világon első ízben magyarországi megrendelésre történt.

BORSA GEDEON

Der erste Goldfarbendruck und seine ungarischen Beziehungen

Claus W. Gerhardt (Darmstadt) stellte fest, dass der Golddruck von Ratdolt in seiner *Euclides*-Ausgabe (Venedig 1482) mit Verwendung von Blattgold vom Typensatz verfertigt wurde. Vier Exemplare der Ausgabe befinden sich heute in Paris, in London und in München. Der vorangehende Artikel macht nun klar, dass der früheste goldene Farbendruck vom Typensatz auch von Ratdolt stammt. Es handelt sich um die Ungarnchronik von János Thuróczy, die 1488 in Augsburg gedruckt wurde (Hain 15515-15518). Hier nimmt der „goldene“ Text der Widmung von Theobald Feger, Verleger von Buda eine Seite ein und wurde an den ungarischen König Matthias Corvinus gerichtet. Allein in zwei Pergamentexemplaren der Ungarischen Nationalbibliothek ist dieser Goldfarbendruck zu finden.

Eine weitere Erfindung von Ratdolt war die Herstellung von Holzschnitten in mehreren Farben. Die Kanontafel des *Missale Strigoniense* (Esztergom-Gran) von 1486 (Copinger 4237) aus Venedig wurde zum ersten Mal auf solcher Weise fünffarbig gedruckt. Ratdolt stellte später (1491–1496) in Augsburg noch weitere sechs Missaldrucke mit so vielen Farben her. Genau mit solcher Methode verziert erschien die Kanontafel von *Missale Strigoniense* aus Brünn (Brno) am 21. XI. 1491 (Hain 11431). Es bleibt auch weiterhin offen, ob der Kanonteil dazu in Augsburg, oder mit Hilfe des Materials von Ratdolt aber in Brünn verfertigt wurde.

Zwei interessante Erfindungen von Ratdolt wurden also zum ersten Mal auf ungarischen Bestellungen verwendet.

⁹⁸ *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts*. Taf. 602 – 603. – *Typenrepetitorium* i. m. III. Leipzig 1910, 272.

⁹⁹ Ld. 90. jegyzet.

¹⁰⁰ *Missale Augustanum* 1491. IX. 16. HAIN 11260. – *Missale Frisingense* 1492. III. 17. HAIN 11303. – *Missale Brixinense* 1493. VII. 17. HAIN 11273. – *Missale Aquilejense* 1494 (1493). XII. 23. HAIN 11258. – *Missale Pataviense* 1494. I. 21. HAIN 11349. – *Missale Augustanum* 1496. VI. 10. HAIN 11261.

A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai

II. Az „erdélyi” gyűjtemény. — III. Győri könyvtulajdonosok

Náprági Demeter 1594 és 1601 között élt Erdélyben. Mint gyulafehérvári püspök és 1598-tól kancellár tanúja, egyik főszereplője és szenvedő alanya volt az erdélyi eseményeknek: az ingatag Báthori Zsigmond lemondásának 1597-ben, majd visszahívásának és visszatérésének 1598-ban; Báthori András rövid fejedelemségének, majd Mihály vajda uralmának. Minthogy Náprági már Báthori Zsigmond első lemondásakor hűséget esküdött Rudolf császárra, Mihály vajda párthíve lett, s a magát „a császár erdélyi tanácsosának és helytartójának” nevező vajda mellett továbbra is kancellárként működött. Mihály vajda azonban éppen császárpártisága miatt hamarosan gyanakodni kezdett rá, mivel nem támogatta Mihály törökbarát politikáját. Náprági visszavonult gyalui várába, s az első adandó alkalommal, 1600 júliusában eltávozott Erdélyből azzal az ürüggyel, hogy Rómába megy püspöksége megerősítésére. Útja azonban Nagykarolyon át Magyarországra vezetett. Közben a brassói országgyűlésen kegyvesztett lett, az 1601. január 21-i kolozsvári országgyűlés pedig megfosztotta őt püspöki hivatalától.¹ Püspöki székhelyéről, Gyulafehérvárról, az erdélyi fejedelmek rezidenciájából a hagyomány szerint 2–300 könyvvel jött ki Magyarországra. E könyvanyag egy része ma is elkülöníthető az erdélyi possessorok alapján a győri Székesegyházi Könyvtárban. Nem állítható azonban, hogy Nápráginak kizárólag erdélyi tartózkodása során volt alkalma erdélyi személyek könyveihez jutni. Sokołowski műve² pl. valószínűleg még erdélyi püspöksége előtt került hozzá, illetve Gyulai Pálnak Bornemisza Boldizsártól kapott könyvébe Náprági 1608-ban kalocsai érsekként jegyezte be nevét.³ Mindezek ellenére nagyon valószínűnek látszik, hogy azoknak a XVI. századi erdélyi possessoroknak a könyvei is, amelyekben Náprági neve nem szerepel, az ő útján kerültek Győrbe. A több mint 350 éve itt szunnyadó könyvek, amelyek némelyikére a kutatás már felhívta a figyelmet⁴ — egyfelől az erdélyi fejedelmi családok értékei, másfelől ismert és kevésbé ismert személyiségek könyves tékájának értékes darabjai.

A fejedelmi családok könyveit a Náprági-könyvtár jegyzékében követett elvek szerint, tulajdonosaik, ill. a donatorok időrendjében közöljük:

¹ SZAMOSKÖZI István: *Erdély története 1598–1599, 1603*. Budapest 1977, Magyar Helikon, passim. — SZÁDECZKY Lajos: *Erdély és Mihály vajda története. 1595–1601*. Temesvár 1893. 482, 486–487, 499, 522, 524. — JENEI Ferenc: *Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter*. ItK 1965. 142.

² VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai I. Náprági Demeter könyvtára*. MKsz 1980/2. 125.

³ L. az előző jegyzetet, 123.

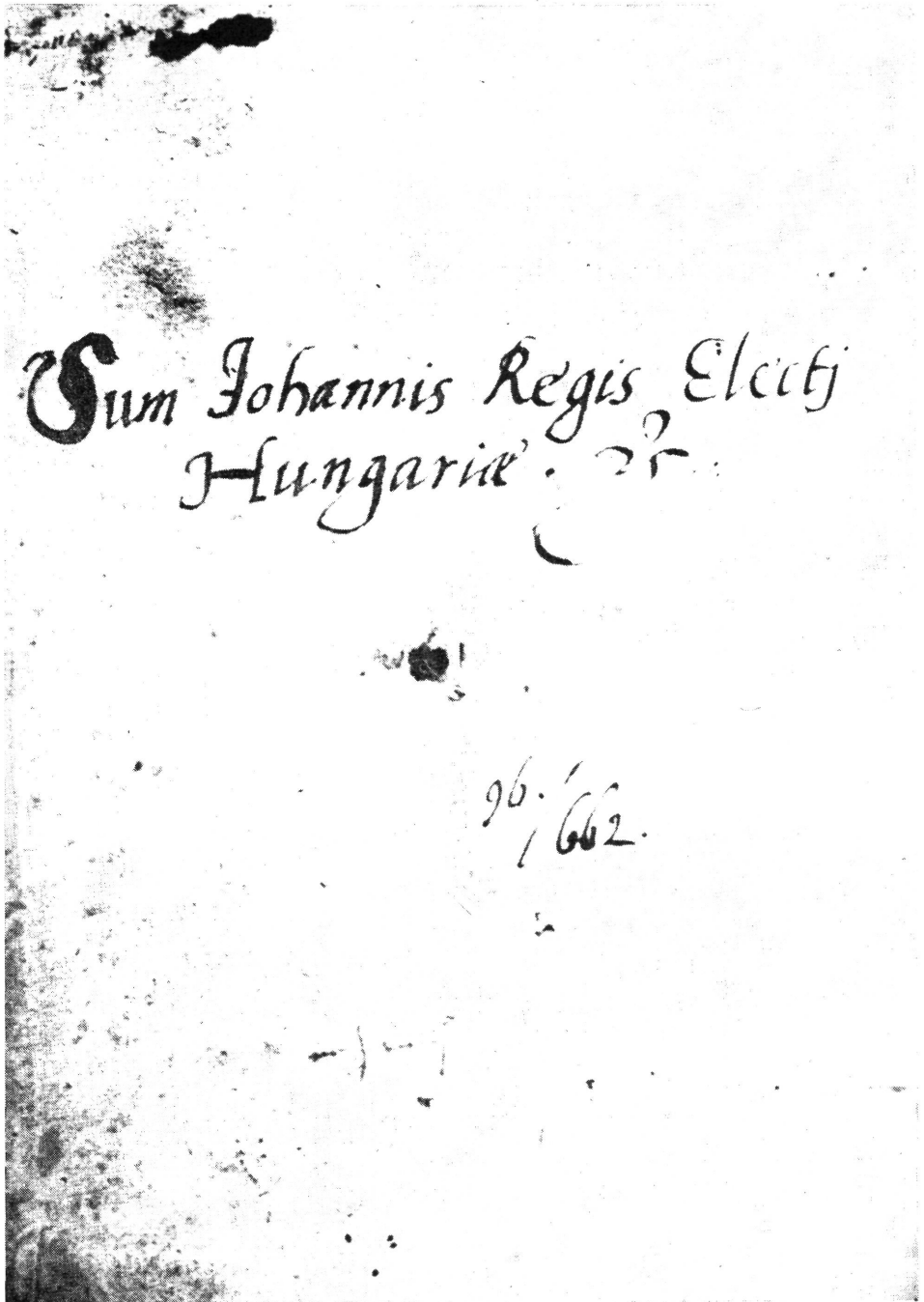
⁴ KISFALUDY A. Béla: *A győri püspöki nagyobb szeminárium könyvtáráról*. MKsz 1884. 27–31.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
János Zsigmond rex electus [1540—1571]	ERASMUS R.: Institutio principis Christiani ... cum aliis ... eodem pertinentibus. Basileae 1516. — XVII. II. 15.	
(rex Hungariae — 1553)	SIMLER, J.: De aeterno Dei filio ... adversus ... Antitrinitarios ... libri IV. Tiguri 1568. — XIX. c. 27.	Principi ac domino Joan- ni Secundo, regi Christi- ano ... Petrus Melius do- no dat ... 1568. V. De- cemb. libellos hos et lit- teras meas Sua Maiestas solus perlegat, ne oppri- matur a Blandratanis.
Báthori István rex Poloniae don. I. Báthori Miklós	XENOPHON: Opera ... omnia. 1—2. tom. Basileae 1545. — XIX. b. 42.	
Báthori Kristóf princeps et vajvoda, Transylvaniensium ac Siculorum comes [1576—1581]	PROBA Falconia: Carmina. Brixiae 1496. (2) PRUDENTIUS: Opera. Venetiis 1501. (3) Liber Prosperi. S. I. et a. (4) JOANNES Damascenus: Theogonia. S. I. et a. — Ö. II. 18. ⁵	
Báthori Miklós [ecsedt (†1585) országbíró, Szabolcs- Szatmár megyei gróf] Báthori Zsigmond princeps Transylvaniae [1581—1597; 1598; 1601—1602]	SOKOŁOWSKI, G. S.: De verae et falsae ecclesiae discrimine ... libri III. Cracoviae 1583. — XLI. b. 57. FAUNTENUS, L. A.: De Christi in terris ecclesiae. Posnaniae 1584. — I. 8. 6. PLATON: Opera omnia ex ... J. Serrani interpretatione. I—III. t. [Paris] 1578. — XL. I. 18—20. THESAURUS linguae Latinae. Tom. 1. Basileae 1578. Tom 3. Basileae 1576. — XXVII. I. 4—5.	Stephanus Rex Poloniae ... Nicolao de Bathor comiti dono mittit ... Demetrij Napragi

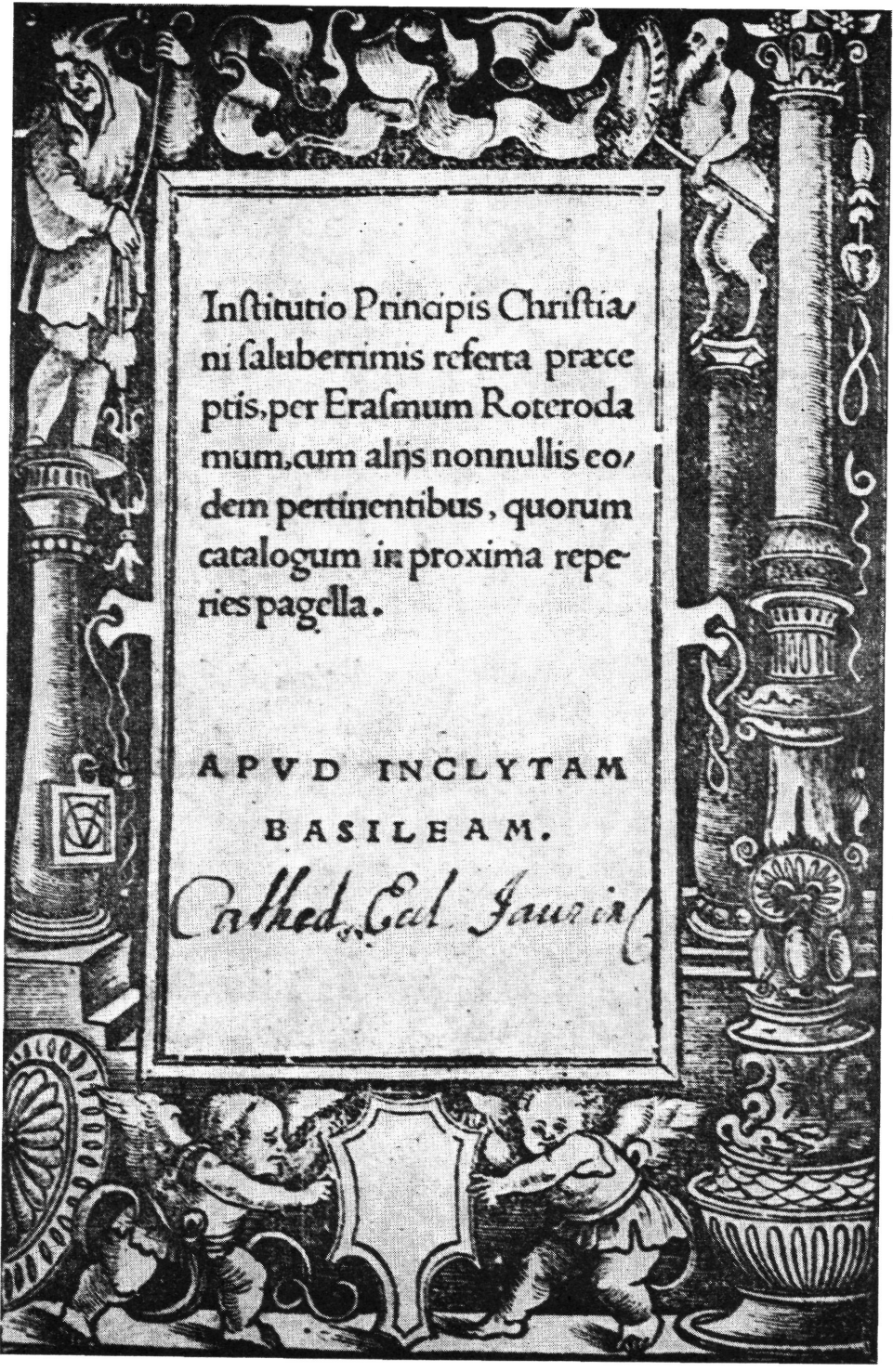
Az erdélyi fejedelmi családok tagjai közül eddig konkrétan csak Báthori Andrásnak, a bíboros-fejedelemnek kb. 400 kötetes gyűjteményét ismerte a kutatás az 1608-as árverezési leltár alapján.⁶ A fentiekben ismertetett művek igazolják azokat a feltételezéseket, amelyek szerint az erdélyi fejedelmi udvar-

Sz. KO ROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Budapest 1973, Akadémiai. 242

* VERESS Endre: *Báthory András b. püspök könyvtára*. MKsz 1905. 1—26.

1. János Zsigmond Erasmus-kötetének előzék- és címlapja

The page is framed by an intricate woodcut border. At the top, a row of figures, possibly cherubs or angels, holds up a decorative banner. On the left, a figure stands on a column. On the right, another figure is positioned near a column. The bottom of the page features two winged cherubs flanking a central shield-like element. The entire design is highly detailed and characteristic of 16th-century book ornamentation.

Institutio Principis Christiani saluberrimis referta præceptis, per Erasmus Roterodamum, cum alijs nonnullis eodem pertinentibus, quorum catalogum in proxima reperies pagella.

APVD INCLYTAM
BASILEAM.

Cathed. Col. Jaurin

ban Mátyás király példájára otthonra leltek a könyvek is. Görög-római klasszikusok (Platón, Prudentius, Xenophon), görög-latin szótár, teológiai írások (Fauntenus, Simler, Sokołowski), valamint a humanista Erasmus műve bizonyára több hasonló témájú könyv társaságában ékesíthette az erdélyi fejedelmek tékáját. A könyvek — Báthori Kristófét leszámítva —, megjelenésük után elég „frissen” kerültek tulajdonosaikhoz. A bejegyzéseket illetően különösen becses Melius Péter ajánlása, amellyel a szabadgondolkodó János Zsigmondot igyekszik óvni a Blandrata-párti antitrinitárius tanoktól.

János Zsigmond és Báthori Zsigmond nagy gondot fordítottak könyveik kötésére is. Így a Xenophon-mű barna bőrkötésén elől János Zsigmond címe-re, hátul pedig a *Monimentum Joannis Sigismundi Regis Hungariae F. 1553.* felirat olvasható. Báthori Zsigmond minden Győrben megmaradt könyve — a Platón-kiadás első kötetének kivételével — azonos bőrkötésben van. Elöl Jézus képe látható rajtuk *Jesus Christus filius Dei vivi salvator mundi rex regum et dominus dominanti[um]* körirattal; a hátsó kötéstáblát pedig a sárkányfogas Báthori-címer ékesíti a következő Bibliából vett idézettel: *Alciora te ne scrutatus fueris sed quae praecepit tibi dominus cogita. Ecclesiasti[cus] 3.* Szokatlanul hat viszont János Zsigmond Erasmus-kötetének bársonyborítása. Jakó Zsigmond valószínűnek tartotta, hogy nem János Zsigmond köttette be, hanem talán még Budáról, a királyi könyvtárból került birtokába, s így Náprági könyvei közé.⁷ A győri Székesegyházi Könyvtárban még egy hasonló bársonyborítású könyvre bukkantunk. Ennek kiadási évszáma azonban jóval későbbi, s semmiféle bejegyzést nem tartalmaz: *Angelio, Pietro: Cynegetica.* Lugduni 1561. — XXII. d. 3. Így semmi bizonyíték nincsen arra nézve, hogy ez a mű is Erdélyből került Győrbe. Mindenesetre a megjelenés éve miatt egészen biztosan nem tartozott a budai királyi gyűjteménybe.

A fentiekén kívül a kötések alapján két könyv lehetett még a Báthoriaké, bár ezekben semmiféle possessorbejegyzés nincsen. A *Fauntenus: De Christi in terris ecclesia.* Posnaniae 1584. — XXII. c. 5. című mű egy másik példányának pergamenkötésén a lengyel sasos címer látható, amely alapján valószínűleg Báthori István környezetéből kerülhetett Erdélybe, illetve Magyarországra. *Warsewicius, Chr.: Memorabilium rerum et hominum coaevorum descriptio . . . ad annum . . . 1585.* Cracoviae 1585. — I. 8. 7. pergamenkötésén a sárkányfogas Báthori-címer Báthori András tulajdonos voltát sugallja.⁸ Végül *Pomponius Mela: De orbis situ libri tres . . .* Viennae 1518. — XIX. a. 18. című könyvben több latin nyelvű bejegyzés olvasható, amelyek a magyar történelemre, Mátyás királyra, az 1535-ös alsó-pannóniai lávakitörésre (?) stb. utalnak. A könyv végén többek között ez az Izabellát is felemlítő mondat olvasható: *Votum pro Isabellae viro (?)*. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy ennek a könyvnek is köze lehetett a fejedelmi környezethez.

A gyulafehérvári fejedelmi könyvtár a feltételezések szerint nemcsak a fejedelmi család tagjainak könyveit tartalmazta, hanem e bibliotékát gyarapíthatta azoknak a katolikus egyházi műveknek egy része is, amelyeket Báthori István 1580 és 1585 között gyűjtetett össze az Erdélyben letelepített jezsuiták tevékenységének hatékonyabbá tételére.⁹ S ide kerültek jelentősebb személyi-

⁷ JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina.* Az *Írás, könyv, értelmiség* c. kötetben. Bukarest 1976, Kriterion 174.

⁸ Jakó Zsigmond szíves közlése, amelyért ezúton is köszönetet mondunk.

⁹ L. a 7. jegyzetet!

ségek könyvei is haláluk, illetve kivégzésük után (pl. Gyulai Pál, Kendi Ferenc). Ezek a tények magyarázzák, hogy a fejedelmi család könyvein kívül még 49 kötetből álló erdélyi provenienciájú anyag is található ma Győrben Náprági Demeter jóvoltából.

Az „erdélyi gyűjtemény”-ből eddig a kutatás csupán Gyulai Pál könyveire mutatott rá,¹⁰ amelyeket a teljesség kedvéért jelen összefoglalásunkban is közlünk.

A következő táblázatban a possessorok alfabetikus sorrendjében soroljuk fel mindazokat a műveket, amelyeknek tulajdonosa erdélyi volt, vagy legalábbis a könyvben levő évszám alapján a kérdéses műve(ke)t erdélyi tartózkodása idején szerezte, illetve kapta, Náprági Demeter kivételével, akinek erdélyi püspöksége idején beszerzett könyveit már fentebb tárgyaltuk. A possessorok nevét követi rövid bemutatásuk, amely csupán a leglényegesebb adatokat tartalmazza az illető kiletére vonatkozóan, lehetőleg követve azt a megjelölést, ahogyan a possessorok beírták magukat. Ha a könyvben semmi közelebbit nem találtunk, a possessor kiletére vonatkozó megállapítást – ha tudtuk – irodalmi hivatkozással szögletes zárójelben adtuk meg. A „Bejegyzés dátuma és egyéb adatok” oszlopban a possessor nevének és esetlegesen bejegyzett hivatalának, ill. címének az elhagyásával először a beszerzés, ajándékozás stb. évszáma szerepel, s új sorban következnek a más possessorokra vonatkozó bejegyzések, amelyekre csak azokban az esetekben utalás a jegyzéken belül, ha e possessorok ugyanebbe a kategóriába tartoznak. Az erdélyi possessorok között is előfordul győri és egyéb provenienciájú könyveket tulajdonosaikkal együtt további külön közleményeinkben fogjuk összefoglalni. Az előzőekhez hasonlóan zárójelben szerepelnek a könyvek kötésén látható, a possessorok azonosításához hasznosíthatónak vélt felírások.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Albensis episcopus Transylvaniensis [XVI. sz. második fele?]	[JUSTINIANUS: Digestorum seu pandectarum liber 39 – 41. Venetiis 1511.] (2) JUSTINIANUS liber: 24 – 38. Venetiis 1511. – XIX. d. 1.	
Albensis Literatus = Székesfejérvári András		
Armbruster, Laurentius magister, filius Michaelis Armbruster ... Cimbiniensis	Codex Justinianus. Lugduni 1514. – XIX. d. 3.	
Balassa Ferenc [Udvarhelyszék főkapitánya?] ¹¹	HUNNIUS, A.: Pars aestiva evangeliorum. Witebergae 1596. – XIX. b. 36	Emi ... Dominica Laetare Posonii ... 1602. Joh. Hermanni ... 1700 die 19 Sept. ... Benedicto Kerman ...

¹⁰ PIRNÁT Antal: *Arisztotelianusok és antitrinitáriusok*. Helikon 1971. 363–392.

¹¹ *Székelly oklevéltár IV.* Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár 1895. 188–189.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Bánffi Pál consiliarius ser. principis Joannis electi regis ¹² l. Székesfejérvári András		
Bárson, Wolfgangus (?) don. l. Farkas, Georgius		
Biharinus, Franciscus (?) don.	NOVICAMPIANUS, A.: Apologia ... pro catholica fide. Cracoviae 1559. — XIX. b. 10.	Franciscus Biharinus ... Georgio Georgfamy (?) rectori scholae catholico- rum Varadiensium ... do- no dat Varadini. Sok Erdélyre vonatkozó bejegyzés.
Blasius frater Transylvanus ordinis S. Pauli	HUSER, J.: Index omnium, quae ... dicta sunt a divo Augustino. Basileae 1529. — XXII. b. 24.	1538.
Blasius Gregius ¹³	LIVIVS: Rerum gestarum populi Romani ... libri triginta. Coloniae 1525. — XXI. d. 22.	1533. Christophorus parochus Dubowers, 1532. Jacobus Stephanus Kéri, 1638.
Bornemisza Boldizsár [erdélyi főnemes ¹⁴] don. l. Gyulai Pál		
Borsos Péter civis et notarius civitatis regiae Varadiensis ¹⁵ don. l. Székesfejérvári András		

¹² NAGY Iván: *Magyarország családai*. Pest 1868. Pótkötet 66.

¹³ Ez a név több forrásban is előfordul. Az 1526-os, Barcaságban tartott népszámlálás során jegyezték be egy *Blase jorg*-ot Neustadtban, aki 1539–1544 között hozzájárult Brassó falainak renoválási munkálataihoz. — *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Kronstadt 1889. II. 19, 661.

A másik Blasius Gregius neve 1580-ban fordul elő, mint Báthori István equese. — VERESS Endre: *Báthori István számadáskönyvei*. Budapest 1918. 106.

A könyvben előforduló 1533-as évszám a brassói Blasius possessor-voltát teszi valószínűbbé.

¹⁴ SZABÓ György: *Abafáji Gyulai Pál*. Budapest 1974, Akadémiai. 62, 111.

¹⁵ Talán az 1562-ben krónikás emlékiratot író Borsos Sebestyén rokona. — NAGY Iván: i. m. II. 202.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Brutus János Mihály [(1517—1592) történet- író]	BERCHETUS, T.: Explicatio controversiarum. Sedani 1590. — XIX. b. 56.	
Derecskei János magister, canonicus con- cionator et decanus Va- radiensis ¹⁶	Indices in omnia Ioannis Chrysotomi opera. Basileae 1547. (2) JOANNES Chrysostomus: Secundus tomus operum. Basileae 1547. (3) JOANNES Chrysostomus: Tertius tomus operum. Basileae 1547. — XXII. a. 18.	1551.
	JOANNES Chrysostomus: Opera tomus 1. Basileae 1547. (2) JOANNES Chrysostomus: Quintus et ultimus tomus. Basileae 1547. — XXII. a. 15.	(Ioannes Derechkey)
	JOANNES Chrysostomus: Quartus tomus operum. Basileae 1547. — XXII. a. 17.	Sum Andreae Mintsenti sed nunc sum J. Derethkei p. 22. die Martii anno 1577. Andreas mortuus est. (W. P. — 1550)
Dragauczith János Sasvariensis, minister ecclesiae Saxopolitanae Hungaricus	ACCOLTI, B.: Commentaria in quatuor evangelistas. Morgiis 1581. — XXI. d. 17.	emptus a domino Andrea Grünbergero collega suo
Farkas, Georgius [lippai kapitány?] ¹⁷	PELBARTUS: Sermones Pomerii . . . de tempore. Hagenau 1501. — R. V. 32ab.	Wolfgangus Barson, . . . dono it possidet G. Farkas in perpetuam sui memoriam, 1577. Joannes Köntös canonicus Jauriensis, 1606.
Georgfamy (Görgényi?), Georgius rector scholae catholicorum Vardiensis l. Biharinus, Franciscus		

¹⁶ KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100—1900*. Esztergom 1900. 162.

¹⁷ Talán azonos Farkas György lippai kapitánnyal, aki a Gyulafehérvári tábor Bastához 1601. szeptember 2-án írott levelében fordul elő. — *Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. Kiad.: Veress Endre. Kolozsvár 1944. I. 594.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Gosztonyi János custos Strigoniensis, sub clientela . . . Georgii episcopi Varadiensis ¹⁸	AENEAS SYLVIUS: Historia Bo- hemica. Romae 1475. (2) AENEAS SYLVIUS: Historia rerum ubique gestarum. P. 1. Venetiis 1477. — Ö. IV. 4. ¹⁹	Pragae, 1502.
Grünberger, Andreas I. Dragauczith János		
Gyulafi Lestár (Eusta- chius) [fejedelmi titkár és kö- vet a Báthoriak idején (1557–1605)]	HOZYUS, S.: Confessionis christi- anae catholicae fidei . . . tomus I. Coloniae 1573. — XIX. b. 45. HOZYUS, S.: Confessionis christi- anae catholicae fidei . . . tomus II. Coloniae 1573. — XIX. b. 30.	Levinus Lupus Flandriae 1590. Valentinus Lépes episco- pus Nitriensis. Elianus Lupus, 1590 Valentinus Lépes, episco- pus Nitriensis.
Gyulai Ferenc [várad kapitány, való- színűleg Gyulai Pál apja] ²⁰	CYPRIANUS Carthagiensis: Opera. Parisiis 1512. (2) JOANNES Damascenus: De orthodoxa fide. Parisiis 1507. — XIX. e. 26.	1514.
Gyulai Pál [= P. Julianus] [Báthori István titkára és tanácsosa] ²¹	ALBERTUS Magnus: Moralissima in Ethicen Aristotelis commentaria. Venetiis 1520. (2) BURLEUS, G.: Expositiones super decem libros Ethicorum Aristotelis. Venetiis 1521. (3) Rhetorica Aristotelis . . . Addita eiusdem Aristotelis poetica . . . Venetiis 1515. — XX. c. 3. ALEXANDER Aphrodisius: Com- mentaria in duodecim Aristotelis libros De prima philosophia. Venetiis 1561. (2) ALEXANDER Aphrodisius: In quatuor libros Meteorologicorum Aristotelis commentatio. Venetiis 1561. (3) ALEXANDER Aphrodisius: Aristotelis De sensibus . . . com- mentarium. Venetiis 1549. (4) PSELLUS: In Physicen Aristo- telis commentarii. Venetiis 1553.	

¹⁸ Georgius = Szakmári György várad püspök.

¹⁹ A könyv kötését leírja: Sz. Korokray Éva: i. m. 248.

²⁰ NAGY Iván: i. m. IV. 485–486.

²¹ L. a 14. jegyzetet!

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
	(5) Aristotelis Peri hermenias liber, A. M. S. Boetio interprete. Venetiis 1541. — XXII. a. 4. ARISTOTELÉS: Posteriorum resolutoriumum libri II, cum Averrois commentariis. Venetiis 1562. — XIX. b. 25. FICINO: Tomus secundus . . . operum. Basileae 1561. (2) Sententiae pulcherirrimae . . . ex M. FICINI operibus collectae. Basileae 1561. — XX. b. 14. NIPHUS, A.: Expositiones in Aristotelis libros Metaphisices. Venetiis 1558. — XX. b. 2. PORPHYRIOS: In Aristotelis Praedicamenta . . . brevis explanatio. Venetiis 1546. (2) Simplicis . . . doctoris . . . commentationes . . . in Praedicamenta Aristotelis. Venetiis 1550. (3) BURANAS, Fr.: Super libros Priorum resolutoriumum Aristotelis . . . commentaria. Venetiis 1557. — XXI. d. 4.	Baldassarus Bornemissa Paulo Julano . . . Patavij XV. Cal. Maii a. 1570. dono dedit. Demetrij Napragj archiepiscopi Colocensis, 1608.
Jacobus frater ordinis praedicatorum	AMBROSIUS: Opera . . . per Erasmus . . . emendata. Libri I—III. Basileae 1538. — XXI. d. 16.	1541. vendidit fratri Laurentio
Julanus P. = Gyulai Pál Kendi Ferenc [erdélyi főnemes, Báthori István híve] I. Székesfejérvári András		
Kolozsvári Imre doctor philosophiae et medicinae	ALBUMASAR: Introductorium in astronomiam. Augsburg 1489. (2) Flores Albumasaris. Augsburg 1488. (3) De magnis coniunctionibus. Augsburg 1489. — Ó. II. 10.	1560.
Laurentius frater ordinis praedicatorum ²² I. Jacobus frater		

²² Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Kronstadt 1889. II. 293.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Mindszenti András [1557-ig a váradi káptalan tagja] ²³ l. még Derecskei János	WESTHEMER, B.: Troporum theologicorum liber. Basileae s. a. — XIX. e. 9.	1551.
Orgonacz, Benedictus (?) l. Waradi, Joseph		
Ostervalt, Joannes Cibiniensis	VIO Thomas de: Opuscula et quodlibetica. Coloniae 1509. — XXII. a. 5.	1576.
Perényi Ferenc episcopus Varadiensis [1513—1526]	Missale Strigoniense. Venetiis 1498. — j. n.	Post interitum ... Francisci Pereni ... donatum est ... Nicolao Olaho ... post ... Martino Pethe de Hethes ... per ... Joannem de Ivancz ... Demetrio Napragi ... eodem ... defuncto ... ecclesiae Jauriensi ... donat.
Pesti Gáspár [1522-től az erdélyi pálos rend vikáriusa]	HIERONYMUS: Quintus tomus operum. Basileae 1516. — XXII. d. 16.	1526.
	HIERONYMUS: Sextus tomus operum. [Basileae 1516.] (2) HIERONYMUS: Septimus tomus operum. Basileae 1516. — XXII. d. 18.	1526.
Peter plebanus de Lippa ²⁴	BARTHOLOMEUS A.: Liber de proprietatibus rerum. Argentinae 1505. — XXII. b. 9.	Dr. Petrus Montagnana Demetrii Napragj episcopi Transylvani, 1599.
Pozsgai János sacellanus electi episcopi et cancellarii Demetrii Napragi, 1598. ²⁵ l. Waradi, Joseph		
Simon János [Báthori István decuriója?] ²⁶	PETRUS Lombardus: Liber IV. sententiarum. [Basileae] 1516. — XXI. b. 5.	Demetrio Napragj hunc librum Joannis Simon ... dono dedit
Sulyok Imre [1567-től János Zsigmond kancelláriáján] ²⁷		

²³ KOLLÁNYI Ferenc: i. m. 174.

²⁴ Talán azonos azzal a Lippai Péter diákkal, aki 1582-ben vétetett fel Báthori István ajtónállói közé. — VERESS Endre: i. m. 6.

²⁵ NÉMETHY, Ludovicus: *Series parachiarum et parachorum Archidioecesis Strigoniensis*. Strigonii 1894. 871.

²⁶ VERESS Endre: *Báthori István számadáskönyvei*. Budapest 1918. 28, 111.

²⁷ PÉCSI Anna: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig*. Budapest 1938. 47.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
don. I. Székesfejérvári András		
Székesfejérvári András [1567-től János Zsigmond kancelláriáján] ²⁸		
proventuum praeceptor	<p>AGRICOLA, G.: De re metallica libri XII. . . Ejusdem de animalibus subterraneis liber. Basileae 1561. — XX. c. 7.</p> <p>AMBROSIUS: Opera omnia. Basileae 1527. — XXI. b. 2. 1/2.</p> <p>ARISTOTELÉS: De moribus ad Nicomachum libri decem. Basileae 1566. — XXII. d. 2.</p> <p>ATHANASIUS M.: Opera in quatuor tomos distributa. Basileae 1556.</p> <p>(2) JOSEPHUS Flavius: Antiquitatum Judaicarum libri XX. Basileae 1559. — XXII. a. 16.</p> <p>Autores historiae ecclesiasticae . . . omnia recognita per Beatum Rhenanum. Basileae 1544. — XX. b. 16.</p> <p>Biblia sacra Sebastiani Castalionis . . . recognitione. Basileae 1573. — XX. c. 16.</p> <p>Biblia utriusque Testamenti. Basileae 1557. — XIX. d. 2.</p>	<p>Andreae Zekefeyervary . . . dedit Emericus Sulyok. Demetrij Napragj episcopi Transylvani.</p>
scriba cancellariae sacrae electae regiae Maiestatis — don.	<p>CLICHTOVEUS, J.: Elucidatorium ecclesiasticum. Basileae 1519. — XX. d. 19.</p> <p>[GELLIUS A.: Noctium Atticarum libri undeviginti. Venetiis 1515.] — XIX. b. 39.</p> <p>HIERONYMUS: Quintus tomus operum. Basileae 1525. — XXII. c. 16.</p>	<p>Joannes Hamza</p> <p>(1577)</p> <p>Petrus Litteratus Borsos civis et notarius civitatis . . . Varadiensis . . . donavit Albae Juliae 14. Apr. 1570. Francisco Kendj de Radnot . . . Andreas Zekefeyerwarj . . . 31 Mart. Albe donavit 1571.</p>

²⁸ L. az előző jegyzetet!

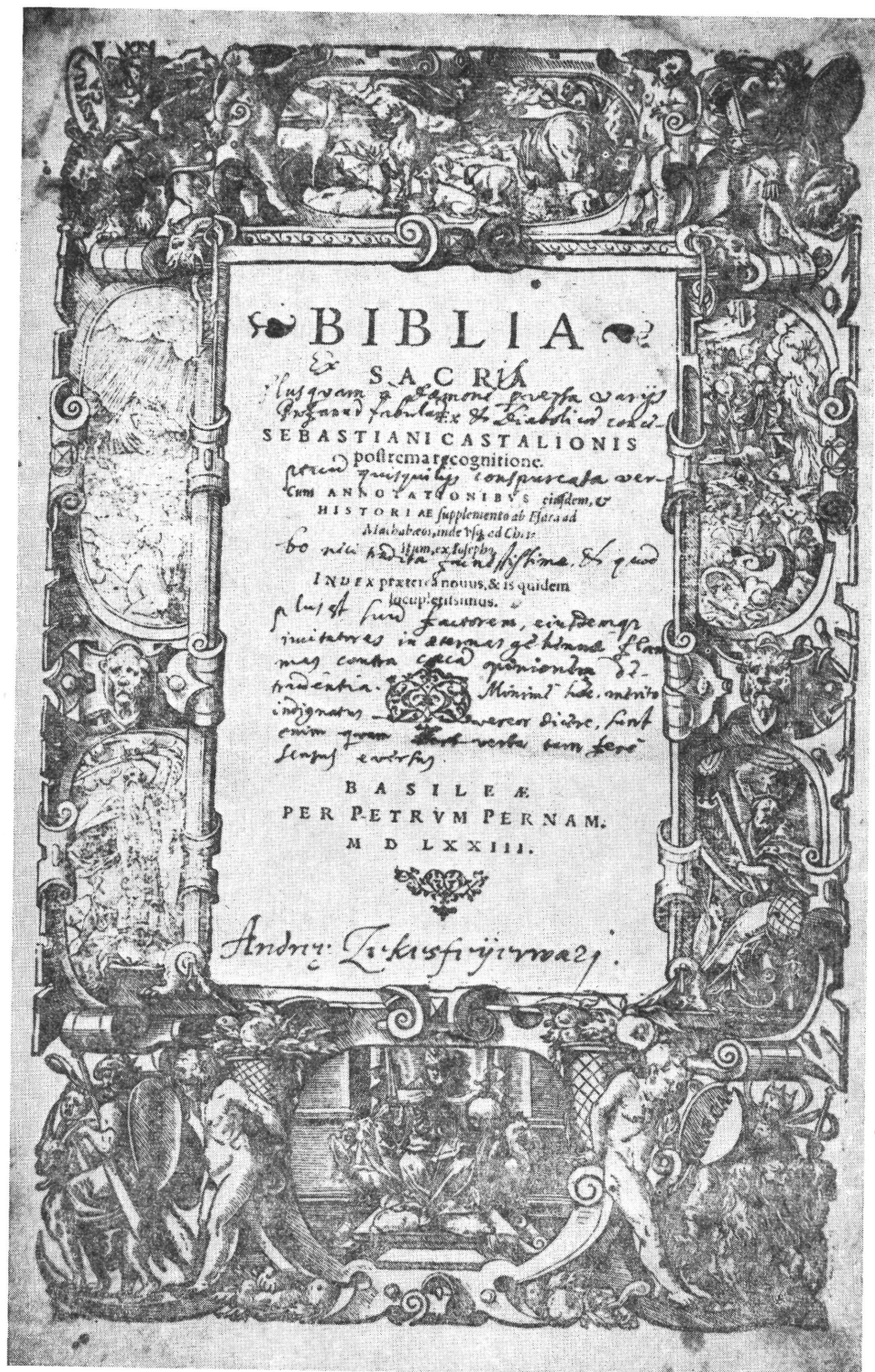
Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
scriba	HOMEROS: Opera graeco-latina ... omnia Basileae 1561. — XXI. b. 6. Lexicon Graecolatinum. Basileae s. a. (2) CAMERARIUS, J.: Commentarii utriusque linguae. Basileae 1551. — XXI. c. 18. LYCOSTHENES, C.: Apophthegmatum ... loci communes. Basileae 1555. — XXI. d. 3. SIMLER, J.: De aeterno Dei filio. Tiguri 1568. — XXXIX. a. 10.	Demetrij Napragj episcopi Transylvani Demetrius Napragi episcopus Transylvanus, 1598. Bonaventura Gallus Clagoviensis Silesius, 1568. And. Zekesfeyerwarj donatus a ... Paulo Banffy. Paulo Banffy de Losoncz, consiliario ... Joannes Vettesius Witeberga rediens dabat Thordae 25. Junij 1569.
Vetési János wittenbergai hallgató ²⁹ — don. I. Székesfejérvári András	VADIANUS, J.: Epitome trium terrae partium. Tiguri 1548. — XIX. c. 8.	
Visconti, Alfonso nuntius in Transylvania [1595—1599 között] — don.	TACITUS P. C.: Annalium libri IV. priores et in hos observationes C. Paschali. Parisiis 1581. — XXI. a. 15.	Demetrio Napragj ... episcopo Transylvano ... datur ..., 1598.
Waradi, Joseph ordinis praedicatorum	HEROLT, J.: Sermones ... de tempore. Lugduni 1514. — j. n.	1557. Benedictus Orgonacz, 1571. Joannes Posgaj sacellanus ... electi episcopi et cancellarii ... Demetrij Napragj, 1598.

Itt jegyezzük meg, hogy kötéstáblája alapján erdélyi provenienciájú a *Mikropresbütikon. Veterum quorundam brevium theologorum ... elenchus*. Basileae 1550. — című mű XX. b. 22. jelzetű győri példánya is. Possessora ugyan nincsen, de Jenei Ferenc a Heltai-nyomda korrektúra-íveit találta kötéstáblájában, és a kötést a kolozsvári Heltai-nyomda mellett működő könyvkötő műhely termékének tartotta.³⁰

A felsorolt és vitathatatlanul azonosítható possessorok között az erdélyi értelmiségnek szinte minden rétege képviselve van. A XVI. század első

²⁹ BARTHOLOMAEIDES, Joannes Ladislaus: *Memoria Ungarorum, qui in ... Universitate Vitebergensi ... studia ... coepta confirmarunt*. Pest 1817. 48.

³⁰ ItK 1953. 205—209.

2. Székesfejérvári András Bibliá-jának címlapja

feléből kizárólag egyházi személyiségek könyvei maradtak fenn: domonkos (Jacobus, Laurentius), pálos (Blasius, Pesti Gáspár) szerzetesekéi, a nagyváradi káptalan tagjaiéi (Derecskei János, Mindszenti András), illetve a püspöki környezethez tartozó Gosztonyi Jánosé vagy a püspök Perényi Ferencé. A század későbbi évtizedeiben a püspöki könyvtárak további jelentőségét Náprági Demeter könyvei bizonyítják, de János Zsigmond kancelláriájának (Bánffi Pál, Székesfejérvári András) és a Báthoriak környezetében élő nemeseknek és politikusoknak (Gyulafi Lestár, Kendi Ferenc) a nyomtatott könyvek iránti érdeklődése is feltűnik. Sőt a kancellária tagjai barátságuk jeleként könyvajándékokkal kedveskedtek egymásnak (Bánffi → Székesfejérvári; Borsos → Székesfejérvári; Székesfejérvári → Kendi).

Az erdélyi possessorok között néhány író is akad. Így Blasius pálos szerzetes Krakkóban publikált, két kiadást is megért művét Pesti Gáspárnak ajánlotta.³¹ Ugyancsak Krakkóban jelentette meg könyveit Pesti Gáspár is.³² Brutus János történeti művében Bonfini folytatójaként 1490 és 1552 között foglalta össze a magyar történelmet.³³ Történelmi érdeklődését mutatja Győrben fennmaradt könyve is, amely IV. Henrik francia király trónra lépésével kapcsolatos. Fennmaradtak Gyulafi Lestár naplófeljegyzései³⁴ és Gyulai Pál kommentárja Báthori István viselt dolgairól.³⁵ Kolozsvári Imre oratiót jelentetett meg Krakkóban, Zsigmond Ágost harmadik házassága alkalmából³⁶. Mindszenti András *Notata pro usu concionatorum* című kéziratos műve a budapesti Egyetemi Könyvtárban maradt fenn, amelyet barátja, Derecskei János — a bejegyzés szerint 1577-ben — olvasott el.³⁷ Derecskei Jánosnak 1549-ben Krakkóban írott kéziratos, *Annotationes in epistolam ad Romanos, Ephesios et Acta Apostolorum* c. munkáját az esztergomi Bibliotheca őrzi.³⁸ Kettejük jó baráti kapcsolatát Győrben található könyvek bejegyzései is alátámasztják. Vetési János alkalmi költeményei tanulmányai színhelyén, Wittenbergben jelentek meg az 1560-as évek végén.³⁹

Az erdélyi possessorok közül kiválik a János Zsigmond, majd Báthori István kancelláriájában írnokoskodó Székesfejérvári András könyvtára. Könyveibe csak nevét jegyezte be, így a beszerzés időpontjára csupán az ajándékozások esetében következtethetünk. Ezekon kívül az 1573-as Biblia kötéstábláján neve mellett szerepel az 1577-es évszám is, amely a beszerzés és kötetés éve lehet.

A fennmaradt 15 könyv — három kivételével mind baseli nyomtatvány — széles körű érdeklődéséről tanúskodik. A teológiát két Biblia-kiadása, Ambrosius, Athanasius és Hieronymus egyházatyák művei, egy egyházi rendtartás

³¹ *Salutares paraeneses de epistolis et evangeliiis per annum occurrentibus*. Cracoviae 1536. és 1542. — RMK III 315. és 319.

³² *Sermones exhortatorii*. Cracoviae 1531. — RMK III. 291; *Compendium directorii*. Cracoviae 1532. — RMK III. 300.

³³ *Brutus János Mihály magyar históriája 1490–1552*. Kiad: Toldy Ferenc és Nagy Iván. I–3. Pest, 1863. — Budapest 1876.

³⁴ *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVII. századokból*. Budapest 1881. I. 1–47.

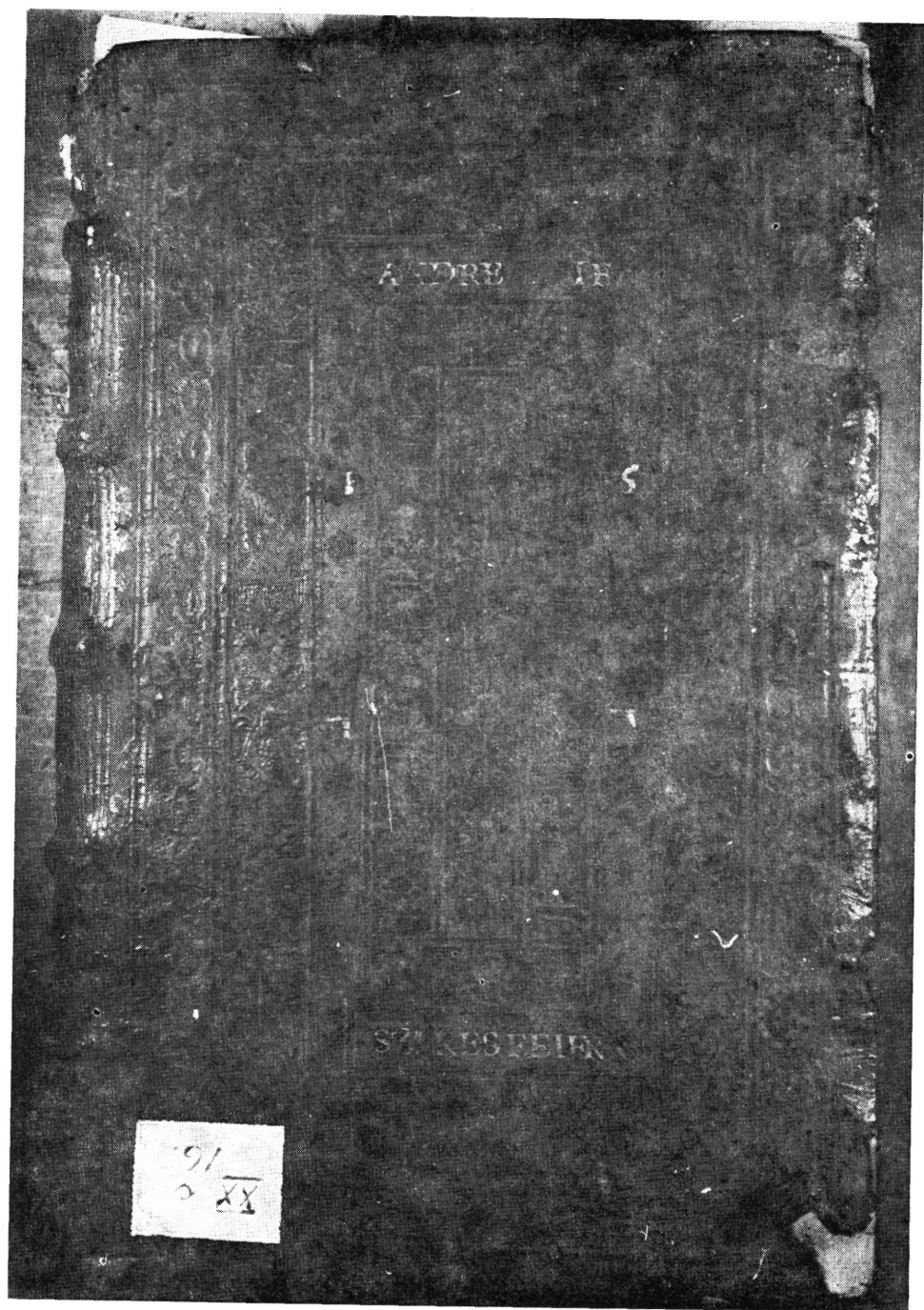
³⁵ *Commentarius rerum a Stephano gestarum*. Claudiopoli 1581. — RMK II 165; Romae 1582. — RMK III 713.

³⁶ *De tertio matrimonio Sigismundi aug. Poloniae regis et equitis oratio*. Cracoviae 1553. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. II.* Budapest 1893. 92.

³⁷ SZINNYEI József: i. m. VIII. 1433–1434.

³⁸ MKSz 1882. 309.

³⁹ RMK III 580, 594, 596, 612.

3. Székesfejérvári András Bibliá-jának kötéstáblája

(Clichtoveus), valamint a protestáns teológiai álláspontot kifejtő Simler értekezése képviselte. Egyaránt érdekelhette az egyháztörténet (Autores historiae ecclesiasticae), az ókori história (Apophtegmata, Homeros, Gellius) és etika (Aristotelés). Görög—latin szótára fontos kézikönyve lehetett. Agricola bányászati és Vadianus geográfiai műve természettudományos érdeklődését mutatja.

Könyvei halála után kerülhettek be a fejedelmi könyvtárba, s innen hozta magával Győrbe Náprági ezt a 15 kötetet, bár csupán három műben szerepel Náprági neve.

Székesfejérvári András után Gyulai Pálnak maradt fenn a legtöbb könyve Győrben. Már Pirnát Antal utalt arra, hogy e könyveit tanulmányai színhelyén, Páduában az ottani arisztoteliánus kör hatására szerezhette be.⁴⁰

A könyvek számát tekintve a harmadik Derecskei János. Ővé volt Arany-szajú Szent János összes műveinek háromkötetes gyűjteménye. A XXII. a. 15. jelzetű könyv kötéstábláján világosan olvasható, a XXII. a. 18-on pedig kivehető a Joannes Derechkey felirat.

Azok közül az erdélyi possessorok közül, akiknek Győrben csak egy-két könyve maradt meg, talán többnek komolyabb könyvgyűjteménye is volt.⁴¹ Őszintén reméljük, hogy az Erdélyben befejeződött possessor kutatás hamarosan napvilágot lát, és az ottani feltárás eredményei megerősítik ezt a feltételezésünket.⁴²

Náprági Demeter múlhatatlan érdemeket szerzett azzal, hogy a fenti erdélyi provenienciájú anyagot megmentette a pusztulástól. Humanizmusát és tudományszeretetét Rimay János manierista képpel fejezte ki: „az mézzel folyó tudománypatakot” említve, „kiben torkig usz . . . és egyéb embereket is kedvesen táplál az csorgásával és italával.”⁴³

A Székesegyházi Könyvtár győri könyvtulajdonosaival közleményünk második része foglalkozik.

*

A győri Székesegyházi Könyvtár állományát a XVII. században jelentősen gyarapították a győri püspökök és kanonokok könyvei. Lépes Bálint püspöknek valamint Nyéki Vörös Mátyás kanonoknak Győrben fellelhető könyvtárát Aistleitner József¹ és Jenei Ferenc² már összeírta. Kétségtelen, hogy irodalomtörténeti szempontból az ő gyűjteményük a leginkább figyelemre méltó, mivel mindketten a magyar barokk jelentős írói voltak. Könyveiken kívül — amelyeket a teljesség kedvéért újra felsorolunk — azonban még 68 kötetnyi győri provenienciájú anyag található a Székesegyházi gyűjteményben, nem számítva Náprági Demeter győri püspök könyveit, amelyeket előző cikkünkben ismer-

⁴⁰ L. a 10. jegyzetet!

⁴¹ A gyöngyösi volt ferences könyvtár antikvári között őrzik Mindszenti András 1530-ban Baselban megjelent Bibliáját. — SOLTÉSZ Zoltánné: *XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlékkönyvtár antikva-gyűjteményében*. Az OSZK Évkönyve 1965—1966. 138.

⁴² JAKÓ Zsigmond: i. m. 311.

⁴³ Rimay János 1603. július 24-én kelt levele Náprági Demeterhez. *Rimay János összes művei*. Összeállította: Eckhardt Sándor. Budapest 1955. Akadémiai 233.

¹ AISTLEITNER József: *A győri püspöki nagyobb papnevelő intézet könyvtárának 1500-ig terjedő ősnymtatványai*. Győri Szemle 1931. 207—226, 321—328; 1932. 44—52, 115—127, 240—253.

² JENEI Ferenc: *Adalék Lépes Bálint könyvtárához*. Győri Szemle 1935. 138—139., illetve Uő: *Nyéki Vörös Mátyás könyvtára és könyvbejegyzései*. Régi Magyar Költők Tára XVII/2. Budapest 1962. 427—435.

tettünk.³ Ezeket a possessorok, ill. donatorok betűrendjében az előző, hasonló jellegű cikkünk elveit követve az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Baranyai Forrás Péter [1607—1648 között győri kanonok] ⁴ I. Köntös János		
Borilicius, Joannes I. Lépes Bálint		
Bubnich Mátyás [1688—1692 között győri kanonok] ⁵	ISTVÁNNFFY Miklós: Regni Hungarici historia. Coloniae 1685. — R. IV. 15.	
Coloman lector I. Körmendi Kálmán		
Draskovich Mátyás [1591-től győri nagyprépost; 1592-től püspöki helynök] ⁶	Conciliorum quatuor generalium . . . tomus primus. Coloniae 1530. — XX. d. 3. PELBARTUS: Stellarium. Lugduni 1509. — R. V. 31.	
	SACCHI, B.: De vitis . . . pontificum. Coloniae 1562. — XX. d. 10.	Hic liber Joan. de Iwancz praepositi . . .
	TORRENSIS, H.: Confessio Augustiniana. Secunda editio. Dilingae 1569. — XX. b. 13.	
Draskovics György [1635—1650 között győri püspök] ⁷	PUCCI, B.: Nuova idea di lettere. Viterbo 1619. — XIX. c. 39.	
Dusich Mátyás ⁸ archidiaconus Castriferensis [1689—1699]	COELIUS G.: Commentaria in Cantica canticorum Salomonis. Viennae 1681. — R. III. 33.	
plebanus Niekiensis	GUALTERIUS, J.: Tabula chronographica status ecclesiae. Lugduni 1616. — XX. c. 11.	Donatus est a . . . Stephano Rauch plebano Niekiensi Matthiae Duscis, 1669. die 14. Julij

³ VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai I. Náprági Demeter könyvtára*. MKsz 1980. 117—130.

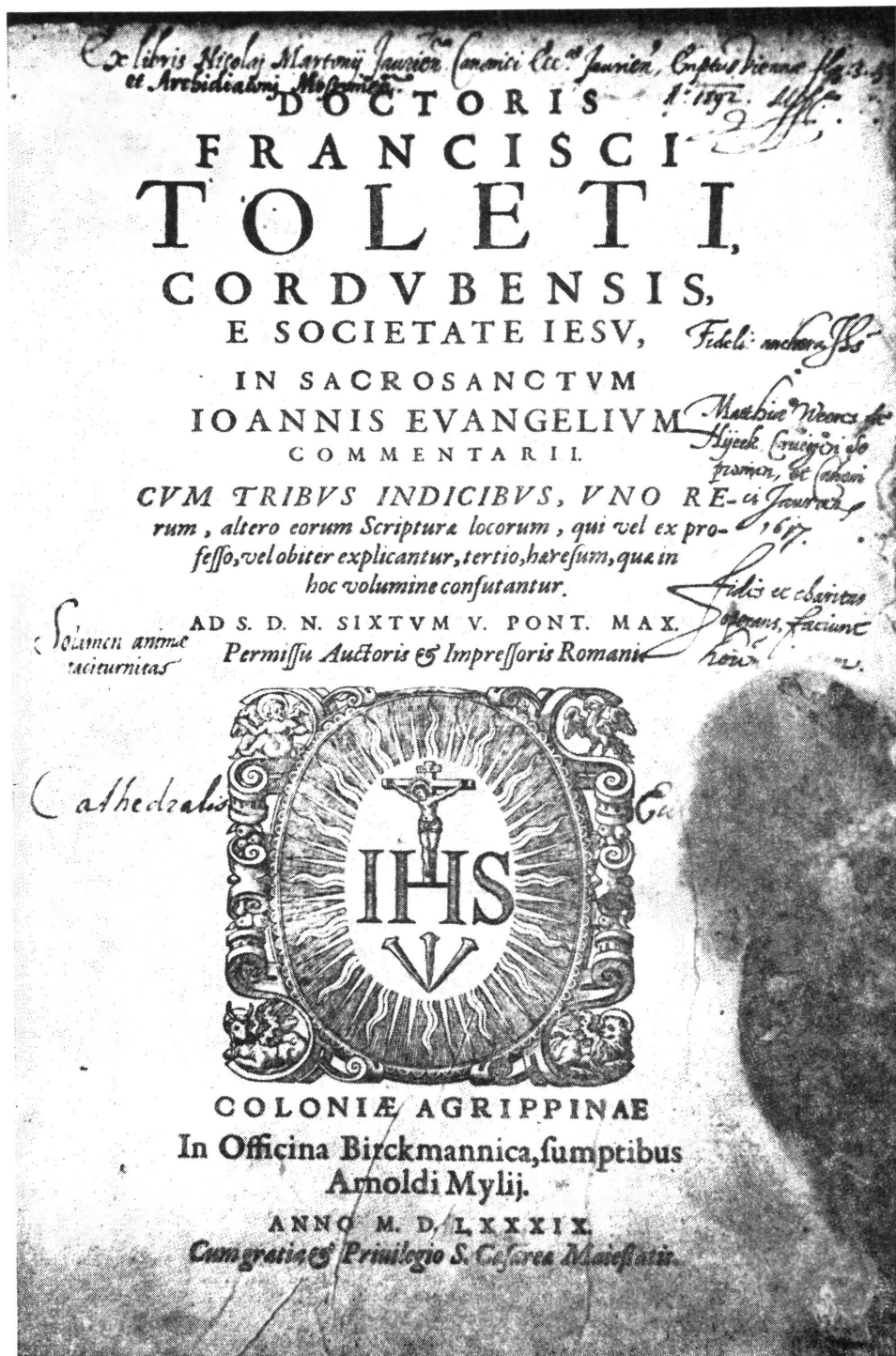
⁴ BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr 1938. 401.

⁵ BEDY Vince: i. m. 448—449.

⁶ BEDY Vince: i. m. 392.

⁷ GAMS, Pius Bonifacius: *Series episcoporum ecclesiae catholicae*. Ratisbonae 1873—1886. 374.

⁸ BEDY Vince: i. m. 448.

1. A Marton Miklós majd Nyéki Vörös Mátyás tulajdonába került Toledo-kommentár címlapja

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Eyezyng Erasmus l. b. capitaneus pedestris militum Germanorum unius vexilli in praesidio Jauriensi, 161? — don. l. Palkovich György		
Ferenczffy János lector canonicus ecclesiae Jauriensis ⁹	BONGARSIVS, J.: Rerum Hungaricarum scriptores varii. Francofurti 1600. — R. V. 44.	1672. die 17. Febr.
Fülei Farkas Tamás abbas Pilisiensis, cantor et canonicus Jauriensis [1601—1642] ¹⁰ l. Nyéki Vörös Mátyás		
Gáborjáni Kövér Tóbiás [1646—1676 között győri kanonok] ¹¹	AVEROULT, A.: Florum exemplorum. Pars tertia. Venetiis 1620. (2) AVEROULT, A.: Florum exemplorum. Pars quarta. Venetiis 1620. — XXII. d. 9. BECANUS, M.: Manuale controversiarum. Herbipoli 1638. — XIX. c. 28.	emptus Venetiis, 1641.
parochus Kevetiensis	CARTAGENA, J.: Homiliae catholicae . . . de sacris. Coloniae 1625. — XIX. e. 2.	emptus Viennae 1643.
plebanus Kurtiensis	CARTAGENA, J.: Homiliae catholicae . . . tomus III. Coloniae 1625. — XIX. a. 26.	1641. Viennae
parochus Kurtiensis	CARTAGENA, J.: Homiliae in universa christianae religionis arcana. Tomus primus. Coloniae 1576. — XIX. a. 22. FEDELE, B.: Speculazioni morali dell' sacramento dell'altare. In Venezia 1641. — XXII. d. 6. LORINUS, J.: Commentarii in librum Psalmorum . . . tomus primus. Coloniae 1619. — XXI. b. 13. LORINNS, J.: Commentariorum in librum Psalmorum tomus tertius. Coloniae 1619. — XXI. b. 15.	emptus Viennae 1643. emptus Venetijs emptus Venetijs, 1641

⁹ BEDY Vince: i. m. 435—436.¹⁰ BEDY Vince: i. m. 398.¹¹ BEDY Vince: i. m. 422—423.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
	MENDONÇA, F.: <i>Commentariorum in IV. libros Regum tomus secundus.</i> Lugduni 1637. — XX. a. 7.	
	MENDONÇA, F.: <i>Commentariorum in IV. libros Regum tomus tertius.</i> Lugduni 1637. — XX. a. 8.	
Hédervári István sacrae poeseos auditor ¹²	Nizolius, sive thesaurus Ciceronianus. Basileae 1572. — XX. c. 12.	Anno 1627. ejusque catalogo inscriptus H. 71.
Iváczy János abbas Pechvaradiensis, praepositus maior Cathedralis ecclesiae Jauriensis, prothonotarius apostolicus, episcopus Tininiensis ¹³ l. még Draskovich Mátyás	Missale Strigoniense. Venetiis 1498. — j. n.	Post interitum ... Francisci Pereni ... donatus est ... Nicolao Olaho ... post ... Martino Pethe de Hethes ... per Joannem de Ivancz ... Demetrio Napragi ... archiepiscopo Colocensi
Kaleschiák Péter capellanus, beneficiatus Soproniensis ¹⁴	Corpus iuris civilis. ... Secunda editio. S. l. 1590. — XXII. c. 23.	1666.
Kálóczy Miklós ¹⁵ parochus Szempessiensis	Eusebii, Pamphili, Ruffini, ... ecclesiastica historia. Basileae 1570. — XX. a. 18.	
canonicus Jauriensis [1673—1683]	IRENÆUS: <i>Adversus ... haereses libri quinque.</i> Coloniae 1625. — XXII. d. 14.	
archidiaconus Cathedralis et canonicus Jauriensis	ROSENTHAL, M.: <i>Actio sacri ordinis Cisterciensis.</i> Viennae 1649. — XIX. b. 22.	1653.
Kermendi Coloman l. Kőrmendi Kálmán		
Kéry István ¹⁶ archidiaconus Mosonien-sis	AZPILCUETA, M.: <i>Operum 1—2. tomus.</i> Coloniae 1616. — XIX. d. 6.	1649. Georgius Vasuary Zegij praepositus ... de Papocz ..., 1630.

¹² Valószínűleg tagja a Hédervárt birtokló Hédervári családnak, amely Pázmány Péter hatására tért át a katolikus hitre 1630 körül, és amelynek értékes régi könyv- és levéltára volt. — PAYR Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I.* Sopron 1924. 380.

¹³ BEDY Vince: i. m. 400.

¹⁴ PÓDA Endre: *A soproni katolikus „parochia” és a „soproni katolikus hitközség” története.* Sopron 1892. 46.

¹⁵ BEDY Vince: i. m. 425.

¹⁶ BEDY Vince: i. m. 421.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
canonicus Jauriensis	BONFINI, A.: Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia. Francofurti 1581. — R. IV. 1b.	Francisci Ketheli, 1625. Per Gregorium Csökör ... Stephano Kerij ... 1653. die 17. Martij.
archidiaconus Mosoniensis, canonicus Jauriensis	GIULIANI, G. B.: Arsenalae praedica- bile. In Venezia 1650. — XXII. c. 4. [JOANNES Chrysostomus: Homi- liae LXXXVII.] Basileae 1525. — XXII. a. 22.	1651. 1638. Sum Joannis Mossowszky ... ab anno 1553.
parochus Komjatensis	JOANNES Chrysostomus: Opera. Basileae 1509. — XXI. b. 3.	1638.
canonicus Jauriensis	JUSTINIANUS: Institutiones iuris ... a ... Sylvestro Aldobrandino ... illustrata. Lugduni 1554. — XIX. b. 46.	1650. Mich. Matkovich can. Zagrabiensis id dono dat d. Kery.
archidiaconus Mosoniensis, canonicus Jauriensis	[LAMORMAINI, H.: Vocatio I—II. p. Viennae c. 1636.] — XIX. c. 38.	1651.
parochus Komjatensis	LASSIA, S.: De religione christiana ... aureum opus. Basileae 1517. — XX. b. 19.	1638.
parochus Komjatensis	LEUWIS, D.: Commentariorum opus in Psalmos. Coloniae 1534. — XX. c. 22.	1638.
parochus Komjatensis	LEUWIS, D.: Enarrationes piae ac eruditae in IIII Prophetas Maiores. Coloniae 1534. — XX. d. 20.	1638.
cantor Jauriensis	LIVIUS T.: Rerum gestarum populi Romani ... libri triginta. Coloniae 1525. — XXI. d. 22.	1638. Sum Christofori parochi Dubowers 1532. 1533, Gre- gij Blasy liber est ...
archidiaconus Mosoniensis, canonicus Jauriensis	MATTHEUS Taberna: In funere ... Gregorii Donati ... magistri laudatio. Romae 1642. — XIX. e. 46.	1658.
archidiaconus Mosoniensis, canonicus Jauriensis	MUSSO, C.: Delle predighe quadra- gesimali. In Venezia 1596. — XIX. e. 3.	1650.
parochus Komjatensis	PEÑALOSA, A.: Opus egregium de Christi et Spiritus Sancti divinitate. Viennae 1635. — XXII. b. 14.	1638.
	PETRUS Lombardus: Sententia- rum textus. Basileae 1513. — XX. b. 20.	1637. ex libris ecclesiae Domas- iensis, 1614. donatus a ... Casp. Be- niczki in S. Györgi

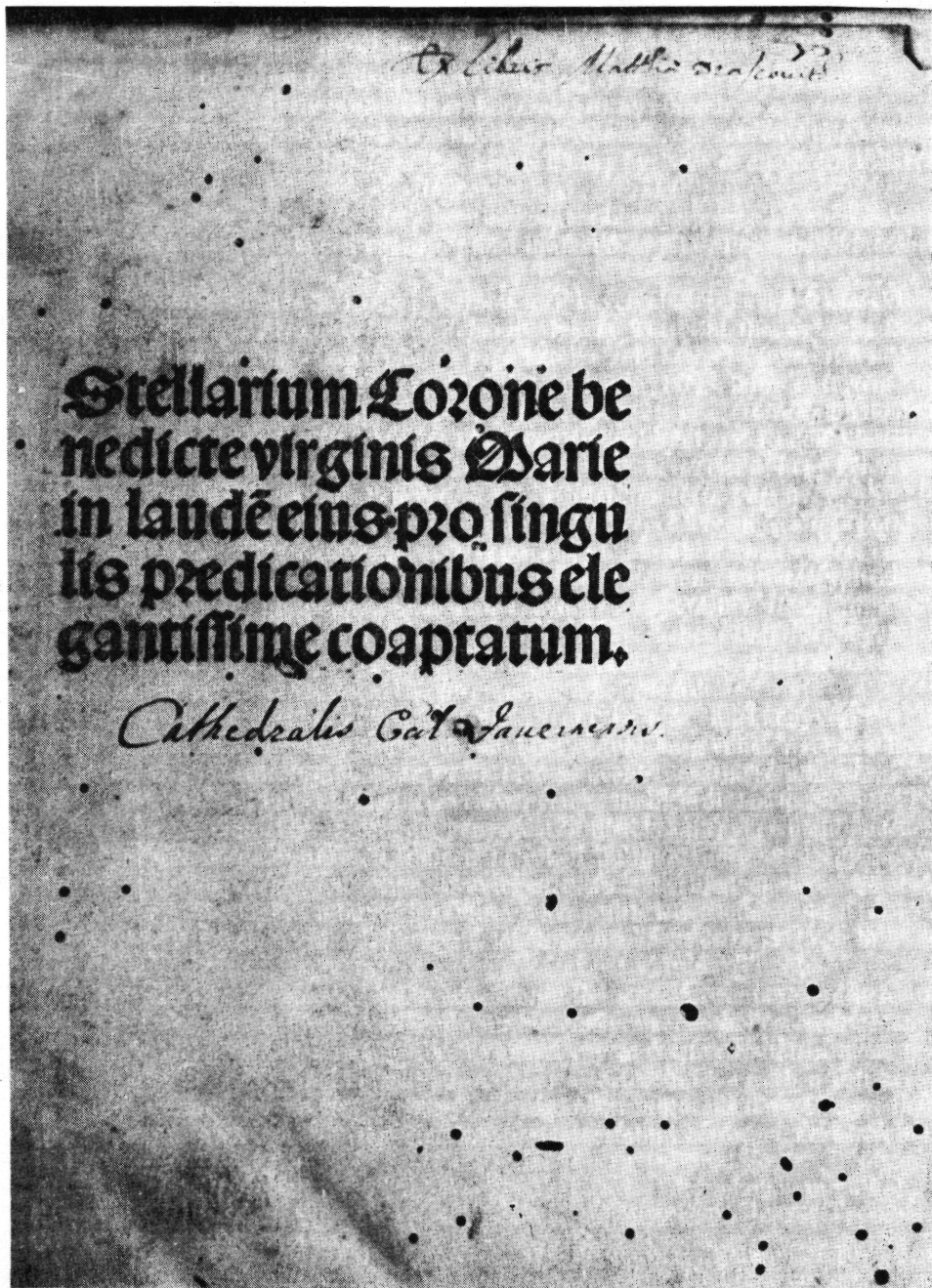
Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
canonicus et parochus Jauriensiis	[PLINIUS: Historia naturalis.] S. 1. et a. — XIX. a. 7.	1645.
parochus Soproniensiis	SANCHES, T.: Aphorismi . . . ejus librorum de matrimonio doctrinam compendio continentes. Graecii 1641. — XIX. c. 29.	
archidiaconus Mosoniensiis, canonicus Jauriensiis	Santorale discorsi de sourani lodamenti di Cristo. In Venezia 1650. — XIX. e. 41.	1651.
Kissevich-Horváth János [1674 — 1684 között győri kanonok] ¹⁷	STEEN, C.: Commentaria in Ecclesiasticum. Antverpiae 1643. — XXI. a. 6.	1675.
Kööntös János ¹⁸ canonicus ecclesiae Jauriensiis	AVICENNA: Liber canonis . . . revisus. S. 1. et a. — XIX. a. 24.	Thomas Umundumus (?) J. Ceöntös . . . pro felicibus novi anni auspiciis Ouariny dono dedit, anno 1607.
	LEUWIS, D.: In quatuor evangelistas enarrationes. Coloniae 1532. — XX. a. 3.	Joannes Rech me possidet Ego Jo. Keöntös hunc librum . . . Petro Baraniaj dono obtuli. Anno 1617. die 24. Apr.
Cononicus et archidiaconus Cathedralis Jauriensiis	PELBARTUS: Sermones Pomerii . . . de tempore. Hagenau 1501. — R. V. 32ab.	1606. Hunc librum jure possidet Wolfgangus Barson . . . dono it possidet Georgius Farkas . . . 1577.
Körmendi Kálmán ¹⁹ (= Coloman Kermendi) lector et canonicus ecclesiae Jauriensiis	[CYRILLUS: Opera.] 1—4. tomi. Basileae s. a. — XXI. c. 12.	1559. die vero 27. Junij emptus est . . . Viennae . . . florenis Venensibus quinque . . .
I. még Mátéssy István Lépes Bálint custos et canonicus ecclesiae Jauriensiis [1594—1623] ²⁰	BUNDERIUS, J.: Compendium concertationum, in quo omnes huius seculi haereses confunduntur. Antverpiae 1555. (2) BILLICHIUS, E.—BREDENBANDIUS, M.: De dissidiis ecclesiae componendis . . . opuscula duo. Coloniae 1559—1560. — XIX. c. 42.	
episcopus Tininiensiis	CANO, F. M.: Locorum theologorum libri duodecim. Coloniae 1574. — XIX. c. 2.	

¹⁷ BEDY Vince: i. m. 445.¹⁸ BEDY Vince: i. m. 399.¹⁹ BEDY Vince: i. m. 371.²⁰ BEDY Vince: i. m. 393—394.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
episcopus Tininiensis et praepositus ecclesiarum Orodien- sis, custos et canonicus Jaurien- sis, prothonota- rius apostolicus, sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis praelatus as- sessor et beneficiatus Soproniensis	FORESTA, J. F.: De claris selec- tisque mulieribus. Ferrariae 1497. — Ö. IV. 25.	
episcopus Nitriensis	HOZYUS, S.: Confessionis christi- anae catholicae fidei ... tomus I. Coloniae 1573. — XIX. b. 45.	Levinus Lupus ... Flandriae 1590. Eustachii Gyulafi
episcopus Nitriensis et can- cellarius Regni Hunga- riae	HOZYUS, S.: Confessionis christi- anae catholicae fidei ... tomus II. Coloniae 1573. — XIX. b. 30.	ex libris Eustachij Gyulaffi Elianus Lupus ... pos- sessor huius libri 1590.
episcopus Nitriensis et can- cellarius regni Hungariae	LANGIUS, J.: Novissima Polyan- theia in libros XX. dispertita. Francofurti 1617. — XXXVI. 1.10.	1617.
praepositus maioris eccle- siae Varadiensis, cus- tos et canonicus Jaurien- sis, prothonotarius apostolicus ac benefici- arius Soproniensis	LINDANUS, W. D.: Ruewardus, sive de animi tranquillitate. Coloniae 1567. (2) LINDANUS, W. D.: Dubitan- tius de vera certaue per Christi Jesu Evangelium salutis aeternae via. Coloniae 1571. — XIX. c. 13.	
archiepiscopus Colocensis et Baciensis, administ- rator ecclesiae Jaurien- sis ac per Regnum Hun- gariae cancellarius trium potentissimorum impera- torum: Rudolphi, Mat- thiae et Ferdinandi se- cundi consiliarius	Missale secundum chorum ... eccle- siae Strigoniensis. Venetiis 1512. — R. V. 33.	Ex libris Zachariae Mos- socii protonotari aposto- lici Petrus Radonithius episcopus Vacien- sis
episcopus Tininiensis, eccle- siarum Orodien- sis et Varadiensis praepositus, custos Jauriensis et S. C. R. Majestatis consilia- rius.	PETRUS Lombardus: Sententiarum libri IV. Basileae 1487. — Ö. III. 14.	Sum ex libris Joannis Bo- rilicij.
episcopus Tininiensis, eccle- siarum Orodien- sis et Varadiensis praepositus, custos et vicarius Jauri- ensis ac prothonotarius apostolicus necnon Sac- rae Caesareae Regiae Maiestatis consiliarius	Pontificale Romanum. Romae 1497. — Ö. IV. 19.	

Possessor – donator	Cím – jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
episcopus et comes Nitriensis ac per Hungariam cancellarius et Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis consiliarius	RUPPERT, A.: Libri XLII de operibus Sanctae Trinitatis. Coloniae 1528. – XXI. d. 6.	Pragae comparatus
Liptay Ferenc [1696–1711 között győri kanonok] ²¹	LUDOLPHUS de Saxonia: Vita Jesu Christi. Parrhisii 1509. – XXI. c. 17.	
Marton Miklós ²² canonicus Jauriensis et archidiaconus l. Nyéki Vörös Mátyás		
Mátéssy István ²³ praepositus maior et vicarius ecclesiae Jauriensis.	GREGORIUS: Opera. Basileae 1551. – XXI. c. 13.	1569. Per ... Colomanum Kermendy ... testamento legato ... Steph. Mathessy
Mattkovich Mihály ²⁴ canonicus Zagrabiensis et ss. theologiae doctor	BOTERO, G.: Le relationi universali. In Venetia 1622. – XXII. d. 8. MANZINI, G. B.: Il cretideo del cavalier. Roma 1638. – XIX. c. 37.	emptus Venetijs, 1642. Mich. Mattkovich can. Zagrabiensis id dono dat ... d. Kery can. Jauriensi, 1650.
lector Jauriensis [1649–1662 között] don.	MUSSO, C.: Delle prediche quadregesimali, ... prima parte. In Venetia 1603. – XXII. d. 4.	1640.
l. még Kéry István Matusek András ²⁵ Cathedralis archidiaconus, canonicus Jauriensis	CARTAGENA, J.: Homiliae catholicae ... tomus secundus. Coloniae 1625. (2) CARTAGENA, J.: Homiliae catholicae ... tomus tertius. Coloniae 1625. – XXII. c. 2.	1684.
Michaelis, Daniel ²⁶ l. Nyéki Vörös Mátyás		

²¹ BEDY Vince: i. m. 450.²² BEDY Vince: i. m. 393.²³ BEDY Vince: i. m. 377–379.²⁴ BEDY Vince: i. m. 426–427.²⁵ BEDY Vince: i. m. 440–441.²⁶ Daniel Michaelis BOETHIUS, A. M. T. S.: *De consolatione Philosophiae*. (Strassburg 1491.) című könyvét, amely Pozsonyban, a Matica slovenskában található (Inc. 120), Sz. Koroknay Éva ismertette. – *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Budapest 1973. Akadémiai. 60.

2. Draskovich Mátyás Pelbartus-kötete

Possessor – donator	Cím – jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Nagy Mihály [1696 – 1713 között győri kanonok] ²⁷	TUFO, O.: In Ecclesiasticum ... commentaria. Tomus primus. Coloniae 1631. – XX. d. 16.	
Nyéki Vörös Mátyás cruciger Soproniensis et canonicus ecclesiae Jauriensis	BELLARMINO, R.: Operum ... tomus quintus. Coloniae 1617. – XXI. d. 8. Canones concilii II. Provincialis Coloniensis. Coloniae 1538. (2) Formula ad quam visitatio intra Dioecesim Coloniensem exigitur. Coloniae 1537. – XX. b. 17. GEWOLD, C.: De Sacri Romani Imperii septemviratu commentarius. Ingolstadii 1596. – XIX. b. 17.	1619. 1602. Stephani de Zewlews et amicorum bonorum
maioris cancellariae Hungariae notarius	GREGORIUS I.: Liber moralium in beatum Job. Basileae 1514. – XXI. d. 21.	1602. Hunc librum cum aliis nonnullis dono accepi a ... Margarita Tatay, consocii ... Andreae Bellaurij, Posonii, ... 1601, Praga redux ex Cancellaria Hungarica.
vicarius Jauriensis	HARMENOPOULOS, C.: Promptuarium iuris civilis. Lausannae 1580. (2) DHUMBERT, J.: In omnes titulos novem primorum librorum codicis Justiniani ... explicationes. Lugduni 1558. – XXII. c. 10.	
cruciger Soproniensis, canonicus Jauriensis	[HIERONYMUS: Tomus epistolarum cum argumentis ... D. Erasmi Roterodami] Basileae 1524. – XXI. a. 24. HOLKOT, R.: Opus ... in librum Sapientiae Salomonis editum. Parisiis 1518. – XIX. e. 20. JACOBUS de Voragine: Legenda aurea sanctorum. Ulmae 1488. – Ö. IV. 16.	1613. mensis Novemb. dono datus ab ... Nicolao Kaldy Posoni dono datus 1607 a ... Margareta Tatay
cruciger Soproniensis et canonicus Jauriensis	LAURETUS, H.: Sylva seu potius hortus floridus allegoriarum totius Sacrae Scripturae. Coloniae 1612. – XX. d. 6.	1602. E donatione ... Margaritae Tatay ... consortis Andreae Bellaurij In numeros librariae suppellectilis ... Cornelii Sivers pro tempore episcopi in Bachsensheim ... 1623 5. Kalendas Aprilis

²⁷ BEDY Vince: i. m. 447.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
cruciger Soproniensis	LUDOVICUS Granatensis: Flores. Coloniae 1588. — j. n.	Thomas Gradnáj de Joska, Pragae comparatus . . . 24. Martii, anno 1589.
	NANNUS, M.: Polyathea, opus sva- vissimis floribus exornatum. Basileae 1512. — XIX. a. 20.	Sum Stephani Beythe.
praepositus S. Salvatoris de Papocz	NEVISANUS, J.: Postillae maiores totius anni. Lugduni 1518. — XXII. b. 1.	1626. Daniel Michaelis sum possessor huius libri . . . 1569. Matthiae Weores de Nyeek a Henricospeter (?) parrocho de Göcs
	NICOLAUS De Lyra: Biblia sacra. — Contra perfidiam Iudaeorum. Venetiis 1481. — Ó. III. 26.	
	PARCHING, C.: De sacrosancto missae sacrificio. Ingolstadii 1579.	Sum Thomae Füley et amicorum
	(2) MOTSCHENBACH, P.: De legitimo usu eucharistiae. Ingolstadii 1587.	
	(3) FRANCK, F.: Disputatio theologica de festo corporis Christi. Moguntiae 1585.	
	(4) FRANCK, F.: De vera fide disputatio theologica. Moguntiae 1587.	
	(5) GOBELIUS, V. M.: De iure vocationis et missionis. Moguntiae 1587.	
	(6) DELING, Rh.: Disputatio theologica de sacramentali confessione. Moguntiae s. a.	
	(7) EBINGHAUSEN, H.: De descensu Christi ad Inferos disputatio theologica. Coloniae 1586.	
	(8) SLOSIUS, P.: Assertiones de infidelitate. Moguntiae 1584.	
	(9) VICUS, H.: De descensu Jesu Christi ad Inferos. Antverpiae 1579.	
	(10) SARTORIUS, J.: De tribus peccatorum generibus. Ingolstadii 1587.	
	(11) GREGORIUS de Valentia: Confutatio calumniarum. Ingolstadii 1579.	
	(12) ROEST, N. P.: Pro Calendario Gregoriano disputatio. Moguntiae 1585. — XIX. b. 9.	

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
	<p>PELBARTUS: Pomerium sermo- num quadragesimalium. Hagenau 1504. (2) PELBARTUS: Pomerium de beata virgine vel Stellarium. Hagenau 1504. — R. III. 35.</p> <p>PETRUS de Palude: Sermones sive enarrationes in Evangelia et Epistolas quadragesimales. Lugduni 1589. — XXII. c. 11.</p>	<p>1612.</p>
cruciger Soproniensis praepositus	<p>POLYGRANUS, F.: Postillae Sive enarrationes in Evangelia. Coloniae 1570. — XIX. c. 32.</p> <p>Pontificale Romanum. Venetiis 1572. — XIX. a. 3.</p>	<p>Ludovicus Újlaki praepo- situs Castriferrensensis.</p> <p>Martinus Pethe de Hethes episcopus Vaciensis... Andreae Monozloi prae- posito Poseniensi... de- dit.</p> <p>Thomas Fülei abbas Pili- sensis cantor et canoni- cus Jauriensis</p>
cruciger Soproniensis	<p>THOMAS de Aquino: Super Epis- tolas... Pauli commentaria. Venetiis 1510. — XX. b. 9.</p>	<p>1617.</p>
cruciger Soproniensis	<p>TOLEDO, F.: In sacrosanctum Joannis Evangelium commentaria. Coloniae 1589. — XXII. a. 1.</p>	<p>161? Ex libris Nicolay Marto- nij... emptus Viennae 1592.</p>
canonicus Jauriensis	<p>WARSEVICIUS, C.: Memorabili- um rerum et hominum coaevorum descriptio. Cracoviae 1585. — I. 8. 7.</p> <p>WITZEL, G.: Postilla... super Evangelia et Epistolas de tempore et de sanctis... Demegoriae illae, quae... in Postilla... sunt desi- deratae. Coloniae 1545. — XXI. d. 14.</p>	<p>1621. (Kötésén Báthori-címer)</p> <p>Stephano Zegedino... ad usum fratris Georgii Zon- dini... 1558. Matthaeus Baroniaj emp- tus a... Joanne Somogj, 1607. emptus... a Francisco Geörunei patria Saarvarj, pastore ecclesiae Kerezidi. Petrus Erdelij... pleba- nus Eckiensis, 1646.</p>

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Palkovich György [1594—1607 között győri kanonok] ²⁸	CANISIUS, P.: Commentariorum de verbi Dei corruptelis ... liber primus. Dilingae 1571. — XXII. d. 10.	Librum hunc dono accepi a ... domino Erasmo libe- ro baroni ab Eyczyng ca- pitaneo pedestri militum Germanorum ... in prae- sidio Jauriensi, 28. Julij 161?
Pozsgay Mátyás [1603—1627 között győri kanonok] ²⁹	GENNADIOS Scholarios: Exposi- tio pro ... synodo Florentina. S. I. et a. — XIX. c. 35. RUTLANDUS, J. C.: Loci commu- nes theologici. Dilingae 1559. — XIX. b. 58.	Emptus Viennae florenis 8. Emptus X. 29. Viennae.
Rech, Joannes (?) I. Köntös János Sivers, Cornelius I. Nyéki Vörös Mátyás		
Suppanich György ³⁰ beneficiatus ecclesiae Jauriensis	Authoritatum Sacrae Scripturae et ... patrum, quae ... in catechismo ... Petri Canisii ... citantur, pars 4. Coloniae 1570. — XIX. e. 27.	1631.
archidiaconus Mosoniensis — don.	HEYDENUS, J.: Jerusalem. Francofurti 1563. — XXII. b. 3.	Dono datus a ... Georgi- o Suppanich ... mihi, Ge- orgio Ladislao Zichij archi- diacono Comaromiensi ... anno 1656. die 18. Martij.
cantor canonicus Jaurien- sis et abbas S. S. Trini- tatis de Siklyos	Missale Romanum. Antverpiae 1640. — j. n.	1608.
Szalay János ³¹ praepositus Albensis	HOCQUARD, B.: Perspectivum Lutheranorum et Calvinistarum. Viennae 1648. — XIX. c. 6. SACROBOSCO, J.: Sphaera emen- data. Coloniae 1581. — XIX. c. 41.	1649. 1633.
Tarródy János canonicus ecclesiae Jau- riensis et Cathedralis ³²	SPONDE, H.: Annales. Coloniae 1640. — XXI. c. 11.	emptus Viennae, 1702.
Tatay Margit don. I. Nyéki Vörös Mátyás		

²⁸ BEDY Vince: i. m. 393.²⁹ BEDY Vince: i. m. 400.³⁰ BEDY Vince: i. m. 418.³¹ BEDY Vince: i. m. 33, 63, 108.³² BEDY Vince: i. m. 452.

Possessor – donator	Cím – jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Telekessy István canonicus ecclesiae Jauriensis, archidiaconus Cathedralis ³³	MANSI, J.: Locupletissima bibliotheca moralis praedicabilis. Moguntiae 1670. – XIX. a. 5.	Tomus hic cum reliquis tribus a Stephano Telekesi . . . relictus Cathedrali . . . Jauriensis ecclesiae . . . , 1678.
Vasvári Szeghy György abbas de Saár, lector ecclesiae Jauriensis . . . et Strigoniensis canonicus et parochus Uyvariensis ³⁴	ACCIAIOLUS, D.: Expositio . . . Ethicorum Aristotelis. Florentinae 1478. – Ó. IV. 20.	Anno 1616. die 20. Martij . . . Joannes Checheny tricesimator Vaciensis suae Majestatis Caesareae . . . compatri suo . . . domino Georgio Vasuary . . . dedit opus hoc . . . Buda ex Bibliotheca Regum Hungariae elatum.
	ANTONIUS: Summae theologiae pars III. Venetiis 1480. – Ó. III. 16.	Anno 1614. die 19. Septembris opus hoc . . . Buda ex Bibliotheca divorum quondam Regum Hungariae elatum, . . . dominus Joannes Chrteni tricesimator . . . in Vach mihi compatri suo Georgio Vasuary . . . dedit
	AUGUSTINUS: De essentia divinitatis. Liptzk 1509. – XIX. e. 32.	Anno 1629. die 19. Octobris.
l. még Kéry István		
Zichy György ³⁵ archidiaconus Comaromiensis, 1656. l. Suppanich György		

Az ideiglenesen Győrben állomásozó Erasmus Eyczyng kapitányt leszámítva kizárólag papi személyiségek könyvei maradtak fenn a Székesegyházi Könyvtárban. A possessorok között három XVI. századi könyvtulajdonos van: Marton Miklós, Körmendi Kálmán és Mátéssy István. Ez utóbbi a későbbi váci püspök, akinek fennmaradt az Országos Levéltárban 44 kötetet tartalmazó könyvleltára is.³⁶ Győrben azonban csak egyetlen kötetére bukkantunk, amely nem szerepel a leltárban. Viszonylag korai, a XVI–XVII. század fordulóján vagy a XVII. század első évtizedeiben élő possessorok Draskovich Mátyás, Ivánczy János, Köntös János, Lépes Bálint, Nyéki Vörös Mátyás, Palkovich György, Pozsgay Mátyás és Vasvári Szeghy György.

³³ BEDY Vince: 443–445.

³⁴ BEDY Vince: i. m. 407.

³⁵ BEDY Vince: i. m. 429.

³⁶ ILLÉSY János: *Mátéssy István váci püspök könyveinek leltára 1591-ből*. MKsz 1897. 276–277.

Deus fortitudo mea

Anno 1656. die 20. Martii

Imprimis Dominus Joannes Graf von Tria: maior Vicerex Sca:
Majest. Cath. in Hungaria bona voluntate Congratulatio Jo: Baptista
Offic. Sca: Georgio Vapary Abbati de Saar Lubboj Sca:
Jauvitz cingulatus de Sca: Jo: Jo: Szigonij ^{andrico}
et Carolus Wapary Sca: Jo: Jo: Sca: Jo: ^{Buda}
Bibliotheca Regia Hungariae ^{Mag. Sca:}

3. Vasvári Szeghy György bejegyzése Acciaiolus kötete első üres lapján

Nyéki Vörös Mátyásnak, aki Náprági Demeter után a legjelentősebb győri könyvgyűjtőnek számít, összesen 22 könyve maradt fenn Győrben. Már Jenei Ferenc megállapította Nyéki könyvtárának elemzése során a könyvek és a végrendeletben fennmaradt könyvjegyzék összevetéséből,³⁷ hogy gazdag, sokrétű, hungaricákat is a szokásosnál nagyobb arányban tartalmazó könyvtárából a teológiai jellegű könyvek találhatók meg Győrben. A beszerzés évszámát Nyéki nem jegyezte be mindig. Ajándékozói között feltűnik rokona, Tatay Margit, akitől különböző időpontokban értékes és ritka könyveket kapott.

Hasonlóképpen teológiai jellegű Lépes Bálint könyvgyűjteménye is. 11 könyve között három ősnymtatvány akad. Könyveibe gondosan bejegyezte nevét és címeit. Érdekes, hogy két Hozyus-könyvének előző tulajdonosa az erdélyi Gyulafi Lestár volt.

Nyékin és Lépesen kívül Kéry Istvánnak és Gáborjáni Kövér Tóbiásnak maradt fenn 18, ill. tíz könyve. E két, viszonylag ismeretlenebb kanonok könyveivel külön is érdemesnek látszik foglalkoznunk.

Kéry István mindegyik könyvébe bejegyezte, hogy mikor kerültek tulajdonába. Könyvtára gyarapodásának üteme jelentősen csökkent: míg 18 könyve közül hetet komjáti papként 1638-ban szerzett be, két győri kanonokságának összesen 12 éve alatt (1644–1646; 1648–1658) mindössze kilenc könyvhöz jutott, egy-egy kötete pedig galgóci (1637), ill. soproni plébános korszakából (1646–1648) való. Könyveinek tematikai megoszlása szempontjából Kéry az egyik legszélesebb érdeklődésű győri possessor. A prédikáláshoz felhasználható elmélkedéseken, kommentárokon, homiliáskönyveken kívül a klasszikus latin írók közül Livius történeti és id. Plinius természettörténeti munkája volt meg neki. Gyűjtötte az olasz nyelvű munkákat is. Könyveinek nagy része a XVI. században jelent meg, de éppen ezek az olasz nyelvű művek bizonyítják, hogy figyelme kiterjedt kortárskiadványokra is.

Gáborjáni Kövér Tóbiás 1638-tól 1642-ig Rómában, a magyar–német kollegiumban folytatott teológiai tanulmányokat. Éppen ezért fordulnak elő könyvtárában velencei kiadványok, sőt egy olasz nyelvű elmélkedés is. 1641-es velencei vásárlásainak emlékét őrzi pár bejegyzése is. Hazakerülve kürti, ill. keveti papként már Bécsben szerezte be könyveit. Cartagena Homiliae-jának első kötete kivételével mindegyik könyve a XVII. században jelent meg 1619 és 1641 között. S ez azt jelenti, hogy élete későbbi évtizedeiben — Kéry Istvánhoz hasonlóan — már nem jutott hozzá a frissen megjelenő kiadványokhoz. Cartagena kedvenc írója volt, összes műveinek megszerzésére törekedett. Homiliákon kívül bibliai kommentárokkal, a papi gyakorlathoz nélkülözhetetlen exemplumgyűjteménnyel igen homogén-tematikájú papi kézikönyvtárat gyűjtött össze.

A fenti táblázatból kiderül, hogy a győri kanonokok legtöbbször csak néhány kötetnyi könyve maradt fenn, hiszen a bejegyzések alapján bizonyos, hogy nem minden könyvük került be a győri Katedrális gyűjteményébe: miként a Hédervári-család tulajdonában levő, s katalogizált könyvtárból csak egyetlen kötet található meg ma Győrben; illetve Telekessy István könyvei közül is csak egyedül Mansi műve maradt meg, pedig annak bejegyzése szerint még három kötetet hagyott tulajdonosa a Székesegyházi Könyvtárra.

A győri provenienciájú könyvek tükrözik tulajdonosaik érdeklődési körét és foglalkozását. Kevés kivételtől eltekintve egyházi művek: bibliamagyará-

³⁷ RMKT XVII/2. 427–435. — 1. a 2. jegyzetet!

zatok, elmékedések, egyháztörténeti munkák, vitairatok, prédikációskötetek, szerkönyvek, valláserkölcsi példatárak, teológiai mondásgyűjtemények stb. A klasszikus irodalmat meglepően kevés könyv képviseli. Hédervári István valószínűleg poétika tanulmányaiiban hasznosította Nizolius Cicero-szótárát. Sacrobosco csillagászati összefoglalása — Szalay István könyve — és Avicenna orvostudományi munkája, amely Köntös Jánosé volt, képviselik a természet-tudományokat. A Rómában tanuló Mattkovich Mihály könyvtárában olasz nyelvű művek is voltak. Közülük a legjelentősebb Botero: *Le relationi universali*-ja.

A könyvek között több hungaricum akadt: Temesvári Pelbárt egy-egy műve Draskovich Mátyás, ill. Köntös János tulajdonában, Bubnich Mátyás Istvánffy-példánya, Coelius Gergely műve Dusich Mátyás könyvtárában, Bongarsius történeti szöveggyűjteménye, amely Ferenczffy János könyve volt, az ékes Missale Strigoniense Ivánczy János könyvtárából, s Kéry István Bonfini-kötete. Vasvári Szeghy György könyvei között viszont két igen jelentős ősnymotatvány van, amelyeket nem is annyira régiségük, mint inkább az tesz érdekessé, hogy a budai királyi könyvtárból, Csétényi János váci harmincados közvetítésével kerültek a győri kanonokhoz 1614-ben, illetve 1616-ban. A már Aistleitner József³⁸ által közreadott értékes adalékot Jenei Ferenc megismételte, és Csapodi Csaba szerepeltette a budai könyvtárról szóló összefoglalásában.³⁹ A Corvina-könyvtár XVI—XVII. századi sorsáról újabban Jakó Zsigmond írt.⁴⁰ Feltételezte, hogy néhány Erdélybe került budai könyv talán Náp-rági Demeter jóvoltából Győrbe kerülhetett. A győri Székesegyházi Könyvtárban azonban nyomtatott budai könyvre a Vasvári birtokában volt két ősnymotatványon kívül nem akadtunk. Vasvárinak volt még egy Budáról származó kötete: így a Koroknay Éva által a kötése miatt méltatott,⁴¹ Rómában 1472-ben kiadott Livius: *Historiae Romanae decades* című incunabulum esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárbeli példányában ugyanaz az „Anno 1616. die 20 Martii . . .” kezdetű bejegyzés olvasható, mint Vasvári György Acciaiolus-példányában. Jelenleg egyelőre kideríthetetlen magát hol Checheny-nek, hol Chrteninek író váci harmincados „találkozása” a királyi könyvtár köteteivel. A hozzá hasonló, nem győri érdekeltsgű személyekről a *Magyar Könyvszemle* következő számában megjelenő cikkünk szól.

³⁸ L. az I. jegyzetet!

³⁹ JENEI FERENC: *Győr és régibb magyar irodalmunk emlékei*. Győr 1976. 27. — CSAPODI CSABA: *The Corvinian library. History and stock*. Budapest 1973, Akadémiai. Rep. 1, 45.

⁴⁰ JAKÓ ZSIGMOND: *Erdély és a Corvina*. Az *Írás, könyv, értelmiség* c. kötetben. Bukarest 1977. Kriterion. 169—179.

⁴¹ SZ. KOROKNAY ÉVA: i. m. 135.

**Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860.
c. munkájának kiadástörténete**

A tizenegy kötet „Petrik”, amely a könyvtárak polcain sorakozik, a Kiszlingstein Sándor által feldolgozott évtizedet is beszámítva, két évszázad magyar könyvtermését rendszerezi. A tizenegy kötet közül négynek, a Petrik főműveként számon tartott *Magyarország bibliographiája 1712—1860*-nak kiadástörténetét kíséreljük meg az alábbiakban nyomon követni.¹

*

1880-at írunk. Az ekkor harmincöt esztendőes Petrik Géza nyolc évvel ezelőtt még mint az Osterlamm Károly alapította Harminczad utca 3. szám (ma: a Brit Nagykövetség Engels téri frontja) alatti nagy könyvesbolt tulajdonosa jómódú pesti polgár (a legtöbb adót fizetők listáján a 816. helyen áll) 1872 októberében egyik napról a másikra szegény ember lesz. A gazdasági válság első hulláma dönti le a lábáról: csődöt kér maga ellen. Egy év múlva, amikor a csőd föloldására sor kerül, már a IV. ker. Károly (ma: V. ker. Bárczy István) utca egyik kis boltjában találjuk és bár apósától hozomány címén 5 ezer forintot kap (amelyet a cégiratokba bejegyeztet), a hitelképességét többé nem nyeri vissza. 1877 júliusában kis antikváriumával a IV. (most: V.) ker. Kecskeméti utca 3. számú házba költözve, forgalma egyre jobban visszafejlődik, amíg 1880. áprilisában a maradék készletét egy papírkereskedőnek eladja, a boltját föl-számolja.²

Ez időpontban, amikor — mint majd látni fogjuk — csupán átmenetileg mondott búcsút a könyvesboltnak, első bibliográfiai művének a *Magyar könyvészet 1860—1875*-nek nemcsak a kézírata teljesen befejezett, de már az első füzet is napvilágot látott. (A kiadvány a kor szokásainak megfelelően füzetekre tagoltan jelent meg.) A mű kiadója az 1878-ban alapított Magyar Könyvkereskedők Egylete, amelynek ez az első nagyobb szabású „gazdasági” vállalkozása. És csakhamar bebizonyosodik, hogy a vállalkozás meghaladja az egyesület erejét. Ez az oka annak, hogy a gyors egymásutánban megjelent első három füzetet két esztendő késéssel követi a negyedik. Az egyesület vezetői, élén

¹ Munkánkat megkönnyíti, hogy a Magyar Országos Levéltárban őrzött *Egyetemi Nyomda ügyviteli iratok* (jelzete: Z 715) anyagában, továbbá az Egyetemi Könyvtár 1886. évi iratai között számos ezzel kapcsolatos dokumentum vált ismertté. (Az utóbbit vö. VÉRTESY Miklós: *Szilágyi Sándor mint könyvtárigazgató*. Egyetemi Könyvtár kézírattár G 929). Mindezek xerox-másolatai összegyűjtve a KMK Könyvtárában találhatóak, jelzete: 4-6079. A szóban forgó iratok forrását külön-külön nem tüntetjük föl.

² Petrik csődje körülményeiről: *Corvina*, 1913/14; hozományáról: Fővárosi Bíróság Cégirattár Cg. 1876/31 sz. iratok.

Aigner Lajossal (az irodalomtörténet, az etnográfia, az entomológia Abafi-Aigner néven tartja számon) tehát hiába vannak meggyőződve arról, hogy a bibliográfia kiadásával jó ügyet szolgálnak, újabb vállalkozásra, legalábbis egyelőre, nem gondolhatnak.

Ez az első számú oka annak, amiért az 1712—1860-as „Petrik” megjelentetésében a Magyar Könyvkereskedők Egylete nem vett részt, azt anyagilag nem támogatta, hiszen az, hogy az egylet az előfizetési felhívásra könyvtára számára egyetlen példányt megrendelt,³ nem tekinthető annak.

Az is igaz viszont, hogy a XIX. század nyolcvanas éveinek magyar könyvkereskedői már jól megvannak az 1712—1860 évek könyvtermését regisztráló mű nélkül. Erre legfeljebb annak az egy-két ódondásznak lenne szüksége, akik az ún. tudományos antikváriumra rendezkedtek be. A szortimenter — nem úgy, mint egy-két emberöltővel ezelőtt — a régebben, mondjuk a 25—30 éve megjelent könyvekkel mostanság már csak nagyon elvétve „kénytelen” foglalkozni, a XVIII. századi könyvtermés pedig már végképp kiesett érdeklődési köréből.

De ha a könyvkereskedelem nem is, e másfélszáz évet átívelő retrospektív bibliográfiai mű megjelentetését egyre nagyobb mértékben igényli a tudományos élet, a könyvtári hálózat (főképpen persze a tudományos könyvtárak), de maga a kulturális kormányzat is. Következésképpen összeállíttatása és megjelentetése a tudományos vagy a kulturális szervek valamelyikének feladata. És ebben a korban ez már nem hazafiúi ábránd, ami még az Októberi Diplomát közvetlenül követő, vagy akár a kiegyezés körüli években is lett volna, hanem reális, megvalósítható és megvalósítandó feladat. Hiszen az Akadémia támogatásával már folyik az RMK kiadása, sőt van pénz — és nem is kevés — olyan bibliográfiai mű kiadására is, amely, valljuk be, főképpen hazánk külföldi népszerűsítését szolgálja: Kertbeny Károly művéről van szó.

E folyamatot Kertbeny Károly 1882-ben bekövetkezett halála sem szakítja meg. Petrik Géza ui. a Kertbeny-hagyaték kiegészítésére és sajtó alá rendezésére, barátjának Franke Pál könyvkereskedőnek ösztönzésére, felajánlja szolgálatait a kultuszminisztériumnak. Petrik a megbízást hamarosan meg is kapja azzal, hogy e munkát Szilágyi Sándornak az Egyetemi Könyvtár igazgatójának szakmai irányítása-ellenőrzése mellett végezze.⁴

A bibliográfussá lett könyvkereskedő már jó ütemben halad, amikor 1883 elején a minisztérium arra is felkéri, hogy folytasson előtanulmányokat az 1712—1860-ig terjedő időszak bibliográfiájának összeállítására, hogy esetleg ennek elkészítésével is megbízassék. A felkérésből világosan kitűnik: ez még nem megbízás, de lehet belőle az.

E kezdeményezésből — ahogyan erre Petrik jó három évtized múlva emlékezik — Trefort-minisztériumának az a felismerése tükröződik, hogy tulajdonképpen nem a Kertbeny-féle bibliográfiára, hanem Szabó Károly RMK-jának folytatására lenne szükség. A minisztérium illetékes ügyosztályvezetője Hegedűs Candid Lajos miniszteri tanácsos ui. Szilágyi Sándortól kért szakvéleményt arra vonatkozólag, hogy kire lehetne rábízni e feladat elvégzését: magára a könyvtárra-e, vagy inkább egy meghatározott személyre. És ha az utóbbi

³ *Corvina*, 1888/20.

⁴ A Kertbeny és a Kertbeny—Petrik bibliográfiák kiadásának teljes költségét Trefort miniszter utasítására az Egyetemi Nyomda fedezte.

megoldásra lenne csak lehetőség, javaslatot kér, ki lenne erre alkalmas. Szilágyi Sándor e munkára Petrik Gézá-t ajánlotta.⁵

Petriknek valóban nem volt idegen e feladat, hiszen amikor a lapok annak idején az 1860—1875-ös bibliográfiája első füzetének megjelenését hírül adták, arról is beszámoltak, hogy a szerző ígéri: e mű teljes megjelenése után az azt megelőző hatvan év, vagyis az 1800—1859 évek magyar bibliográfiájának *már kész kéziratát* is sajtó alá bocsátja.⁶ Ami azt jelenti tehát, hogy a minisztérium felkérésének Petrik úgy tudott eleget tenni, hogy gyűjtő tevékenységét egyszerűen „kiterjesztette” a XVIII. századra.

Úgyhogy Petrik még az év szeptember 28-án be is adja kérvényét a minisztériumnak „az iránt, hogy Magyarország 1712—1860 könyvészetének szerkesztésével kegyelmesen megbízassék.” Ebben mindenekelőtt jelenti, hogy az évek óta nagy gonddal gyűjtögetett adatainak rendszeres kiegészítését megkezdve, az 1712—1800-ig terjedő időszakból eddig 18 ezer, az 1801—1860-ig terjedő időszakból pedig 6 ezer mű címanyaga áll rendelkezésre. (Ez azt jelenti, amit ekkor ő maga sem tudhatott, hogy a munka felével máris elkészült: a teljes mű ugyanis mintegy 50 ezer címet foglal magába.) Kéri tehát a minisztert a megbízás megadására.

Úgy tűnik, biztos a dolgában, mert e beadványban a miniszter tudomására hozza, hogy ez időszak bibliográfiájának összeállítása a Kertbeny-féle kiegészítésnél lényegesen nehezebb feladat, következésképpen magasabb összegű honoráriumot kér. Ezenkívül 8—9 hónapon át havi 150 forint előlegre is szüksége lenne (amit a honoráriumból le lehet majd vonni), hogy a kéziratgyűjteményt a kolozsvári, brassói, nagyszébeni, marosvásárhelyi, debreceni, sárospataki, kalocsai, kassai, pozsonyi, nagyszombati, soproni, pannonhalmi, keszthelyi, zágrábi és más könyvtárakban, nyomdáknak kiegészíthesse.

A miniszter elégedett Petrik eddigi munkájával. Szilágyi Sándor számol be erről a már elkészült mű bevezetőjében, hogy ti. a Kertbeny-bibliográfia folytatását „Petrik úr oly jól oldotta meg, hogy a minister óexja benne vélte feltekinthetni azt az embert, ki előismereteinél fogva is legalkalmasb [. . .] hazánk 1712—1860 közti könyvészetét összeállítani”.

Ami azt jelenti, hogy a miniszter Petrik javaslatait elfogadja, kéréseit teljesíti, a megbízást megadja. Mindezek eredményeképpen Petrik az anyagi gondoktól nagyjából mentesülve folytathatta a gyűjtőmunkát.

A könyvszakma, amelyben pedig a kenyéririgység, a konkurrenciaharc általában legyőzte a szakmai szolidaritást (és ezeken az állapotokon a fiatal egyesület sem tudott úrrá lenni), most mintha büszke lenne arra, hogy egy közülök való egyszerű könyvkereskedő miniszteri megbízás alapján dolgozik. De lehetséges, hogy csupán Aigner Lajos szerkesztői szemléletét tükrözi a *Corvina* ama közleménye, amelyben a szakma tudomására hozza,

„hogy Petrik, ki a vallás és közoktatásügyi minisztérium megbízásából Magyarország 1712—1860-iki magyar, latin, német, szláv stb. könyvészetének összeállításán dolgozik, pár hét múlva hosszabb ideig tartó körútra indul, részben az ország különféle nagyobb s kisebb könyvtárainak áttanulmányozása, részben pedig az egyes városok sajtótermékeinek pontos összeállítása végett. Visszajövele után sajtó alá rendezi ez érdekes és irodalmunkban kétség kívül nagy hiányt pótló munkát”.

⁵ *Corvina*, 1914/20. Hegedűs Candid Lajos az MTA levelező tagja 1883. június 13-án meghalt; utóda Forster Gyula, majd 1887-től Kárfy Titus.

⁶ *Vasárnapi Újság*, 1880/15. (ápr. 11.) 243. l.

A lap ígéri, hogy alkalmilag még visszatér e tárgyra, részletesebb tudósítást adva Petriknek e nagyszabású bibliográfiai munkájáról.⁷

Petrik 1884 nyarát valóban vidéken tölti. Eljut Jászóra, Kalocsára, Miskolcra, Nagykőrösre, Esztergomba, Sárospatakra (legalábbis ezeknek a vidéki helységeknek könyvtárait tünteti föl a bibliográfiájába fölvelt könyvek lelőhelyeként), ami, nem nehéz észrevenni, jóval kevesebb a tervezettnél. Az történt ugyanis, hogy Szilágyi Sándor támogatását elnyerve a kultuszminisztérium átiratban fordult a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumhoz Petrik Géza budapesti könyvkereskedő számára „a reá bízott könyvészeti műnek befejezhető céljából Kolozsvárra, Marosvásárhelyre, Nagyszebenbe, Aradra, Temesvárra, Szegedre, Eperjesre, Pozsonyba, Győrbe, Pápára és Zágrábba tervezett útjára vasúti szabadjegyek engedélyezését” kérve. A kérelmet a minisztérium (Baross Gábor államtitkár) azonban elutasította.

Igaz, Petrik, mint jeleztük, kapott előleget. Csakhogy ennek nagy részét kénytelen volt a csődje során keletkezett adóssága törlesztésére fordítani, nyilvánvaló tehát, hogy anyagi megfontolások miatt szorította vidéki gyűjtőútját a legminimálisabbra. Amikor minden fillér számít, a hosszabb vidéki tartózkodás úti-, szállás- és étkezési költségei olyan tényezők, amelyek az előleg nagy részét fölemésztik. Petrik nem volt állami tisztviselő: napidíjat, költségtérítést nem kapott.

Állt még egy nagy akadály Petrik útjában. A Nemzeti Múzeum könyvtárának akkori öre nem volt hajlandó napi 10–15 kötetnél többet bibliográfiai címfelvételre Petriknek kiadni, habár Petrik bizonygatta, hogy ezzel a tempóval soha nem készül el, és hogy ő napi 60 kötet feldolgozására képes.⁸ (Az OSZK szakembereinek tájékoztatása szerint az ilyen típusú címfelvételből 30 a reális napi követelmény.) Ezt az akadályt „felsőbb beavatkozással” sikerült elhárítani.

Nagy nap volt viszont 1884. január 29-e, amikor a minisztérium felszólította az Egyetemi Nyomda igazgatóságát, hogy készítse el a mű 180 ívre tervezett 600 példányos kiadásának költségvetését. (Csupán az megfejthetetlen számkra, honnan tudta már ekkor, vagyis három esztendővel „lapzárta” előtt Petrik, hogy műve 180 ív terjedelmű lesz — mint ahogyan a három kötet pontosan ennyi is lett.)

A nyomda igazgatója Träger Endre erre az ötsoros miniszteri átiratra ötoldalas választ ad. Mindenekelőtt igen részletesen taglalja, milyen sokba (14 023 forintba és 50 krajcárba) került az Egyetemi Nyomdának a Kertbeny és a Kertbeny—Petrik bibliográfiák kiadása — és hogy az I. kötet (eddig csak az jelent meg) mennyire nem fogy. „Minthogy tehát a m. kir. egyetemi könyvnyomda kénytelen az összes kiadásokat viselni, bátorkodik az alólirt igazgatóság azon alázatos megjegyzést kockáztatni, miszerint ily körülmények közt a m. kir. egyetemi könyvnyomda jövedelme nem szaporodhatik, sőt ellenkezőleg azoknak apadása a hivatalnokok legnagyobb erőmegfeszítése dacára szükségképpen be következni fog, ennek okáért bátorkodik az alólirt igazgatóság a Nagyméltóságú m. kir. minisztériumot mély tisztelettel megkérni, miszerint a kikerülhetetlenül bekövetkezendő jövedelemcsökkenést ne a nyomdai vezetés

⁷ *Corvina*, 1884/12.

⁸ *Corvina*, 1917/29.

lanyhaságának tulajdonítani méltóztatnék.”⁹ Aztán mégiscsak közli a kalkulációt: a 18 ívre tervezett bibliográfiai mű 600 példányban való kinyomása (ívenként 60 forintra számolva) 10 800 forint nyomdai költséget s (ívenként 40 forintra számolva) 7200 forint honorárium költséget igényel.

A miniszter a nyomda válaszát átadja Petriknek, aki írásban fejt ki álláspontját: ilyen sokba még szanszkrit szöveg kinyomtatása sem kerülhet, s bizonygatja, hogy az Egyetemi Nyomda a legdrágábban dolgozó magyarországi nyomda. Szerinte egy ív kinyomása 600 példányban 18—20 forintnál nem kerülhet többbe, azaz a mű az Egyetemi Nyomda által kalkulált 18 ezer forint helyett 3600 forintból kiállítható.

Csakhogy Petrik érvelése hibás: a 18—20 forint a legjobb esetben is a rezsizs nélküli önköltség, vagyis Petrik a rezsit a nyomda használatáért „könyvelte el”.¹⁰ Aztán meg Petrik — szinte hihetetlen — arról is megfélekedett, hogy a 18 ezer forintra kalkulált nyomdai önköltségből 7200 forint az előirányzott szerzői honoráriumként őt magát illeti.

Akárhogyan is történt, Petrik e levele súlyos taktikai hibának bizonyult, hiszen meg akarta ingatni a miniszternek az Egyetemi Nyomda megbízhatóságába vetett hitét.

Mert a miniszterium Petrik eme észrevételeit megküldte az Egyetemi Nyomda igazgatójának, aki válaszában kemény tényeket sorakoztat föl, mennyire nem fog vastagabban a ceruzájuk, mint más nyomdáké. Hiszen a Kertbeny-bibliográfia nyomása is azt bizonyítja, hogy az efféle kiadvány különösen munkáigényes: minden egyes íven 3—4—5-ször voltak kénytelenek a szerzői korrektúrát átvezetni, majd ennyiszor megismételni 15—15 példányban a kefelevonatot. A rezsibe — és nem a haszonba! — ezt is be kell kalkulálni.

„Az alólírt egyetemi nyomda igazgatósága mélyen sajnálja, hogy ily alaptalan vádat emeltek az általa vezetett intézet ellen, annyival inkább, mivel [...] a minisztériumra nézve semmiféle kár nem okoztatott, de igenis kötelességében állott az alólírt igazgatóságának azon tetemes költségekre utalni, melyek ezen vállalatból [értsd: vállalkozásból V. S.] az egyetemi könyvnyomdára nehezdednek, minden remény nélkül, hogy ezen költségek valamikor bekövetkezendő jövedelmekkel fognak fedeztetni, mint ez fájdalom a Kertbeny által szerkesztett bibliográfiával meg is történt...”

Persze a mundér becsületén esett sérelem megtorlása is csupán idő kérdése. Ez pedig csaknem két év múlva, 1885 végén érkezett el, amikor is Petrik nyilván be kívánván bizonyítani, hogy megfelelő aktivitással a Kertbeny—Petrik bibliográfia el lesz adható, azt kéri a minisztériumtól, hogy ruházzák majd rá a mű főbizományosságát.¹¹

A minisztérium a kérelmet „véleményes jelentéstétel végett” megküldi az Egyetemi Nyomdának. És a vélemény persze, hogy nem lehet más, mint: „Azon szomorú tapasztalatok, melyeket a m. kir. egyetemi könyvnyomda a fentemlített könyvészet első köteténél tett, minden körülmények között meg-

⁹ Amiről az Egyetemi Nyomda igazgatója nem tesz említést: a nyomda dolgozói szabályszerű nyereségrészesedést kaptak, anyagilag tehát teljes mértékben érdekelték voltak a jövedelmezőség fokozásában. (OL. Z 715. 173 csomó 322.)

¹⁰ A Khor és Wein nyomda Petrik most készülő 1860—1875-ös könyvészetének egy ívét 36,50 forintért nyomja. Ez valóban jóval kevesebb 60 forintnál, de azért nem 18—20!

¹¹ A főbizományos a könyvkereskedelem szervezetében az a könyvkereskedő, aki a kiadótól visszáruzási joggal veszi át a kiadványokat, hogy azokat, ugyancsak visszáruzási joggal átadja saját bizományosainak, főképpen a vidéki könyvkereskedőknek. Petrik ez időben a Petrik és Társa aktívárius cég társtulajdonosaként működött.

tiltják neki egy általánosan megbízhatónak el nem ismert könyvkereskedői céggel üzleti összeköttetésbe lépni.”¹² A jelentés részletezi a Kertbeny-mű I. kötetének terjesztése körül szerzett lipcei tapasztalatokat (250 példányból elkelt ugyan 59, ennek árát azonban a lipcei könyvkereskedő Kertbeny adóssága fejében a miniszter külön engedélyével visszatartotta), súlyosbítva azzal, hogy az I. kötet számos példányát ingyen adták olyan egyéneknek, akik azt minden valószínűség szerint megvásárolták volna. Le is vonja a végső következtetést: „Megbocsáthatatlan volna a bizományi elárusítást egy ódondászra bízni, mintha Magyarország fővárosában más könyvkereskedő nem is léteznék . . .” és javasolja, hogy úgy, mint az I. kötetet, majd ezt is adják át bizományba „a régi, jóhírű s igen kedvező körülményeknek örvendező Kilián Frigyes könyvkereskedő cégnek”.

A minisztérium e válasz olvastán nyilván érzi, hogy az Egyetemi Nyomda igazgatójának — finoman szólva — nem bizonyos, hogy igaza van, ezért most Szilágyi Sándortól kér szakvéleményt. Szilágyi természetesnek tartja, hogy Petrik „mint volt könyvárus, jelenleg pedig antikvárius” alkalmas a jórészt saját művének eredményes terjesztésére annál is inkább, mivel „szorgalmas, komoly, a fáradságtól vissza nem rettenő ember”. Az Egyetemi Nyomda főérve — láttuk — az volt, hogy Petrik ódondász és nem könyvárus. Szilágyi szükségesnek tartja ezzel kapcsolatban tájékoztatni a minisztériumot, hogy ez Németországban nem lenne akadály, sőt ellenkezőleg, hiszen ott éppen az antikváriusok tartják a kapcsolatot a könyvtárakkal, vagyis azokkal az intézményekkel, amelyek az efféle bibliográfiai mű vásárlói.

Szilágyi teljes súlyával Petrik oldalán áll ugyan, ám ő is jogosnak tartja, ha Petriktől óvadék letételét követelik meg, ugyanezt Kiliántól, mint „biztos és régi firmától” mellőzhetőnek véli. Végül is szerinte a lényeg: olyan könyvárust kell megbízni, aki a könyvtárakkal összeköttetésben áll és akit szerződés kötelez arra, „hogy a forgalomba hozást buzgósággal teljesítse”.

A minisztérium mindezek ismeretében egvelőre nem utasítja el Petriket, hanem az Egyetemi Nyomda közvetítésével felkéri őt, hogy részletes javaslatot nyújtson be, hogyan is kívánja a mű terjesztését megoldani.

Petrik javaslatát a hivatali út megkerülésével közvetlenül a minisztériumhoz küldi be (az Egyetemi Nyomdához kellett volna, ismét egy rossz pont). Nem tudjuk mit tartalmazott ez a javaslat, csupán az Egyetemi Nyomda reagálása ismert: a nyomda csak óvadék mellett adhat hitelt (ez valóban általánosan érvényes szabály) „elvben” tehát, amennyiben Petrik leteszi a megfelelő összegű óvadékot, megkaphatja a főbizományosságot. Ám „tekintettel arra, hogy a mű kiállítása a szerzői díjjal együtt többezer forintba került, a főbizományos olyan óvadék letételére utasíttassék [. . .] hogy az intézet esetleges megkárosítása ezáltal megelőztessék.”

Szilágyi egyetért ezzel a megoldással s azt javasolja, hogy miután Petrik 1712–1860-as bibliográfiai művének teljes kézírata igen rövid időn belül sajtó alá kerülhet, a miniszter utasítsa az Egyetemi Nyomdát, hogy számítsa ki a Petriknek járó honorárium teljes összegét, vonja le ebből az általa már felvett előlegeket s a különbözetet fogadja el a Kertbeny–Petrik mű óvadékaul.

¹² Petrik 25 éven át fizette a csődje nyomán keletkezett adósságát. A Petrik és Társa valóban nem volt tőkeerős, de „általánosan megbízhatónak el nem ismert”-nek deklarálni — úgy tűnik ez is a sérelem megtorlásának kategóriájába tartozik.

„Ami magát Petrik ajánlatát illeti, azt ezen módozat mellett annyival inkább elfogadhatónak tartom, mert az általa felhozott összeköttetések valószínűvé teszik, hogy a munka terjesztésében sikerrel fáradozhat.”

1886 végén került ki a nyomdából a Kertbeny—Petrik kötet. 600 példányban készült, bár az első íveket még 1000 példányban nyomták: a minisztérium „menet közben” módosította a példányszámot. Árát Szilágyi Sándor javaslatára 10 forintban szabták meg és a minisztérium utasította az Egyetemi Nyomdát, hogy e művet „a hazai könyvtáraknak, mint reájuk nézve nélkülözhetetlen segédkönyvet ajánlja.” (Hadd jegyezzük meg: 1886-ban egy olyan bibliográfia, amely az 1801 és 1860 között Magyarországon és hazánkra vonatkozóan külföldön megjelent német nyelvű nyomtatott művek jegyzékét tartalmazza, nem éppen nélkülözhetetlen *könyvkereskedelmi* segédkönyv.)

Petriknek ezért a kötetért az Egyetemi Nyomdától már régen nincsen követelése, hiszen amikor a kéziratokat — részletekben — nyomdába adta, Szilágyi Sándor „igazolásával” Petrik azonnal (1883. márciustól októberig 11 részletben) föl is vehette a megállapított ívenkénti 22 forintos honoráriumot. Ez összességében 1507 forintot tett ki.

A főbizományosságért folytatott küzdelemben Petrik végül is alulmaradt; nem kapta meg a megbízást, hanem — a minisztérium rendelkezésére — csupán 25 ingyenpéldányt, azonban ebből kötelees volt a lapok szerkesztőségeinek is juttatni. Ez mindenesetre kiváló alkalom lesz ahhoz, hogy amikor egy év múlva a minisztérium jelentést kér a Kertbeny—Petrik mű fogvásáról, az Egyetemi Nyomda azt jelenthesse, hogy Petrik „époly kevéssé mozdította elő a »Könyvészet« elárúsítását, mint Friedrich Vilmos lipesei udvari könyvkereskedő.” (És az „eredmény”: a II. kötetből az Egyetemi Nyomdának a megjelenést követő első évben egyetlen krajcár bevétele nem volt és 1888-ban is mindössze 10 példány fogvott. Főbizományos: Kilián Frigyes.)

De az Egyetemi Nyomda nyilvántartásában mint „követelés” szerepel a Petrik Gézának 1883. december 8-tól 1885. október 1-ig ugyancsak 11 részletben kifizetett összesen 2550 forint honorárium-előleg. Most az Egyetemi Nyomda ezért is aggodalmaskodik. Szilágyi Sándor az 1886. december 11-én Trefort miniszterhez címzett levelében igyekszik őt megnyugtatni: az Egyetemi Nyomda aggodalmai alaptalanok, hiszen a kifizetett tiszteletdíj mögött ott a végzett munka, az 1712—1860-as bibliográfiai mű, amelyet eddig csupán azért nem adtak át nyomtatásra az Egyetemi Nyomdának, mivel az a Kertbeny—Petrik könyvészet nyomásával volt elfoglalva. „Most azonban semmi sem állja útját, hogy a kész anyag nyomdába ne adassék s a munka meg ne kezdessék. Erre nézve bátor vagyok ajánlani, kegyeskedjék Exjád elrendelni, hogy a nyomda kezdje meg a szedést. A kéziratot csomagonként átnézvén sajtó alá adom.”

Szilágyi e beadványában nyomdatechnikai instrukciókat is ad (a szedés hasábkokban történjék, hogy az esetleges változtatásokat könnyebben végre ehessen hajtani), majd befejezésül ezt írja:

„A munka kegyelmes uram már elkészült, s meg vagyok győződve, hogy az irodalmunkban nélkülözhetetlen segédkönyv lesz. Hisz e tekintetben ma is ott állunk, hol Sándor István idejében állottunk — sőt annyiban rosszabbul, hogy onnan kezdve, hol az ő munkája megszűnik, csak hézagok katalógusaink vannak.”

Petrik Gézának tizenkét esztendei gyűjtő és rendszerező munkája zárult le ezzel (hogy aztán a többi kötetrel folytatódjék), mely idő alatt „megtagadva

magamtól minden szórakozást, naponként 18 órát szántam munkára s 4 órát alvásra. Kivétel volt vasárnap és ünnepnap előtt való éjjel: akkor 5 órai alvást engedtem meg magamnak. Magam írtam minden betűt, az elsőtől az utolsóig . . .” — jegyzi föl 30 év múlva, 1917. november 6-án bibliográfiájának abba a kötetébe, amelyet most a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtára őriz.¹³

Szilágyi Sándornál van tehát a nagy mű teljes kézírata, s várja, hogy a nyomdába kerülhessen. A miniszter, akinek a jelek szerint szívügye a bibliográfia sorsa, 70 esztendő elmúlt és egyre sűrűbben beteg. Az illetékes ügyosztályvezető most Kárffy Titus miniszteri tanácsos, a III. osztályú Vaskorona-rend lovagja, a minisztérium VII. és VIII. ügyosztályának főnöke (hozzá tartoznak az alapítványok és az alapítványi alapok ügyei, így az Egyetemi Nyomda is),¹⁴ Szilágyi e jelentésére *jó háromnegyed év múlva* reagál: 1887. október 1-én kér tájékoztatást az Egyetemi Nyomdától a Kertbeny-mű fogyásának eddigi tapasztalatairól, a Petrik Gézának az 1712—1860-as bibliográfia szerkesztéséért eddig kifizetett honoráriumról, végül ismételt költségvetést e mű 600 példányban való kinyomatására.

Träger Endre igazgató válaszában¹⁵ hosszasan megismételve a Kertbeny-mű magas költségeire és a kötet irányában mutatkozó feltűnően alacsony érdeklődésre vonatkozó adatokat, ismét tájékoztatja a minisztériumot, hogy Petrik Gézának „csak jövőben végzendő munkáiért előlegképpen” összesen 2550 forintot fizettek ki, e válaszban azonban a mű kiadásának kalkulációját hiába keressük. Nem lehet véletlen, hogy erről az Egyetemi Nyomda igazgatója „megfeledkezett”, nyilván sejtette, hogy az Egyetemi Nyomda aligha kap már utasítást Petrik e művének kinyomására. Miért is ne tudná Träger, hogy Petrik minisztériumbeli patrónusa — maga a miniszter — már alig jár be hivatalába. A költségvetés „helyett” így aztán beadványának utolsó mondataként, mintegy csattanóul megismétli a figyelmeztetést: „Petrik Géza a neki utalványozott 2550 ftért semmit sem nyújtott.”

*

Az Egyetemi Nyomda és az Egyetemi Könyvtár iratai, amelyekből mind Ezeket ilyen részletesen módunkban állott követni, a továbbiakban (témánkra vonatkozóan) megszakadnak. Egyéb források segítségével azonban megkísérhetjük az események további alakulását rekonstruálni.

Petrik hatalmas kéziratköteget végül is — ahogy mondani szokás — a szerző rendelkezésére bocsátották. Nyilván Kárffy Titus tanácsos úr volt, aki közölte vele: a minisztérium úgy döntött, hogy a bibliográfiát az Egyetemi Nyomdával nem nyomatja ki, bizonyára hozzátéve azt is, hogy túlságosan nagy volt a Kertbeny művekért hozott áldozat, az állam szegény, kell a pénz másra . . . És talán kiegészítve azzal is, hogy a kulturális kormányzat azonban fontosnak

¹³ *Soproni Szemle*, 1974/4.

¹⁴ Minden bizonnyal ő az a miniszteri tanácsos, aki Petriknek, amikor folytatni szeretne volna a hungarikák feldolgozását azt mondta, hogy „minek nekünk tudnunk azt, hogy minő ábécés könyveket nyomtak az országban . . .” (*Corvina*, 1917/29.)

¹⁵ A válasz kelte: 1887. október 28. Träger Endrét két hónap múlva a miniszter leváltja. Träger működésének értékelését I. Gárdonyi Albert: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1557—1927*. (Bp. 1927) 162—164. l.

tartaná, miszerint e mű mégis megjelenne, ezért a kéziratot úgy bocsátja a szerző rendelkezésére, hogy a már felvett előleget nem kell visszafizetnie: ezzel járul hozzá az állam a kiadás költségeihez.

A kézirat tehát Petriké, annak adhatja el, akinek tudja, és olyan összegért, amit érte el tud érní. Azt sem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy bizonyos összegű honorárium-kiegészítést is utaltak ki a minisztérium pénztárából, hiszen a Petrik által eddig felvett összeg még a 18 forintos ívhonoráriumot sem érte el (emlékezzünk: a Kertbeny-kiegészítésért 22 forintos ívhonoráriumot kapott, az Egyetemi Nyomda pedig „annakidején” 40 forinttal kalkulált), és még így is kisebb az „áldozat”, mintha megjelentetnék a könyvet.

Petrik pedig — mit is tehetett volna egyebet — tudomásul vette a minisztérium döntését és a kéziratköteget Szilágyi Sándor Egyetemi Könyvtári szobájából nem a Várba, az Egyetemi Nyomdába, hanem a könyvtárral éppen szemben levő munkahelyére Dobrowsky Ágost IV. ker. Egyetem utca 2. (ma: V. ker. Károlyi Mihály utca 12.) szám alatti antikváriumába vitte: ekkor ugyanis Petrik e cég üzletvezetője volt.

Petrik pedig elhatározta, hogy művét saját kiadásban jelenteti meg, föltéve, hogy olyan mérvű előzetes érdeklődés nyilvánul meg iránta, amely kiadását, mint vállalkozást kockázatmentessé teszi. Az óvatosság indokolt volt, hiszen ekkor már nem csupán a Kertbeny-bibliográfiák kudarcáról voltak értesülései, hanem óvatosságra intette a Magyar Könyvkereskedők Egylete által kiadott és immár két éve teljes egészében forgalomban levő 1860–1875-ös bibliográfiájának „kelendősége” is, amiről sok szó esett például az egyet 1886. évi közgyűlésén.¹⁶ Megrendelési felhívást nyomtatott tehát, amelyet Aigner Lajos a *Corvina* szerkesztője teljes terjedelmében azzal tett közzé lapjában, hogy e mű minden rendezett könyvkereskedésre nézve nélkülözhetetlen lesz.

Magyarország Bibliográfiája 1712—1860

A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium megbízásából s anyagi támogatása mellett összeállítottam az 1712—1860 években Magyarországon magyar, latin, német s egyéb nyelveken és a külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent nyomtatványok könyvészeti kimutatását; sok esztendei fárasztó s gondos gyűjtésem eredményét azonban csak akkor bocsájthatom sajtó alá, ha a nyomtatási költségek előleges megrendelések által biztosítva lesznek.

Azon tiszteletteljes kéressel fordulok tehát ezennel a hazai könyvtárakhoz s irodalmunk buzgó pártolóihoz, hogy a munkám megjelenését kívánatosnak tartják, ha e hézagot pótló vállalat [értsd: vállalkozás V. S.] létesítését előmozdítani kívánják, az ide csatolt megrendelési bárcát kitöltve hozzám beküldeni kegyeskedjenek.

A munka mintegy 250 sűrűn nyomtatott nagy 8-adrétű ívre, vagyis 4 kötetre terjed s könnyebb megszerezhetősé céljából részletekben lesz kiadva, még pedig: 1. legalább 60 íves kötetekben 10 frt; 2. 30 íves félkötetben 5 frt.; 3. 15 íves negyedkötetben 2 frt 50 kr. aláírási áron. Évenként 4 negyedkötet hagyja el a sajtót s ezek a t. megrendelőknek utánvét mellett küldetnek el. Azon t. aláírók, a kik az egyes részletekért járó összeget előre utalványozzák, a küldeményeket portómentesen kapják. A megrendeléseket f. é. december végéig kérem a nevem alatt beküldeni s e határidő szíves betartását annál inkább is bátor vagyok kérni, mivel akkor fogok a beérkező aláírások alapján a munka kinyomatása iránt intézkedni.

Munkámat illetőleg legyen szabad megjegyeznem, hogy nem szorítkozom tisztán a könyvcímek betűsoros összeállítására, hanem részletes tartalmát is közlöm az encyclopaedicus művek és folyóiratoknak, mint p. o. a „Tudományos gyűjtemény”, a „Felsőmagyarországi Minerva”, „Új magyar múzeum”, „Aurora”, „Erdélyi múzeum”, „Buda-

¹⁶ *Corvina*, 1886/24.

pesti szemle”, „Ungarisches és Neues ungar. Magazin”, „Siebenbürg. Quartalschrift” stb. stb. és különféle év- és zsebkönyveknek s végre kimerítő szakmutatót készítek úgy az önállóan megjelent művek, mint cikkekhez, a mi által különösen használható kézikönyvet nyújtok minden könyvtár, szaktudós és irodalombarát részére. — Végre lehetőleg minden munkánál megjelölöm, hogy az melyik nevezetesebb hazai könyvtárban található föl. Jeles történészünk Szilágyi Sándor, ki a munkát átvizsgálta, arról igen elismerőleg nyilatkozik, azt mondván ugyanis: „A nagyméltóságú vallás- és közoktatási miniszterium engem bízván meg Petrik úr kéziratának átvizsgálásával, volt bőven alkalmam abba beletekinteni. S ennek alapján a szakemberek, írók és könyvbarátok figyelmébe e felhívást bátran ajánlhatom.

Petrik úr munkája bibliographiai irodalmunkban rendkívül érzett hiányosságot pótol. Sándor könyvesházának hiányát mindnyájan éreztük. Az ő okos munkája különben csak a magyar nyelvű könyvekre szorítkozik s 1800-ig terjed s attól fogva még érezhetőbb egy bibliographiai munka hiánya. — Petrik úr munkája, a német, francia és angol bibliographiai munkákkal párhuzamba téve, drágának éppen nem mondható, s valóban sajnos dolog volna, ha nem jönne össze arnyi aláíró, hogy megjelenése biztosítottassék. Ezért ismételve ajánlom e felhívást az ügybarátok figyelmébe s felhívom őket, aláírásukkal a munka megjelenésének lehetőségét előmozdítani.”¹⁷

Mint látható, Petrik Géza a könyvtáros-szakember jól tudta, hogy ezt a bibliográfiáját hiába is ajánlaná könyvkereskedő kollégáinak. Felhívásában tehát eleve „a könyvtárakhoz, irodalmunk buzgó pártolóihoz” fordul és Szilágyi Sándor is az írókhoz és könyvbarátokhoz címezi ajánlását.

A szerző, a felhívásból ez kitűnik, megrendelő űrlapot is mellékelte, amelynek beküldését a IV. ker. Gránátos utca 12. (most: V. ker. Városház utca 12–14.) címre kérte. Érdeemes megjegyezni: az egykori címjegyzék tanúsága szerint itt egy *Tietz A.* nevű antikvárius működött,¹⁸ azonban semmiféle adatot nem sikerült föllelni, hogy választ adhassunk a kérdésre, mi fűzött Petriket ehhez az antikváriushoz.

A megrendelő-űrlapot kitöltve 250-en küldték vissza:¹⁹ ennyi embernek volt 1888-ban szüksége az 1712–1860 évek magyar könyvtermésének ismeretére. Azt kell gondolnunk, hogy néhány áldozatkész könyvbaráton kívül mégis csak a könyvkereskedők voltak a megrendelők. Mert a tudományos körök Szilágyi Sándor ajánló sorai ellenére sem ismerték el Petrik tevékenységét (következésképpen műveit) tudományos értékűnek. Ezt mindennél meggyőzőbben bizonyítja a Magyar Tudományos Akadémia 1907. december 16-i összes ülése elé az Irodalomtörténeti Bizottság által terjesztett és elfogadott javaslat:

„Az Irodalomtörténeti Bizottság kéri az Akadémiát, méltóztassék a nm. belügy- s vallás- és közoktatási miniszter urakat fölkérni, hogy 1712. évtől kezdve az 1900. év végéig Magyarországon magyar és nem-magyar nyelven megjelent összes nyomtatványok, valamint ez idő alatt magyar szerzőknek külföldön megjelent művei teljes bibliográfiájának, — e tudományok mai fejlettségéhez illő alakban leendő megíratása céljából a M. N. Múzeum könyvtárában egy külön szakbizottság szerveztessék, s ennek működése nyomán elkészülendő teljes bibliographia kötetei, egymást követve, országos költségen kiadassanak.”²⁰

¹⁷ *Corvina*, 1887/34 (december 10.).

¹⁸ Budapesti cím- és lakjegyzék 1888.

¹⁹ *Pesti Napló*, 1888/137 (május 17. reggeli kiadás).

²⁰ *Akadémiai Értesítő*, 1908/1. 62. l. — Ferenczi Zoltán a kiváló könyvtáros (Szilágyi Sándor utóda az Egyetemi Könyvtár igazgatói székében) az idézett javaslatot egészítette ki azzal — amelyet ugyancsak elfogadtak —, hogy „kéressenek föl a nagym. belügy- s vallás- és közoktatásiügyi miniszter urak, hogy gondoskodni méltóztassanak arról, hogy a köteles példányok törvény szerinti beszolgáltatása és földolgozása alapján ugyancsak a M. N. Múzeumban készítettessék el évenként a teljes és hiteles magyar bibliographiai pontos jegyzék.” (Ismeretes, hogy ennek megvalósítására csupán a felszabadulás után került sor.)

Fölösleges bizonygatni: ilyen javaslatot csak az terjeszthet illetékes fórumok elé, aki vagy nem ismeri Petrik műveit, vagy nem ismeri el, hogy az „a tudományszak mai fejlettségéhez illő”. Pedig az Akadémia összes ülésén Berzeviczy Albert elnökletével jelen voltak: Beöthy Zsolt, báró Eötvös Loránd, Goldziher Ignác, Gombocz Zoltán, Heinrich Gusztáv, Lenhossék Mihály, id. Szinnyi József és még negyven tudós. Szinte föloldhatatlan ellentmondásául ama ténynek is, hogy Petrik következő nagy bibliográfiai műve az 1886–1900 *Magyar könyvészet*-ének kiadását (kiadó a Magyar Könyvkereskedők Egylete) az Akadémia 3 ezer korona támogatásban részesítette, mégpedig az idézett határozattal pontosan egy időben.

*

De térjünk vissza 1888 elejére, amikor Petrik a 250 megrendelést kézhez véve elhatározta, hogy kiadja művét. A 250 példány ára már fedezi 600, sőt akár 800 példány nyomdai és papírköltségét, különös tekintettel arra, hogy a kiadványok bolti árából kereskedelmi árrés nem kerül levonásra.²¹

Petrik tehát, körülnézve a fővárosi nyomdák között, megállapodott Schmiédl Sándorral (IV. — most V. — ker. Magyar utca 6.), aki nyilván nem a város legdrágább nyomdása. Itt nyomják az első két kötetet, a harmadikat már átvitte Neumayer Ede nyomdájába (VI. ker. Szerecsen — most: Paulay Ede — utca 35.), feltételezzük azért, mert benne ennél is olcsóbb nyomdára lett.

Petrik e műve első kötetének borítóján ez olvasható: „Kiadja Dobrowsky Ágost”. Szilágyi Sándor is azt írja bevezetőjében, hogy „a mű Dobrowsky úrban áldozatra kész kiadóra talált”, amit úgy kell érteni: akadt végre olyan vállalkozó, aki esetleg anyagi áldozatra is kész azért, hogy e mű megjelenhessen.

Pedig a látszattal ellentétben a kiadó nem Dobrowsky, hanem maga a szerző: Petrik Géza. Ezt bizonyítja mindenekelőtt a már idézett 1917. november 6-i keltezésű bejegyzésének folytatása:

„... Magam nyomattam ki a munkát, magam szerveztem a terjesztést, magam végeztem az expedíciót, magam az incassót, mert kiadókink közt nem akadt egy sem, aki vállalkozni mert volna erre a — szerintük — »őrült« spekulációra.”²²

Hogy a mű szerzői kiadásban jelent meg, a kortársak is tudták. Hiszen az 1886–1900 évek könyvtermését regisztráló *Magyar könyvészet*ének 670. oldalán maga Petrik jegyzi meg zárójelben, hogy a kiadvány a „szerző sajátja”, továbbá e bibliográfia 1913-ban megjelent tudományos szak- és tárgymutatója utolsó füzetének hátsó borítóján olvasható a *hirdetés*, amelyben a szerző közli, hogy a szóban forgó mű „A szerkesztő saját kiadásában megjelent és minden könyvkereskedő által megrendelhető. [...] Az I–IV. kötet ára 95 korona.” (Mai ára 1000 forint körüli.)

De hát miért is lehetett szükség erre a bújócskára? Jelenlegi ismereteink birtokában csupán feltételezzük az okát és ezt arra alapozzuk, hogy tudjuk: az

²¹ Egy ívnek 800 példányban való kinyomása papírköltséggel együtt max. 40 forintba kerülvén, egy-egy 15 íves füzet nyomdai költsége tehát $15 \cdot 40 = 600$ forint; a megrendelt 250 példányból befolyik: $250 \cdot 2,50 = 625$ forint, amely tehát fedezi a nyomdaköltségeket.

²² *Soproni Szemle*, 1974/7.

egy-egy füzetek árát Petrik végül is 3 forint 50 krajcárban szabta meg. Igaz, a bolti ár mindig magasabb az előfizetésénél, mégis úgy gondoljuk, hogy a megrendelési felhívásban közölt 2,50 forintot találhatta Petrik utólag túlságosan alacsonynak és ezen próbálhatott meg úgy segíteni, hogy — természetesen Dobrowsky tudtával és beleegyezésével — az ő nevét tüntette föl kiadóként. Ezzel az apróska manőverrel (ha úgy tetszik: manipulációval) Petrik mentesült a kötelezettség alól, mivel az „új kiadóra” a régi feltételek betartása nem feltétlenül kötelező. És persze Petrik abban is bízott, hogy a megrendelők közül a magasabb ár miatt senki sem lép vissza.

*

De Dobrowsky, ha már a nevét adta, megérdemli, hogy közelebbről bemutassuk.

1877. július 1-én új cégtábla került az Egyetemi Könyvtárral szemben levő Rosenberg Testvérek (azonos a későbbi Révai Testvérek céggel) könyvesboltja fölé. A Váci utcai Stolp Károly Oszkár patinás könyvesboltjának két segédje, a fiatalabb Dobrowsky Ágost és idősebb társa Franke Pál (az ő ösztönzésére ajánlja majd föl Petrik szolgálatait a kultuszminisztériumnak) vette át a boltot. Az új cég Dobrowsky és Franke néven hamarosan jelentős könyvkiadói tevékenységbe kezd, különösen figyelemre méltó a tankönyvkiadásuk. Tíz év múlva Franke kiválik a szortimentboltból (átveszi Grimm Gusztáv könyvesboltját), könyvkiadói tevékenységüket viszont továbbra is közösen Dobrowsky és Franke néven folytatják. Ennek azért is nyomatékot kell adnunk, mivel Dobrowsky Ágost mint kiadó Franke nevének elhagyásával kizárólagosan azokon a műveken szerepel, amelyek kiadója a valóságban: Petrik Géza.²³

Amikor Petrik, nyilván Franke kiválását követően megkezdi Dobrowskynál a munkát, mint a bolt üzletvezetője, ez „racionális alapokra fektetett és tudományos antikvárium színvonala felé törekvő antikvár-üzlet.” És néhány szóban a cég további sorsa: a „Dobrowsky Ágost bel- és külirodalmi könyvkereskedése” továbbá a „Dobrowsky és Franke könyvkiadó” cég 1904-ig működik. Az előbbi a régi helyérel elköltözve Dobrowsky és Társa cégelnevezéssel folytatja munkáját (a társ: Lantos Adolf), a kiadót pedig a Révai Testvérek irodalmi intézet rt. olvasztja magába.²⁴

*

Most azonban még 1888 júliusában vagyunk, amikor tehát Dobrowsky Ágost neve, mint kiadó szerepel Petrik nagy műve ekkor megjelent első füzetén; ára mint jeleztük: 3,50 forint. És sorban, a megígért három év alatt, meglehetősen egyenletes elosztásban lát napvilágot a többi, az ugyancsak ígélet szerinti, összesen háromszor négy 15 íves füzet is, az utolsó 1891 júliusában.²⁵ Ez arra

²³ Az 1712—1860-as bibliográfia kötetein kívül: PETRIK Géza: *Repertórium a „Századok” 1869—1890. évfolyamaihoz.* (Bp. 1890) ára 4 forint; *A Néptanítók Lapja 1868—1892. évi folyamainak repertórium.* A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi m. kir. minisztérium megbízásából készítette Petrik Géza. (Bp. 1893) ára 2,80 forint.

²⁴ A Dobrowsky Ágostról közöltek forrásai: OSZK Aprónyomt. tár (az 1877-es cégalapítói körlevél); *Corvina*, 1889/3; 1904/22; 1917/27; MTA Kézirattár Ms 4430/18 és Ms 774/21.

²⁵ A *Corvina* könyvészeti rovata alapján.

mutat, hogy nem csupán a megjelenés technikai (nyomdatechnikai) feltételei voltak biztosítva, de a pénzügyi fedezet is rendelkezésre állott: Petrik ki tudta egyenlíteni a nyomdászamlát, emiatt nem volt kénytelen „elhúzni” a kéziratok nyomdábaadását. A mű megjelenési példányszámát nem ismerjük, de 800 példánynál semmi esetre sem volt több. (A *Magyar Könyvszemle* ez idő tájt 400 példányban készült.)

A füzetes megjelenés lehetővé tette, hogy Szilágyi Sándornak a műhöz írott 1888. június 4-i keltezésű bevezetője és Petrik 1889. május 20-i keltezésű előszava nem az első füzetrel, hanem (nyilván külön lapon) később jelenhessen meg. Amikor Petrik az előszót megírta, Trefort már 9 hónapja halott, ideje volt hát kifejezésre juttatni háláját és köszönetét Trefort Ágostonnak „a több éven át nyújtott segítségért, a mely nélkül talán sohase fordíthattam volna munkámra a kutatáshoz szükséges időt;” s itt köszöni meg Szilágyi Sándor támogatását is a több, mint tíz éven át tőle kapott segítségért. Ami tulajdonképpen azt jelenti, hogy amióta Petrik föl hagyott a könyvkereskedelemmel és hivatászerű bibliográfussá lett, Szilágyi Sándor támogatását mindig maga mögött tudhatta.

Amikorra a IV. kötetre (a Pótlékra és a névmutatóra) sor került, Petrik már a „Pallas” irodalmi és nyomdai rt. (IV. — most V. — ker. Kecskeméti utca 6.) kiadóhivatali részlegének vezetője, következésképpen nem lehetett számára nehéz feladat e kötet nyomását a cég nyomdájába átvinni. Ezen a köteten nem szerepel kiadó, azaz a kiadó neve helyett és helyén ez olvasható: „Pallas részvénytársaság nyomdája”. A IV. kötet két füzetben látott napvilágot. Az első, 14 ívet tartalmazó füzet (1—224 oldal), amely a Pótlást és a névmutató egy részét foglalja magába, 1892 októberében jelent meg (ára: 3,50 forint). A névmutatónak ez a része a Lenormand névvel zárul, és bár a füzet borítóján olvasható a szerkesztő-kiadó ígérete: „Jelen kötet befejező részei a névmutató végét, a terjedelmes tárgymutatót s a statisztikai kimutatást fogják tartalmazni”, aligha gondolt bárki is arra, hogy a folytatásra több, mint öt esztendeig (!) 1897 decemberéig kell várni.

A IV. kötet eme második füzete ugyancsak a Pallas nyomdában készült (ára 2 forint), azonban az eredeti ígérettel ellentétben csupán a névmutató befejező részét tartalmazza (225—347 oldal), a tárgymutató és a statisztikai összeállítás végképp elmaradt. Amire azért is érdemes felfigyelni, mivel Petriknek ezt még 11 év múlva is szándékában volt pótolni. Az 1908-ban megjelent *Magyar könyvészet 1886—1900-ból* ui. nem csak az tudhatjuk meg, hogy a mű a „szerző sajátja”, hanem kurzív szedésben ez is ott olvasható: „A szak- és tárgymutatót tartalmazó V. kötet sajtó alá készül.” (Bár el soha nem készült, sajnáljuk, hogy Fitz József kései bírálatában legalább a szándékot nem méltányolta.)²⁶

*

Am a mai olvasó mégiscsak kézbe veheti Petrik e művének V. sőt VI. kötetét, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak műveit, mint ez időszakos könyvtörténeti kutatásainak immár nélkülözhetetlen kézikönyveit.²⁷ És e két kötetet megelőzően az Országos Széchényi Könyvtár hasonmás-kiadásban je-

²⁶ FITZ József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története* (Bp. 1959) 38—39. I. Annak cáfolatával, mely szerint e művét „hivatalával a Pallas r. t.-vel” adatta ki, ezek ismeretében fölöslegesen foglalkozni.

lentette meg a teljes Petrik sorozatot,²⁸ melyek kiadói előszavában (szerzője Borsa Gedeon) a ma bibliográfusa és könyvtörténésze hajt fejet „a magyar nemzeti bibliográfia történetének egyik legnagyobb egyénisége” előtt:

„Hálával és elismeréssel kell Petrik Gézára gondolni, aki áldozatos munkájával a magyar kultúrtörténet egyik fontos korszakát tárta fel az utókor számára. És különösen csodálattal kell emlékezniök a kutatóknak, akik naponta használják „a Petriket” s akik saját személyes munkatapasztalataik alapján fel tudják mérni azt, hogy milyen fáradságot, kitartást és mennyi gondot jelenthetett *egyetlen* ember számára ennek a hatalmas anyagnak szakszerű feldolgozása.”

Hálánkat és elismerésünket csak fokozza, ha tudjuk: bár a Petrik Géza által az Egyetemi Nyomdától az 1883-tól 1885-ig felvett 4057 forint nem kis összeg,²⁹ Petrik csak igen rövid ideig folytathatta munkáját — ahogy ma mondanánk — függetlenített bibliográfusként. Ez pedig a Kecskeméti utcai antikváriumának felszámolásától (1880 áprilisától) 1884 májusáig tartott.

Az első adat ugyanis, amely szerint Petrik visszatért a könyvesbolti pult mögé 1884. május 15-i keltezésű. Robicsek Zsigmond a mai Bazilika helyén levő Nagykorona utca 9. szám alatti, a lipótvárosi templom bazárjában működő könyvesbolt tulajdonosa ekkor jelenti be, hogy *Robicsek és Petrik* néven a Váci körút (most: Bajcsy-Zsilinszky út) 27. szám alatt szortiment könyvesbolttal egybekötött antikváriumot nyitott, amelynek vezetésével — mint üzlettársat — Petrik Gézát bízta meg.³⁰ Ez a kapcsolat azonban igen rövid életűnek bizonyult: alig négy hónap múlva közli Robicsek, hogy „Petrik úrral történt kölcsönös megállapodás folytán” a társaság megszűnt.³¹ Petrik ezt követően a VI. ker. Fürdő (most: József Attila) utca 4. számú ház I. emeletén nyit antikváriumot *Petrik és Társa* cégelnevezéssel (a társ kilétét nem sikerült megállapítani) és már októberben megjelenik egy 16 oldalas antikvár-árjegyzéke, amely a Nemzeti Múzeum könyvtára mintegy 600 duplum-példányát tartalmazza.³² 1885. november 1-én innen költözik be boltjával a Belváros szívébe, a Koronaherceg (most: Petőfi Sándor) utca 16. számú ház egyik udvari helyiségébe, ahol

²⁷ V. kötet: *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860 c. művének 1—4. kötetéhez*. Az 1712—1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok (Bp. 1971.) Szerk. Komjáthy Miklósné. 1500 példány. Ára 93 forint.

VI. kötet: *Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1—5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712—1800 között megjelent nyomtatványokhoz* (Bp. 1972.) Szerk. Markos Béla. 1500 példány. Ára: 93 forint.

²⁸ A hasonmás-kiadás a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat kezdeményezésére és költségen készült; az V. és VI. kötet megjelentetésének teljes költségét is a „Kultúra” fedezte. (OSZK Igazgatási osztálya iratai 14124—5/1971).

²⁹ Tráger Endrének az Egyetemi Nyomda igazgatójának évi 2500 forint, a könyvkiadás és -kereskedelem ügyével foglalkozó munkatársának Krámer Adolfnak évi 1000 forint volt a fizetése. (OL Z 715. 178 csomó, 1491.)

³⁰ *Corvina*, 1884/15.

³¹ *Corvina*, 1884/26. — Robicseknek, úgy tűnik, minden oka megvolt a kapcsolat megszüntetésére. Petrik, hogy eleget tehessen Trefort megbízásának, alig néhány héttel a könyvesbolt megnyitása után utazott el vidéki gyűjtőútjára.

³² *Corvina*, 1884/30. — Mint cseppben a tenger tükröződik Petrik anyagi helyzete abban a levélben, amelynek fogalmazványát az OSZK Igazgatási osztályának irattára őrizi. Ebben a könyvtár őre 1886. február 12-én szinte ultimátumban szólítja föl „Petrik Géza ódon könyvkereskedő urat” az 1884. augusztus 25-i kötelezvénye értelmében (ekkor vette át a szóban forgó duplumokat) az utolsó részlet kifizetésére. A fizetési határidő ui. a 200 forintos hátraléokra 1885. január 15-én, azaz több, mint egy esztendeje lejárt és „minthogy nincs okom és akaratom a fenti összeget a sajátomból bárki helyett fedezni, ezennel hivatalosan felszólítottam...”

„tágas helyiséget bírván” tevékenységüket hirdetőirodával bővítik, „melyet tisztelettel ajánlunk a magyar könyvkereskedelem jóakarató figyelmébe.”³³

Az 1712–1860-as könyvészet anyagán már az utolsó simításokat végzi Petrik, amikor 1886 májusában alakuló ülését tartja az „Aurora magyar keresztény írók könyvkiadó szövetkezete”. Petrik Géza a tisztagú igazgatóság-nak tagja, ellenőri reszortfeladattal és természetesen a vállalkozás könyvkiadó-könyvkereskedő szakembere. Ez ugyan nagyon kevés munkával, de még ennél is kisebb jövedelemmel jár: a szövetkezet alig működik. Amikor az „Aurora” két év múlva jogilag is fölszámol,³⁴ Petrik már fölszámolta a Koronaherceg utcai (udvari) boltját és ekkor — 1887-ben vállalja el Dobrowsky könyvesbolt-jának vezetését.³⁵

1889 közepén innen is megválnak; augusztus 15-én már a Deák Ferenc utca 12. szám alatti könyvesboltban találjuk: ekkor nyílt meg itt Russ Károly könyvkereskedése és antikváriuma, amelynek Petrik a vezetője. Ez a cég is rövid életűnek bizonyul, még ez év végén meg is szűnik.³⁶ A következő évben Petrik neve a címjegyzékben a könyvkereskedők sorában lakásának címén (I. ker. Úri utca 6.) található.³⁷ 1891. augusztus 1-én lép be a Pallashoz, mint a kiadó-hivatal vezetője.³⁸ Itt viszonylag hosszabb ideig, több, mint négy évig dolgozik. 1895. november 15-én lép innen ki, hogy a „Könyves Kálmán” magyar irodalmi és könyvkereskedési rt-nál (VIII. ker. Kerepesi — most: Rákóczi — út 17.) elfoglalja új beosztását, mint a részletfizetési osztály vezetője.³⁹ E munkájával párhuzamosan 1895. január 1-től (Aigner Lajos lemondván a *Corvina* szerkesztői posztjáról) a Magyar Könyvkereskedők Egylete választmányának megbízásából szerkeszti a lapot, egészen 1904. december 31-ig.⁴⁰

1907. május 1-én az ekkor alapított Luther Társaság könyvesboltjának (VIII. ker. Szentkirályi utca 53.) vezetését vállalja el, ám a társaság vezetőségével nézeteltérései támadnak: 1909. január 1-i hatállyal fölmentik.⁴¹ Hatvan-négy esztendő ekkor.

Íme a gazdasági háttér, amelyben Petrik Géza a bukott könyvkereskedő megalapozta, majd kiteljesítette bibliográfiai életművét, nem csupán maradandóértékűt alkotva, hanem eközben — ne féljünk kimondani — halhatatlanná válva.

³³ *Corvina*, 1885/31.

³⁴ Fővárosi Bíróság Cégirattár, Társas-cégek 8. kötet 66. l.

³⁵ *Corvina*, 1889/1; Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái 10. kötet 1046 h.

³⁶ *Corvina*, 1889/21; 1889/35. — Petrik Gézának, mint antikváriusnak életútjáról l. még: OSZK Kézirattár (Levelestár); MTA Kézirattár: Ms 788/115–127; és antikvár könyvjegyzékei: KMK Szakkönyvtár 3-2361 és MTA Könyvtár Bibl. 1238 oct.

³⁷ Budapesti cím- és lakjegyzék 1890. 373 és 703 l.

³⁸ *Corvina*, 1891/23. — Pontosán ekkor látott napvilágot az 1712–1860-as bibliográfia II. kötetének utolsó füzeté. (*Corvina*, 1891/22.)

³⁹ *Corvina*, 1895/32.

⁴⁰ *Corvina*, 1904/36.

⁴¹ OSZK 504.156 (Petrik Géza úr nyílt levele. . .).

VARGA, SÁNDOR

L'histoire de la publication de la »Bibliographie de la Hongrie 1712—1860« de Géza Petrik

Au rang des gros volumes de la bibliographie nationale hongroise, les volumes qui enregistrent la production des livres de Hongrie des deux siècles qui s'étendent de 1712 à 1910 sont (à l'exception d'un seul) les ouvrages de Géza Petrik (1845—1925) qui est l'un des individus les plus grands de l'histoire de la bibliographie nationale hongroise.

La présente étude analyse l'histoire de la publication de la *Bibliographia Hungarica 1712—1860*, en 4 volumes (Budapest, de 1888 à 1892), ouvrage qui peut être considéré l'oeuvre principale de la vie de Petrik, surtout à la base des documents conservés aux Archives Nationales Hongroises et récemment découverts.

K Ö Z L E M É N Y E K

Ismeretlen korvina-ősnymotatvány Uppsalában. Az uppsalai Egyetemi könyvtár egyik kiállítási tárlójában díszes kötésű ősnymotatvány látható. Az alatta elhelyezett felirat szerint a kötet egykor a Mátyás magyar király által alapított budai könyvtárba tartozott. A gyönyörű kötés és az eredetére vonatkozó utalás magára vonta egy külföldön élő magyar látogató figyelmét, aki vette a fáradságot és közölte érdekes felfedezését e sorok írójával, sőt színes fényképfelvételt is mellékelte leveléhez. Ezután felvettük a kapcsolatot az uppsalai Egyetemi könyvtár illetékeseivel, ahonnan sikerült megszerezni a reprodukáláshoz szükséges fényképanyagot.¹

Collijn katalógusa² csak röviden írja le az ősnymotatványt és nem tesz említést kötéséről. A kötet latin és görög szerzők csillagászati műveit tartalmazza, a következő sorrendben: Julius Firmicius: *Astronomicorum libri octo integri et emendati ex Scythicis oris ad nos nuper allati*. — Marcus Manilius: *Astronomicorum libri quinque*. — Aratus: *Phaenomena Germanico Caesari interprete cum commentariis et imaginibus*. — Aratus: *Phaenomenon fragmentum Marco T. C. interprete*. — Aratus: *Phaenomena Ruffo Festo Auiensio paraphrasate*. — Aratus: *Phaenomena graece*. — *Theonis commentaria copiosissima in Arati Phaenomena graece*. — Proclus Diadochus: *Sphaera graece, Thoma Linacro Britanno interprete*. — *Tabula in Firmicium et duodecim signa zodiaci*.

A gyűjteményes munka 1499-ben jelent meg Aldus Manutius velencei nyomdájában.³ A felsorolt műveken kívül két ajánlás található benne: az egyiket Franciscus Niger⁴ — aki magát a kötetben foglalt csillagászati művek kiadójaként jelzi — intézte Estei Hyppolit-hoz, mint mecénáshoz, a másikat Aldus Manutius írta Guido Pheretrinóhoz.⁵

Franciscus Niger ajánlásának dátuma 1497. Ez az az év, amikor Hyppolit pápai beleegyezéssel elcsesérelte az esztergomi érseki széket az egri püspökséggel, a következő évben pedig végleg visszatért Itáliába, ahol még több, gazdag javadalmú egyházi tisztséget töltött be. Így érthető, hogy mecénásként szerepel, de az sincs kizárva, hogy Petrus Niger személyesen is ismerte őt.

Az ősnymotatvány azonban csak 1499-ben jelent meg. Hogy Budára Ulászló megrendelésére került volna, nem látszik valószínűnek, ismervé e király anyagi helyzetét, aki

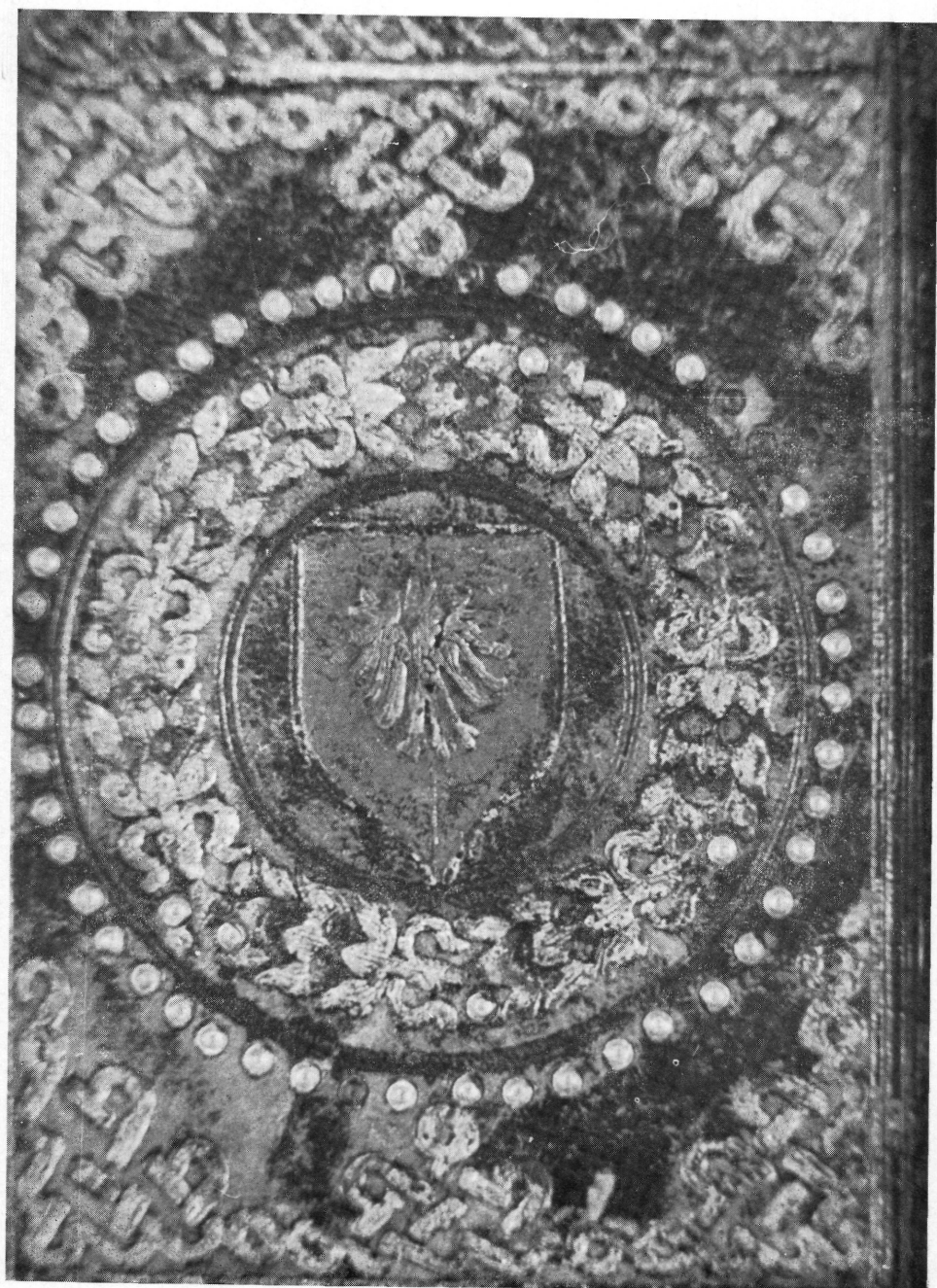
I E helyen is köszönetet mondunk a Svájcban élő Filep Ottónak, aki figyelmünket az uppsalai ősnymotatványra irányította; ugyancsak köszönet illeti Ebbe Fritjofsson uppsalai könyvtárost, aki megadta a szükséges felvilágosításokat és lehetővé tette a reprodukció közlését.

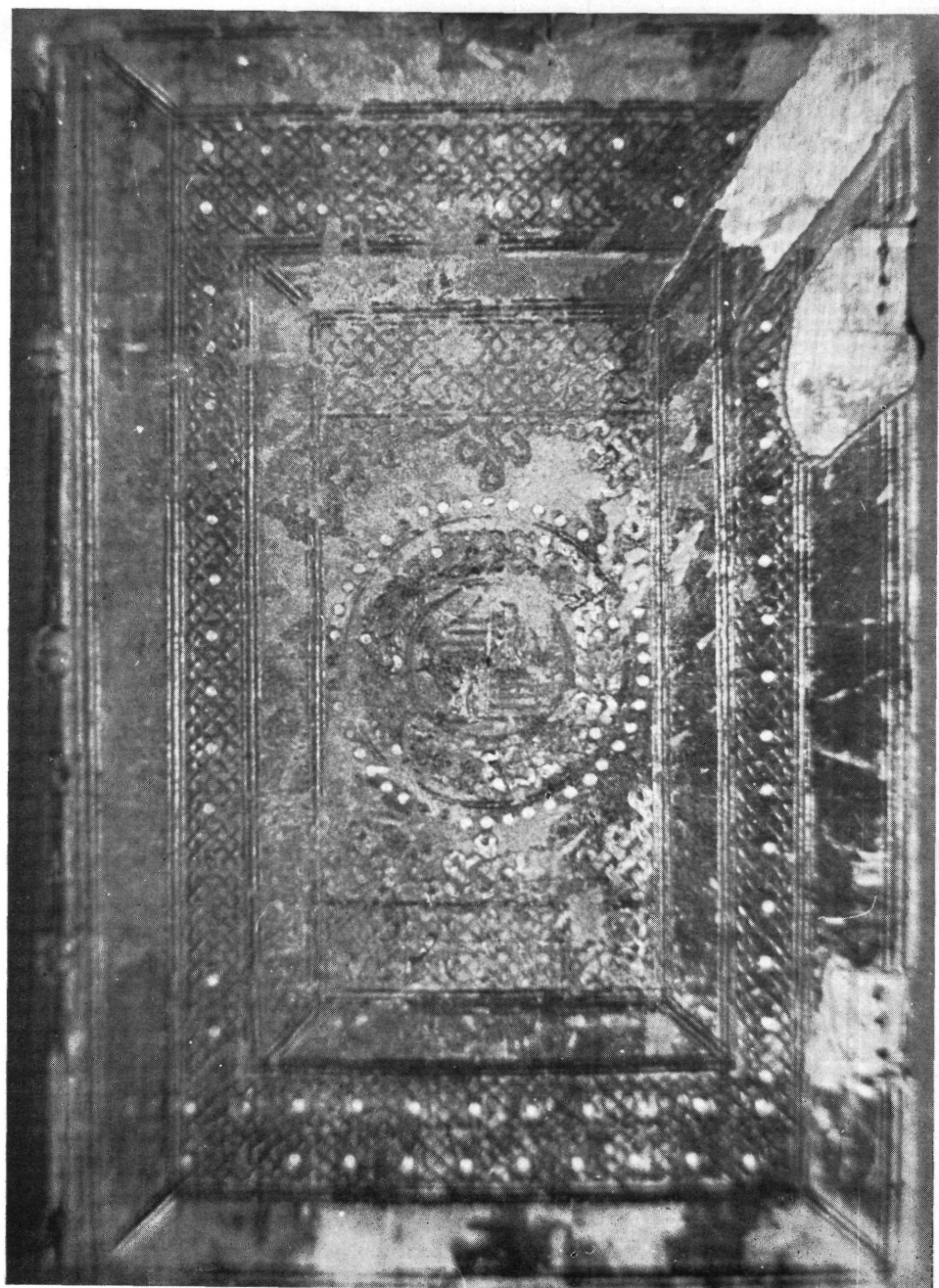
² COLLIJN, Isak: *Katalog der Inkunabeln der Königlischen Universitätsbibliothek zu Uppsala*. Uppsala u. Leipzig 1907. 344., 1338. tétel.

³ Hain 14559, Proctor 5570, BMC V. 560. — Az Országos Széchényi könyvtárban a műnek egy nem teljes példányát őrzik, Inc. 359. jelzetten.

⁴ Franciscus Niger, Pescennius (olasz humanista, † 1499) neve kétszer is szerepel Estei Hyppolit könyveinek korábbi jegyzékében (Vö.: *Estei Hyppolit esztergomi érsek könyvtárának jegyzékei 1490 és 1520-ból*. Magyar Könyvszemle 1878. 144—153.)

⁵ = Guidobaldo Montefeltre († 1508), hírneves irodalomkedvelő urbinói herceg.

még a Mátyás által megrendelt, Firenzében visszamaradt kódexek árát sem tudta kifizetni.⁶ A kötés maga azonban kétségtelenül Ulászló számára készült: első táblája közepén vörös alapú címerpajzsban a lengyel fehér sas, a hátsó tábla közepén a magyar címer (az 1. és 3. mezőben a pólyák, a 2. és 4. mezőben egy-egy oroszlán) látható. Ezeket az emblémákat mindkét kötéstáblán azonos, gazdag aranyozású, stilizált virágokból alakított kerek keret övezi. Egyébként mindkét kötéstáblát azonos, szabályos geometriai alakban elhelyezett díszítés veszi körül, mely részben vaknyomásos fonadékos, részben szabályos távolságban ismétlődő aranyozott pettyekből alakított.

A kötés maga több részletében eltér a Mátyás idejében készült ún. korvina-kötésektől, összbenyomásban mégis rokon hatású ezekkel. A fő különbség abban van, hogy a leírt és bemutatott kötés itáliai jellegű ugyan, de nélküli az 1490 előtt Budán készült kötések alaprajzának keleti szőnyegek mintájára emlékeztető beosztását és azokat a stilizált virágdíszeket, melyek speciálisan a magyar reneszánsz kötésekre oly jellemzőek.⁷

A kötet belseje teljesen díszítetlen, a szöveget kísérő csillagászati ábrák is nyomtatottak; a bele kézzel írt lapszéli jegyzeteket az olvashatatlanságig kivakarták. Első lapján azonban két későbbi tulajdonosi bejegyzés olvasható: az egyik az olomouci jezsuiták könyvtáráé 1604-ből, a másik — az előbbi alatt — egy svéd főnemesé 1656-ból.⁸

Hogy Olomoucha mikor és miért kerülhetett a könyv, nem tudjuk. De nem érdektelen, hogy ez már a harmadik olyan kötet, amelyik Budáról ide került. A másik kettő ugyan kódex és nem a jezsuiták, hanem a Dóm-könyvtár tulajdonában volt. E kettő közül az egyiket, Leon Battista Alberti építészeti traktátusát, ma is Olomouchban őrzik; a másik egy Suetonius-kódex, a Vatikáni könyvtárba került. Mind a két kódexben Szapolyai János címere van, az egyikben Mátyás címerére ráfestve: ez a már régóta ismert olomouci korvina.⁹ A másikkra kutatásai közben Körmendy Kinga bukkant rá, feltételezve annak magyarországi származását.¹⁰ Ez hamarosan be is bizonyosodott, nemcsak a Szapolyai-címer azonosítása alapján, hanem amiatt is, mivel benne a tartalomjegyzék és a lapszéli emendálások egy része Bartholomaeus Fontiustól származik, aki egy időben Mátyás könyvtárosa volt.¹¹ Így tehát ez is korvina. Teljesen kétségtelen, hogy mind a most ismertetett ősnymtatvány, mind a Suetonius-kódex a harmincéves háború idején került Svédországba, míg azonban az egyiket ma is Uppsalában őrzik, addig a másikat Krisztina királynő magával vitte Itáliába.¹²

Az uppsalai ősnymtatványba írt másik tulajdonosi bejegyzés azért is érdekes, mivel 1654-ből való, vagyis abból az esztendőből, amikor Krisztina királynő lemondott a trónról. Bejegyzője Magnus Gabriel Delagardie, svéd kancellár, aki maga is nagy könyvgyűjtő volt és tudjuk róla, hogy az uppsalai könyvtár két világhírű kódexe, a Codex Argenteus

⁶ KUMOROVITZ L. Bernát: *II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ottrekedt korvinák ügyében*. Magyar Könyvszemle 1956. 294–296.

⁷ A magyarországi reneszánsz kötésekre nézve l.: SZ. KOROKNAY Éva: *A korvina kötések Ulászló-kori produktumairól*. Műv. Tört. Ért. 1962. 125–136., — —: *A magyar reneszánsz kötések keleti kapcsolatai*. Műv. Tört. Ért. 1968. 1–17., valamint Ilse SCHUNKE *Ungarische Nachlese*. Gutenberg Jahrbuch 1967. 261–271.

⁸ Coll. Olomoucer[is] Soc. Jesu cat. inscriptus an[no] 1604. — Magnus Gabriel Delagardie Comes de Läckö 1654.

⁹ Olomouc, Státní Archiv, Domské a kapitolní knihovna, Cod. Lat. C. O. 330.

¹⁰ KÖRMENDY Kinga ismertetése a Magyar Könyvszemle 1978. évi száma 392–394. lapján a köv. műről: CALLMER, Christian: *Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften*. Beiträge zur europäischen Bibliotheksgeschichte. Stockholm 1977.

¹¹ CSAPODINÉ GÁRDONYI K.: *Újabb adalékok Bartholomaeus Fontius magyarországi kapcsolataihoz és Poetikájá*. Magyar Könyvszemle 1977. 38–42.

¹² A Suetonius kódex jelzete a Vatikáni könyvtárban: Ottob. lat. 1562. Címlapján XVI. századi bejegyzés: Ex Bibl. Cath. Eccl. Olom. — A svéd csapatok olomouci tartózkodására nézve l. részletesen Callmer-nek 10. sz. jegyzetünkben idézett munkáját.

és a Codex gigas (ennek népszerű elnevezése szokatlan terjedelme és súlya miatt „az ördög bibliája”) az ő közvetítésével került a gyűjteménybe.¹³

Minthogy kétségtelen, hogy az uppsalai Egyetemi könyvtárban őrzött, díszes kötésű ősnymtatvány II. Ulászló tulajdonában volt, így tágabb értelemben véve korvinának tekinthető, mivel a Mátyás által alapított budai könyvtár ekkor még — sőt egészen 1526-ig — fennállott.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Teleki Pál (1677—1731) emlékkönyve. 1977-ben került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának tulajdonába Teleki Pálnak, Teleki Mihály fiának peregrinációs albuma.¹, újabb darabbal gazdagítva a már amúgy is több neves személyiség emlékkönyvét őrző gyűjteményt.²

Ezek az „album amicorum”-nak nevezett könyvecskek többnyire külföldi tanulmányutak során teltek meg a protestáns „bújdosó” diákok barátainak, professzorainak, pártfogóinak neveivel és bejegyzéseivel, így értékes adalékai XVI—XVIII. századi művelődéstörténetünknek, a magyar diákok külföldi egyetemi tanulásának. Különösen így van ez, ha az album tulajdonosa később híres emberré vált, mivel a bejegyzésekből a tulajdonost ért szellemi hatások is kiolvashatók. Az albumok birtokosai gyakran naplót is írtak külföldi peregrinációjukról — sajnos, a legtöbb esetben hol egyik, hol másik, hol mind a kettő elveszett. Ismerjük például Szenci Molnár Albert naplóját, de nem maradt ránk emlékkönyve, melyet naplójában is megemlített.³ Teleki Pálnak viszont a naplója veszett el, melynek létezéséről Pápai Páriz Ferenc egyik hozzá írott leveléből tudunk; ezt írja: „Curiosus legyen, írjon mindent diariumába, amit hol lát és hall”.⁴ Nyilvánvalóan Szenci Molnár példája lebegett Pápai szeme előtt, hisz saját naplóját ugyanabba a kötetbe írta mint ő,⁵ ezt a hagyományt adhatta tovább tanítványának, Telekinek is.

Teleki Pál külföldi útját szinte páratlan részletességgel követhetjük nevelője, Zalányi Boldizsár⁶ és volt tanára Pápai Páriz Ferenc leveleiből,⁷ s a volt Erdélyi Múzeumban levő számadáskönyvéből.⁸ A képet még inkább kiegészítené, ha bátyjának, Teleki Lászlónak hozzá írott leveleit⁹ is ismernénk, ezek azonban kiadatlanok. Így is maradéktalanul rekonstruálni lehet tanulmányútját a már kiadott dokumentumok s a most előkerült emlékkönyv alapján.

Maga az emlékkönyv külső formájával is elárulja rendeltetését: 100 × 160 mm méretű, 246 fóliót tartalmazó kis könyv, korabeli aranyozott bőrkötésben. A kötés tábláján arany betűkkel a tulajdonos monogramja található: P[aulus] T[eleki] L[iber] B[aro] DE SZÉK. A kötetben még megvannak a zöld selyemszalagok csonkjai, melyekkel összekötni

¹³ Vö. Callmer i. m. 119., 142—143. lapját és passim. — Delagardie 1622—1686-ig élt.

¹ Jelzete: Duod. Lat. 168.

² Az OSZK Kézirattára összesen mintegy 80, XVI—XVIII. századi albumot őriz.

³ *Szenci Molnár Albert válogatott művei.* Bp. 1976. Magvető. 481 p. 1596. augusztus 14-i naplójegyzet.

⁴ PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak.* Közzéteszi: [ifj.] Nagy Géza. Bukarest 1977. Kriterion. 418. p.

⁵ ifj. Nagy Géza i. m. 645—648. p.

⁶ Lásd: *Külföldön bújdosó erdélyi diákok levelezése.* Szenvedő papok, szenvedő egyházak. Szerk.: [id.] Nagy Géza. Kolozsvár 1933.

⁷ ifj. Nagy Géza i. m.

⁸ Felhasználja id. Nagy Géza i. m. — Említi még: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára az 1907. évben.* MKSz 1908. 349. p. (Gróf Teleki László gyömrői levéltárában: Teleki Pál számadásai, apró följegyzései és akadémiai kurzusai 1695—1698.)

⁹ Említi id. Nagy Géza i. m. 17. p.

lehetett. Eredetéről semmit sem tudunk, a bejegyzések 1696 májusában kezdődnek, ekkor Teleki már hónapok óta Odera—Frankfurtban volt, talán itt vehette a könyvecskét és készíttethette a díszes kötést. Későbbi sorsa is ismeretlen, possessorbejegyzés nincs benne, viszont hiányzik belőle négy fólió: a 6—7. és a 209—210. fólió között egy-egy kitépelt, a 224—225. fólió között két kivágott levél. Talán valakinek hirtelen papírra volt szüksége, s más nem lévén, innen tépett magának, vagy pedig egy szorgos gyűjtő tett el néhány autogramot — nem tudni. Így is, úgy is az az érzésünk támadhat, hogy talán a legérdekesebb bejegyzések vesztek el. Az albumnak a benne található nevek sokasága is jelentőséget ad: kétszázhuszonheten írtak bele, köztük negyvenegy magyarországi (Hungarus). A bejegyzések nyelve többnyire latin, de van olasz és francia is, az idézetek ezenkívül még héber, görög, arab, etióp és ósláv nyelvűek. A bejegyzők személyét tekintve is eléggé gazdag választékot találunk: professzorok, egyetemi társak, politikusok, nemesek — nemzetiség szerint — (a magyarokon kívül) németek, hollandok, franciák, angolok, skótok, dánok, norvégok, svédok, svájciak, lengyelek. Az egyes bejegyzések a könyvecskében, ahogyan az más albumokban is szokás volt, nem időrendben találhatóak, az elején ritkábban, a végén egészen sűrűn következnek egymás után, itt már a verzők is mind be vannak írva, sőt még a hátsó borító belső fele is.

Teleki Pál külföldi tanulmányútja, melynek értékes dokumentuma ez az emlékkönyv, egybeesett Erdély történetének nagy választóvonalával, az önállóság megszűnésével, ezért élete is két korszak jegyeit viseli magán. 1677-ben született Sorostélyon Teleki Mihály kancellár és Veér Judit ötödik fiaként (ha korán elhunyt bátyját, Jánost is beleszámítjuk).¹⁰ Teleki Mihály megfelelően gondoskodott fiai tanulásáról, először az említett Jánost taníttatta nagy gonddal, külföldről hozatott neki könyveket, valószínűleg őt szánhatta utódjának a politikai pályán.¹¹ A következő fiú III. Mihály is nyilvános iskolában tanult, de végül is csak apja halála után került sor az „árva” Veér Judit családját keményen irányító akaratából, s valószínűleg Pál kiemelkedő tehetsége miatt erre az útra, mely itthoni tanulását tetőzte be. Először az udvari iskolában tanult, majd Enyeden a Kollégiumban, ahol Pápai Páriz Ferenc, Enyedi István és Kolozsvári István voltak a tanárai.¹² 1695. július 8-án indult útnak¹³ Zalányi Boldizsár nevelő (ephorus) kíséretében. Útjának állomásai: Bécs (1695. aug. 17. — szept. 7.) — Odera—Frankfurt (október 5. — 1696. június 12.) — Wittenberg, Berlin, Drezda, Lipcse, Hamburg, Bréma, Groningen—Franeker (1696. augusztus 11. — 1697. május 26.) — Amszterdam, Hága, Rotterdam, Delft, Brielle—London, Kingstcn, Oxford, Gloucester, Cambridge (június eleje — augusztus 23.) — Brielle, Rotterdam, Hága, Utrecht, Leiden, Franeker, Rotterdam, Het Loo, Amszterdam, Leeuwarden, Nijmegen—Kleve, Wesel, Düsseldorf, Köln—Frankfurt am Main (december 30.) — Marburg (1698. január 4. — június 27.) — Kassel (május 18. — június 4.) — Frankfurt am Main, Darmstadt, Strasbourg, Párizs, Genf, Bern, Basel, Schaffhausen, Ulm—Bécs (1698. október — 1699. április 2.) — Nagyenyed (1699. augusztus 7.)¹⁴.

Jó tudnunk, hogy Teleki elindulásának évében érkezett meg peregrinációjából a korán elhunyt Bethlen Mihály, Bethlen Miklós fia; ő is enyedi diák volt, szintén levelezett Páriz Ferencel és professzortársaival. A két főúri ifjú útja közül a Bethlené volt a hosz-

¹⁰ NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Bp. 1868. XI. köt. 83. p.

¹¹ HERPEI János: *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Művelődési törekvések a század második felében*. Szerk. Keserű Bálint. Bp. — Szeged 1971. 32—38. p.

¹² ifj. Nagy Géza i. m. 69. p.

¹³ id. Nagy Géza i. m. 13. p.

¹⁴ A megközelítőleg pontos útleírás az emlékkönyv bejegyzései és a már korábban megjelent adatok nyomán készült.

szabb, ő Svédországban, Dániában, Olaszországban és Lengyelországban is járt, viszont nem volt Franciaországban. Közös bennük az, hogy (nyilván Pápai Páriz biztatására is, aki Telekit erre leveleiben buzdítja) mindketten törekedtek bejutni királyi és fejedelmi udvarokba: Bethlent fogadta III. Vilmos angol–holland király és a canterburyi érsek, Sobieski János lengyel király, s megfordult a dán királyi udvarban;¹⁵ Telekit III. Frigyes brandenburgi választófejedelem, későbbi porosz király fogadta,¹⁶ majd III. Vilmos (Het Loo, 1697. szeptember 14.), végül két hétig Károly hessen-kasseli örgróf vendége volt.¹⁷ Teleki Pálnak még külön érdeme, hogy Pápai Páriz megbízásából, Daniel Jablonski udvari lelkész és Eberhard Christoph Danckelmann miniszterelnök segítségével újra megszerezte a nagyenyedi iskolának a brandenburgi ösztöndíjat Odera–Frankfurtba.¹⁸ Így utazása nem csak egyszerű tanulmányút volt, egyúttal saját politikai pályáját is egyengetni próbálta ezen a módon. Itthon azután egészen más várta, mint amire készült, nem válhatott jelentős politikussá, további életének csak néhány fordulata említésre méltó. 1703-ban nősül, Vay Katát, Vay Ádám lányát veszi feleségül,¹⁹ Rabutin Nagyszebenbe internálja, de innen apósa és testvére, Mihály biztatására Havasalföldön keresztül megszönik és 1709-ben II. Rákóczi Ferenchez áll át.²⁰ 1710-ben Rákóczi diplomáciai megbízatással külföldi protestáns uralkodókhoz akarja küldeni, (ekkor vette volna hasznát életében először és utoljára tanulmányútjának) de ez meghiúsul.²¹ 1711-től haláláig kendilónai birtokán él, s egyetlen megmaradt cselekvési lehetőségként a defenzívába szorult református egyházat támogatja, akárcsak testvérei, külföldi ösztöndíjakkal, anyagiakkal, mint a kolozsvári kollégium főkurátora.²² Így történhetett meg, hogy Szathmári Paksi Mihály marosvásárhelyi professzornak még a temetésére készült prédikációban is mentegetni kellett, amiért tudását nem használta: „Azt mondják az emberek: nagy kárt vallott Teleki Pál, hogy annyi sok Virtusoknak hasznokat nem vette. Én is azt mondom, nagy kárt vallott abban a Haza, maga igen keveset.”²³ Nyomtatott mű nem maradt utána, fiatalkori természettudományi érdeklődésének, melyre albuma is tanú, későbbi nyomát nem találjuk. Idősebb Nagy Géza néhány kéziratot említ még tőle: *Adnotationes super meditationes Chartesianas* – Roell, franekeri teológiai-professzor előadásának jegyzete, *De scriptura sacra et theologia* – talán Campegius Vitringa előadásának jegyzete, Anthologia – idézetek gyűjteménye klasszikus szerzőktől.²⁴

Az irodalmi életmű és a jelentős politikai pálya hiányában sem haszontalan, ha felsoroljuk az albumban található neveket, élén természetesen a magyarországiakkal. Teleki Pál sokáig megtarthatta volt tanára tanácsát, aki azt írta: „Az időtöltő magyaroktól kegyelmed fogja magát, mert drága az idő, kegyelmed tud magyarul, tanoljon olyat, amit nem tud, latinítást, német nyelvet”²⁵ – tudniillik elég későn bukkannak fel a magyarországi nevek emlékkönyvében, s akkor is kisebb arányban, mint másoknál.

¹⁵ TISZA István: *Európai körutazás a XVII. században*. Magyar Figyelő. 1911. 281–297. p. – (Ismerteti Bethlen Mihály peregrinációs naplóját, melyből eddig csak az Angliára vonatkozó rész jelent meg.)

¹⁶ ifj. Nagy Géza i. m. 69. p.

¹⁷ id. Nagy Géza i. m. 15. p.

¹⁸ ifj. Nagy Géza i. m. 73–76. p.

¹⁹ NAGY Iván i. m. 83. p.

²⁰ *Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály históriája 1661–1711*. Szerk. Kazinczy Gábor. 2. kiad. Pest 1852. 415. hasáb.

²¹ id. Nagy Géza i. m. 16. p.

²² id. Nagy Géza i. m. 11. p.

²³ „*Olthatatlanul tündöklő szövétnék . . .*” [Gyászbeszédék gróf Teleki Pál felett] Kolozsvár 1732. Nyomtatta Szatmári Pap Sándor.

²⁴ id. Nagy Géza i. m. 13. p.

²⁵ ifj. Nagy Géza i. m. 426. p.

A bejegyzők időrendi sorrendben:²⁶ Simon Drauth, brassói szász, színes barokk allegóriával díszítette Teleki albumát (Wittenberg); Johannes Gottzmeister, brassói szász (Lipcse); Nádudvari Péter, később szászvárosi esperes, Pápai Páriz Ferenc veje; Hunyadi Márton; Ujvári János; Szokolai István, Pápai tanítványa, később marosvásárhelyi esperes, a két első odera—frankfurti ösztöndíjas egyike; Scós Ferenc, későbbi kolozsvári püspök; Szilágyi Péter, kitűnő orientalista, a Bethlen Kollégium későbbi tanára, Teleki őt akarja ephorusának, amikor Zalányival összevész (az utóbbi neve nincs is benne az albumban!); Técsi János, később a marosvásárhelyi algimnázium rektora, ő szállítja haza Teleki könyveit Utrechtből; Csengeri K. L. Péter de Várad, későbbi kolozsvári lelkész, Teleki anyjának pártfogoltja; Nádudvari Sámuel, hanvai, majd pelsőci lelkész; Bátorkeszi F. János; Szőnyi Gergely; Magyarai K. Péter; Pataki R. János, később Szatmárnémetiben lelkész; Dévai Csáki Miklós; Vári István; Zoványi György, későbbi tiszántúli püspök (Franeker); Séllyei Pál, volt enyedi diák (Rotterdam); Sylvanus [Szilágyi] György, Angliában élő magyar orvos, tanár, görög klasszikusok szövegkiadója;²⁷ [ifj. Frank Ádám, Angliában élő erdélyi unitárius nyomdász, hivatalnok, jó kapcsolata volt Bethlen Mihállyal, a Hollandiában tartózkodó Telekivel levelezett²⁸ (London); Tolnai Mihály, Angliában élő magyar, Bethlen Mihály naplójában is szerepel²⁹ („in agro Kensingtoniensi”); Gyöngyösi Árva Pál, későbbi hányatott sorsú derecskei és kassai lelkész, majd odera—frankfurti egyetemi tanár; Thuri Katona Pál; Diószegi G. Mihály; Kecskeméti István; Diószegi P. Sámuel, későbbi diószegi lelkész; Helmecezi István, későbbi dunamelléki püspök (Franeker); Pósa-házi István; Ábrányi M. István (Utrecht); Dimián Pál, a kolozsvári unitárius kollégium tanára, orvosdoktor, éppen ekkor gyűjtött pénzt Hollandiában a kollégium újjáépítésére³⁰ (Rotterdam); Krizbai Tamás (Bázel); Keszei János, II. Apafi Mihály oktatója majd titkára;³¹ II. Apafi Mihály; Désfalvi Simon Mihály, az erdélyi kancellária hivatalnok; Kaposi Dániel; Balku Mihály; II. Apafi Mihály titkára (Bécs) = Pápai Puriz Ferenc; S. F. [?]; Enyedi István (Nagyenyed) = Dátum és hely nélkül: Debreczeni István, későbbi kunhegyesi lelkész, esperes.

Érdekes, ha megnézzük az arányokat a diáktársaláfrók között, kiből mi lett: három püspök, három esperes, két professzor, egy tanár, négy egyszerű lelkész (a többiről az átnézett kézikönyvek nem tudnak) — az egyházi hierarchia vezető és fontos posztjaira kerültek, de kiemelkedő egyéniség csak egy volt köztük: Gyöngyösi Árva Pál, aki sem saját egyházával, sem az itthoni viszonyokkal nem tudott megbékélni.

A külföldi bejegyzők teljes felsorolása lehetetlen lenne az adott keretek között, így csak a legfontosabbakat említem azok közül, akiket azonosítani lehetett.³²

²⁶ A magyar bejegyzők azonosítására használt kézikönyvek: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái I—XIV. kötet.* Bp. 1891—1914. — ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon.* 3. jav. és bőv. kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp. 1977. ifj. Nagy Géza i. m. id. Nagy Géza i. m.

²⁷ WESZPRÉMI István: *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biografia.* Lipcse 1774. I. 166. p.

²⁸ HERPEI: *Adattár* ... III. 433—434. p.

²⁹ HERPEI: *Adattár* ... III. 439—440. p.

³⁰ HERPEI: *Adattár* ... III. 517. p.

³¹ NAGY Iván i. m. VI. kötet. 231—232. p.

³² A külföldi bejegyzők azonosítására használt kézikönyvek: Christian Gottlieb JÖCHER: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon.* Leipzig 1750—1751. — Johann Christoph ADELUNG: *Fortsetzung und Ergänzungen zu Ch. G. Jöcherm allgemeinem Gelehrten Lexikon.* Leipzig 1784—1787. — Heinrich Wilhelm ROTERMUND: *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexikon.* Hildesheim. 1961. — Sidney LEE: *Dictionary of national biography.* Index and epitome. London 1903. — ifj. Nagy Géza i. m. — id. Nagy Géza i. m.

Odera—Frankfurtban H. Beckmann professzortól földrajzot, H. Coccejus professzortól jogot tanult Teleki, mindkettőjük bejegyzése megtalálható a könyvecskében, az utóbinak a fia is szerepel itt: Samuel Coccejus, későbbi porosz hadügy- és államminiszter. A többi professzor közül, akik nem mulasztották el, hogy Teleki Mihály fiának emlékkönyvébe beírjanak, említésre méltóak még: Johannes Simonis, teológiai professzor, Teleki házigazdája; Bernhardus Albinus fizika- és orvosprofesszor, Teleki kedvelte a kísérleteit, magyar tanítványát még a lakodalmára is elhívta. A szokásos tudományokon kívül Teleki Pál itt még vívni és táncolni is tanult, eme „tudományok” gyakorlása nem volt éppen jellemző kint tanuló protestáns diákjainkra. A brandenburgi ösztöndíj megszerzéséhez és a választófejedelemtől tett látogatáshoz kapcsolódik az itteni utolsó fontosabb bejegyzés: Eberhard Christoph Danckelmann báró, miniszterelnök is megörököltette itt a nevét. A többi odera—frankfurti név nemeseké, tanulótársaké, különösebben jelentős köztük nincs.

A három wittenbergi bejegyző közül kettőről kell megemlékeznünk: Conrad Samuel Schwarzfleisch, korabeli polihisztor, történelmi műveiben Magyarországról is írt, nagy könyvtára és éremgyűjteménye volt; Johannes Heinrich Heucher, ekkor még orvostanhallgató, később az angol Királyi Természettudományi Társaság tagja, a drezdai gyűjtemény inspektora, tudományos munkásságáért nemességet kap.

Útjának következő állomásain is telik az emlékkönyv, franekeri professzorainak nevei máshonnan is ismerősen csenghetnek: Campegius Vitringa, teológiai és történelemprofesszor, a magyar diákok több nemzedékének oktatója; Hermann Alexander Roell, teológiai és filozófiaprofesszor, igen népszerű volt a magyarok között; Sebastian Schelkens, jogászprofesszor; Van der Waeyen, teológiai és héberprofesszor.

Angliai tartózkodásának emlékét őrzi Roger Gale cambridge-i diák bejegyzése, később híres régiségbúvár, a „Society of Antiquaries” első alelnöke, s a Királyi Természettudományi Társaság kincstárnoka lett. Oxfordból két név: John Wallis geometriaprofesszor, Newton előfutára, az „Arithmetica Infinitorum” című műve már tartalmazza a valószínűségszámítás csíráit, ő találta fel a végtelen ∞ jelét;³³ Benjamin Woodroffe lelkész, kapcsolatban állt Gyöngyösi Árva Pállal.

Leidenben ismét híres professzorok neve bukkan fel: Friedrich Spanhem teológus; Burchard de Volder orvos, filozófus és matematikus, eretnek irányzatokkal rokonszenvezett, Leident természettudományos központtá akarta tenni; Jacobus Gronovius egész Nyugat-Európát bejárt irodalomprofesszor; Godofred Bidloo orvosprofesszor. Ugyanitt került az albumba Jacobus Thomson lengyel egyetemi hallgató neve, belőle később köznigsbergi lelkész, és teológiai professzor lett.

Utrechti professzorok: Peter Burmann történelemprofesszor, latin klasszikusok szövegkiadója; Johann Georg Graeve történész; Hermann Witsius, teológus; Johannes Leusden, a szent nyelvek professzora, héber, szír, görög bibliát és héber nyelvtant adott ki, a zsoltárokat lefordította, „Philologus Hebreo-Mixtus una cum spicilegio philologico” című művének második kiadását Teleki Mihálynak, mint az erdélyi diákok pártfogójának dedikálta, az 1699-ben megjelent harmadik kiadást pedig Teleki özvegyének és fiainak (Mihály, László, József, Pál, Sándor).³⁴

Rotterdamban egy művelt autodidakta helybéli polgár, Johannes Bredenburg ír az albumba, ő egyetlen dologról nevezetes: 1675-ben egy Spinozát cáfoló műve jelent meg.

³³ George SAMPSON: *The Concise Cambridge History of English Literature*. 3. kiad. Cambridge 1972. 373. p.

³⁴ GOLDZIEHER Ignác: *Teleki Mihály erdélyi kancellár és Leusden János utrecht-i tanár*. EPhK 1884. 666 p.

Féléves marburgi tartózkodása alatt valószínűleg ismét az egész professzori kar beírt az emlékkönyvbe. Teleki Pál itt jogot tanult, mint ahogyan azt Pápai Páriz tanácsolta neki: „Marpurgumban a iust tanolhatja kegyelmed, s egyéb magát illető studiumokat is”.³⁵ Georg Otho itteni keleti nyelv professzor arab idézetet írt az albumba.

Frankfurt am Mainban a bejegyzések soknyelvűek: franciák, olaszok, s itt találhatóegy etióp és egy ósláv idézet is Jobus Ludolfus, korabeli híres nyelvész és államférfi tollából, ő 25 nyelven beszélt, s különösen az etióppal foglalkozott sokat.

Párizsban Teleki ismét közel került a politikához, ezt bizonyítja az albumban Johann Heinrich Böcker neve, aki éppen ekkor a pfalzi uralkodó és XIV. Lajos békekötésének ügyében járt itt.

Az utolsó előtti állomáshely, Svájc is termelt még bőven aláírásokat. A fontosabbak: Genf: Bénédict Pictet, Anton Leger és Johann Alphons Turretini teológusok; Bern: Samuel König, talán azonos azzal a pietista prédikátorral, aki kétszer kényszerült nézetei miatt elhagyni az országot; Bazel: Johann Jakob Hoffmann, görög-, latin- és történelem-professzor, tanította Pápai Páriz Ferencet és később is levelezett vele, szótára elé 1708-ban üdvözlőverset írt, Teleki Pál elküldte két könyvét Pápainak; Johann Rudolf Wettstein professzor, Pápai Páriz tanárának fia, Pápai egyik levelében kéri Telekit, hogy keresse fel őt; Johannes Jacobus Buxtorfius héberprofesszor, szintén tanította Pápaiat.

Ennyit röviden a fontosabb külföldi bejegyzőkről. Tanulságos lehet még a más korabeli albumokkal való összehasonlítás is, itt csak egy már publikációban ismertetett emlékkönyvvel vetjük össze, amely ugyan későbbi, de kapcsolata van az itt tárgyalttal. Ez ifjabb Pápai Páriz Ferenc albuma, mely az Akadémiai Könyvtárban található, a róla szóló cikket³⁶ alapul véve több közös név van a két könyvecskében: Balku Mihály, Náduvvari Péter, II. Apafi Mihály, Campegius Vitringa, Bénédict Pictet, Johann Wettstein, s a Pápaiéban magának Teleki Pálnak is megtaláljuk a bejegyzését.

További összehasonlításokat akkor lehet majd tenni, ha más emlékkönyveket is feldolgoz a kutatás, s ha magáról a műfajról is többet tudunk meg ennek nyomán. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni Záborszki Péter 1730-as évekből származó albumát, mely rögtön így kezdődik: „Philip Melanchton Veleménye az albumokról. Ha megkérnek, két okból írunk be az albumokba: 1. Hogy a könyvecskék birtokosai egykor majd emlékezzenek, és utódaik megmutathassák, milyen helyeken fordultak meg. 2. Hogy hiteles tanúbizonyosságuk legyen róla: akikkel akkor együtt éltek, azokkal őket élő barátság kötötte össze.”³⁷ Teleki Pál albuma inkább az első pontban leírtaknak felelt meg, a viszonylag ismert nevek tobzódó sokasága valóban csak arra lehetett jó, hogy büszkén mutogassák.

Végül is nyitott kérdés maradt, miért nincs folytatása ennek a tanulmányútnak sem politikai, sem irodalmi téren. Valószínűleg nem a személyes tudás és képességek hiánya miatt, erre a Teleki családban nemigen volt panasz, egyébként is érthetetlen lenne így, hogy miért ő ment, s miért nem a bátyjai. Az okot a történelmi helyzetben kell keresnünk: a távolság Hollandia, Anglia és Magyarország között kulturális téren is egyre nőtt, az onnan hazajött ifjak mérhetetlenül szűkebb, korlátozottabb lehetőségek közé kerültek.

³⁵ ifj. Nagy Géza i. m. 431. p.

³⁶ GERGELY Pál: *Pápai Páriz album az Akadémia kéziratárában*. Magyar Tudomány 1961. 128–132. p.

³⁷ OSZK Kézirattár Duod. Lat. 152. Az eredeti latin szöveg: „Philippi Melanchtonis de Albo Iudicium. Duas ob causas subscribimus Albis rogati: 1. Ut Librorum possessores olim recordentur, eorumque posteris indicent, quibus in locis versati sunt. 2. Ut certa habeant testimonia, quibus cum familiariter vixerint, a viva amicitia illis fuerint coniuncti.” — Összefoglaló értékelés a peregrinációs albumokról és jelentőségükről: KESERŰ Bálint: *Ujfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”*. Irodalomtörténeti Dolgozatok 54. Szeged 1969. 4–5. l.

Tudjuk, hogy ez nem új jelenség, már a XVII. századi Erdély is szűk volt az akkori idők nagyjainak, az önállóság megszűnésével azonban még tovább romlott a helyzet. A századforduló két tragikus sorsú egyénisége Bethlen Miklós és Tóthfalusi Kis Miklós példája erre eléggé intó jel volt. Tegyük ehhez azt is hozzá, hogy Teleki Mihály fiai még a politika igézetében éltek, inkább csak a következő nemzedék kezdte ténylegesen kamatoztatni műveltségét. Teleki Pál is még politikusnak készült, de már nem lehetett az — már jelentős tudása volt, de még nem hasznosította. Jól ismert modellje ez a magyar történelemnek, ha a politikai cselekvés lehetetlen, átveszi a helyét a kultúra és az irodalom, a Telekieknél, úgy látszik, ennek felismeréséhez idő kellett. Ebben az összefüggésben kaphatja meg az a negatív tény is a maga jelentését, hogy Teleki Pál — nem tehetség és tudás hiánya miatt — ekkora tanulmányút után, melyre albuma is tanú, végül is semmit sem alkotott.

SZABÓ ANDRÁS

„Rablókiadás”, szerzői jog és könyvtárosi morál 1847-ben. (Ismeretlen dokumentumok a *Népdalok és Mondák* II. kötetének történetéből.) Az írói tulajdonjog, napjainkban szerzői jog, az irodalmi, zenei, képzőművészeti és fényképészeti mű megalkotójának az a joga, hogy művével kizárólagosan rendelkezhetik. Védi a szerző anyagi és erkölcsi érdekeit, valamint személyiségét, amely műve eszméjében, tartalmában, irányában, felfogásában, általában magában a műben kifejeződik.

A szerzői jog története a nyomtatás feltalálásával kezdődött. A könyvnyomtatók és szerzők az uralkodóktól vagy közhatóságoktól szerzett szabadalomlevéllel védekeztek joguk sértése, elsősorban is a jogosulatlan utánnyomások ellen. Az első szerzői törvényt Angliában hozták 1709-ben. Magyarországon egy 1793-i királyi rendelet tartalmazta a szerzői jog első nyomait. A magyar nyelvű irodalom fellendülésével, a könyvek számának növekedésével együtt nálunk is érlelődött a gondolat a szerzői jogok szabályozására. A kezdeményezés ezúttal is a Kisfaludy Társaságtól indult ki. Az 1844. március 30-i, ill. április 15-i ülésen került szóba a szerzők védelme. A Társaság jegyzőkönyve szerint: „Toldy egy, az irodalom tulajdonvédő törvényjavaslatot olvasott fel, amelyet ő és néhány tagtárs állított össze, azt ajánlva, hogy a társaság vizsgálja meg és ha elfogadta, bocsássa az országgyűlés elé.”¹ Az átdolgozott, kiegészített törvényjavaslat-tervezetet Szemere Bertalan terjesztette az országgyűlés elé. A tervezet elfogadtatott, de a királyi szentesítést már nem nyerte el. Ezért a szerzői jogot egy 1846. október 19-i császári nyílt parancs szabályozta. Miután számos kérdést nyitva hagyott, sok lehetőséget kínált a tisztességtelen haszon csábításától megszédült könyvtárosoknak. Legközelebb 1847. szeptember 25-i ülésén hozta az ügyet ismét szóba a Kisfaludy Társaság „a múlt országgyűlésen függőben maradt írói tulajdonról”. Az 1848. március 15-e utáni vívmányok ezen a téren is reménytelül kecsegtettek, ezért a június 10-i ülésen a Társaság tagjai elhatározták, hogy az „írói jogról szóló törvényt”, ill. tervezetet a „pótlék jegyzésekkel együtt” az igazságügyi miniszter elébe terjesztik. A gyorsan pergő események erre azonban már nem adtak módot. Az első magyar szerzői jogi törvény az 1884. XVI. törvénycikk volt.

A jogtalan haszonszerzés, a kiadói és szerzői jogok határainak tisztázatlanságával való visszaélés egyik példájával a *Népdalok és Mondák* II. kötetének megjelenése után találkozunk, amikor Emich Gusztáv — megkárosítva egy másik könyvtárust — utánnyomásokat hozott forgalomba. Az ellene indított vizsgálat dokumentumait az Országos Levéltár őrzi.² A vizsgálati anyag, a vallomások és bizonyítványok fényt vetnek Emich eljárására,

¹ A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve: MTA Könyvtár Kézirattára.

² Országos Levéltár.

árnyalva a róla alkotott képet. Ugyancsak ez az iratköteg tartalmazza Erdélyi János vélekedését az írói jogról, annak védelméről; ez utóbbit teljes terjedelmében közöljük.

A Magyar Népköltési Gyűjtemény I. kötete, a *Népdalok és Mondák* I. 1846. március 19-ére, a József napi vásárra jelent meg, kétféle minőségben: egy olcsóbb és egy drágább kiállításban, összesen ötezer példányban. A megjelenés időzítése jól sikerült. A „csak falusi s szegényebb sorsú köznép számára” készített „népkönyv” ára két ezüst húszas, az igényesebb kivitelé négy húszas, ill. a finom velin, nagy formájú 1 pengőforint 20 krajcár volt. Az új esztendő első nagy tavaszi vásárán, József napkor már a ponyván szétterítve vásárolhatta a nép a szerény, mégis tetszetős daloskönyvet, mint ahogy a *Népdalok és Mondákat* emlegették.³

A 32 íves kötet, amely a Kisfaludy Társaság vállalkozásaként, azaz annak cégére alatt jelent meg, Erdélyi János műve volt: „A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János”. Miután a Népköltési Gyűjtemény a Kisfaludy Társaságnak csak erkölcsi támogatását élvezte — ami az időben nagyon sokat jelentett —, Erdélyinek kellett intéznie mindent: a kiadás anyagi feltételeinek megteremtésétől kezdve a terjesztés megszervezéséig. Ő készítette a tervet, a költségvetést, a nyomdával is ő tárgyalt. Eredetileg háromezer példánnyal számolt, később, miután látta a nagy érdeklődést, ötezerre emelte a példányszámot. A *Népdalok és Mondák* I. kötete Beimel József pesti nyomdájában készült és Emich Gusztáv pesti könyvárus vette át az elkészült példányokat „bizományba”, megfelelő percent ellenében vállalva az árusítást. Emichnek jó pénzt hozott a kötet, nagy volt a kereslet iránta:

„Nem jut eszünkbe, írja a Pesti Divatlap, hogy magyar mű valaha e népdalgyűjteményhez hasonló keresettségnek és keletnek örvendett volna, sőt szerkesztője — mint bizonyos adatok útján tudjuk — már Bécsből is többrendű megrendeléseket vón, a többek között pedig föl is szólították, hogy annak német nyelvei lefordításába beleegyezni szíveskedjék.” (1846. I. 11. sz.)

A vállalkozás iránti felfokozott érdeklődést a „népi”, a „nemzeti”, a „magyar” divatja mellett az is magyarázza, hogy a közönség egy része politikumot látott benne, nem függetlenül Erdélyi koncepciójától. Szerte a városban hírek terjedtek, „... mintha a népdalok pénz nélkül fognának a nép között kiosztogattatni. Innen több egyenektől látogattatik folyvást a dalok szorgalmas szerkesztője, kik tőle a felebbi értesítés nyomán, ingyen dalokat követelnek.” (*Pesti Divatlap*, 1846. I. 12. sz.)

A I. kötet kedvező fogadtatása, a Kisfaludy Társasághoz továbbra is érkező gyűjtemények száma, a beküldött anyag gazdagsága, az olvasóközönség várakozása, nem utolsósorban pedig Erdélyi János munkakedve mind hozzájárult ahhoz, hogy szóba került a II. kötet kiadása. A Társaság 1846. május 20-án Erdélyit hivatalosan is felkérte, hogy rendezze sajtó alá az újabb kötetet. A felkérés a kész tényeket rögzítette ekkor már kész volt a II. kötet, Erdélyi 108 lapos tanulmányával — *Népdalköltészetünkről* —. A kéziratot átnyújtotta Magyar Mihálynak, a Pesten akkor megtelepülő könyvkereskedőnek. Ő továbbadta Beimel Józsefnek azzal a szóbeli megállapodással, hogy az utóbbi szeptember végéig szállítja a kész példányokat. A nyomdai munkákkal párhuzamosan folyt az engedélyeztetés, ami valójában formálisnak bizonyult. Míg az eredeti, nyomdára készített példány már Beimelnél volt, Erdélyi egy másik, az eredetitől meglehetősen eltérő kéziratot adott be a Könyvvizsgáló Hivatalhoz. A cenzúra az első kötegre augusztus 18-án, a másodikra szeptember 2-án tette rá az „admittitur”-t és az engedélyező pecsétet.

³ A Magyar Népköltési Gyűjtemény kötetéről, a *Népdalok és Mondák* kiadásának történetéről l.: Magyar Könyvszemle, 1974. 1–2. számában közölt tanulmányomat: *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, 55–78.

Az I. kötet terjesztését, árusítását Emich Gusztáv végezte, bizományosként.⁴ Munkájára azonban annyi panasz érkezett Erdélyihez, hogy a II. kötetre már nem vele szerződött. 1846. május 31-én pl. arról tájékoztatták, hogy Emich és emberei üzérkednek a *Népdalok és Mondákkal*, az olyannyira keresett könyvet — kihasználva a helyzetet — negyven krajcár helyett kétszeres áron azaz négy ezüst húszasért árulják. A vesenyi református pap, az egyik levél írója, azonnali intézkedést kért Erdélyitől, mert ha nem orvosolják a visszaéléseket, kénytelen lesz a sajtó nyilvánosságához fordulni.⁵ A pesti, jobbára német könyvkereskedők, köztük Emich Gusztáv, egyébként is népszerűtlének voltak a magyar olvasók körében, s hozzátehetjük, az írókban is. Azzal vádolták őket — a korabeli cikkekben ítéelve nem alaptalanul —, hogy a magyar irodalom érdekeit alárendelik saját üzleti szempontjaiknak, valamint a német irodalom érdekeinek. Panasz érkezett pl. hogy letagadták az üzletükben meglevő és keresett magyar könyvet, ha helyette német nyelvűt sózhattak a vevőre. Kevés volt a magyarul olvasók száma, ezért a magyar írókkal sem szívesen szerződtek, vagy ha mégis, hátrányos feltételek mellett. Arany *Toldijáért* pl. Emich 100 Ft-ot kínált az írónak. Petőfi 1848. január 2-án írt levelében számolt be barátjának erről miután közbenjárt érdekében Emichnél. Ő maga is kevesellhette az árat, mert ezt írta: „A könyvárus nem a munka becsét, hanem keletét nézi, és ezt kereskedőtől nem is vehetni rossz néven.”

Emich jó üzletember volt. Petőfiiben fantáziát látott és vállalta — 1846-tól kezdve — műveinek kiadását. Kedvező véleménnyel volt Emichről: „Én nekem valamennyivel (a pesti könyvkereskedőkkel) volt már dolgom, s biztosítlak — írja Arany —, hogy Emich a legbecsületesebb ember köztök, s így jó lesz, vele jönnöd összeköttesbe.”⁶

Erdélyinek kevésbé volt jó véleménye Emichről, ezért más „bizományos” után nézett. A megfelelő embert Magyar Mihály személyében vélte megtalálni, aki éppen az időben indította meg saját üzletét Pesten. A kiválasztásban a nemzetiség mellett a könyvkiadásról, a terjesztésről vallott felfogása is szerepet játszott, amelyet Magyar több, a Pesti Divatlap hasábjain között cikkében fejtegetett. A korabeli sajtóban is kedvező visszhangja volt Magyar próbálkozásainak, amelyeket a magyar irodalom fellendülése, a magyar írók munkáinak népszerűsítése érdekében javasolt. Ő az örökösöktől átvett Ivanics-féle könyvkereskedést „... nagy ügyességgel kezeli ... legújabbban ... tisztán magyar könyvkereskedést nyitott, mely kizárólag a nemzeti irodalom érdekeit s legújabb terményeit hozandja forgásba.” (Pesti Divatlap, 1846. I. 1016.)

A *Népdalok és Mondák* II. kötetéről 1846. június 1-én állapodott meg Erdélyi és Magyar Mihály. A II. kötet tulajdonjoga egy kiadásra szolt. Magyar kötelezte magát a mintegy 30 ívnyi kézirat kiállítási költségeinek vitelére és Erdélyi 1000 Ft-os tiszteletdíjának kifizetésére, ill. a tulajdonjog megvásárlására. A mű megjelenésekor, mint a megállapodás szolt, Magyar 200 pft-ot ad, a többit pedig egy év leforgása alatt. (Összehasonlításképpen: Petőfi 1847-ben az *Összes költemények* 1. kötetéért örök áron Emich-től 500 pft-ot kapott, a II. kötetért — a költemények leadása után — Emich 1500 pft-ot fog adni örök áron, és az összes többi versért ugyancsak örök áron 2000 pft-ot. Ez utóbbi összeget Emich a költő halála után, Júliának fizette ki.)

⁴ Bizomány az, amikor a könyvkereskedő a munka sokszorosítását, és terjesztését a szerző számlájára veszi át. A bizományos kiadói jogot nem szerez.

⁵ A vesenyi református pap, Ádám Mihály levele 1846. március 31-ről az Erdélyi Tárbán.

⁶ Arany és Petőfi Emichkel történt tárgyalásairól és megállapodásáról Kiss József: *A Petőfi-költemények kiadásának története 1850-től 1945-ig* c. tanulmányának eredményeit és adatait vettem át. (Magyar Könyvszemle, 1979. I. sz. 43—61.)

Magyar hálás volt Erdélyinek, „Messiását látta” benne.⁷ Erdélyi bízott jó szándékában és hozzáértésében, amellyel az „ügyet” szolgálni fogja. Erdélyi választása mégsem volt szerencsés. Magyar ugyanis, hogy a pesti induláshoz a tőkét biztosítsa, belebonyolódott egy nagy bécsi könyvkereskedés felszámolásába és könyvaukciók rendezésébe. Mindez azt jelentette, hogy Magyar „hosszas bécsi mulatása” miatt a pesti kiadás munkái nemigen haladtak előre. Ráadásként még Erdélyinek, ha azt akarta, hogy a II. kötet időben megjelenjék, állandó anyagi készenlétben kellett lennie, hogy a szinte folyamatosan Bécsben tartózkodó könyvárus helyett a munka közben fellépő számlákat rendezze, s Magyar adósait nyugtatgassa. 1847 legelején ezért úgy látta jónak, ha megkeresi Emich Gusztávot az ajánlattal, hogy vásárolja meg a megjelent példányokat, „mint portékát”. 1847-es februári tárgyalásuk nem vezetett eredményre. Emich nem fogadta el a felkínált üzletet az Erdélyi szabta feltételekkel, amelyek Magyar jogainak védelmét voltak hivatottak biztosítani. Erdélyi úgy kínálta a könyvet, mint ahogy annak idején Magyar és Beimel nyomdász megállapodott: változatlan külsővel, belső elrendezéssel és azonos költségszámolással. Időközben, miután az üzlet nem kötött meg és Erdélyi többet nem foglalkozott a dologgal, 1847 július végén hozzáfogott a III. kötet sajtó alá rendezéséhez. A II. kötet gondját letette, úgy látszott, hogy minden megy a maga útján.

Az 1847-es esztendő második felében azonban hírek jöttek, elsősorban Magyarhoz, de Erdélyihez is, hogy a *Népdalok és Mondák* II. kötetéből „rablókiadások” vannak forgalomban. A szálak Emich Gusztávhoz vezettek. Emich utánnyomott vagy másként hamisított példányokat árult — olcsóbban, a vidéki könyvárusoknak pedig Magyarnál nagyobb százalékot ígért az eladott példányok után. És még azt is megtette, hogy a belső borítóról elhagyta Magyar nevét és hirdetéseit. Mindezzel jelentős üzleti károkat okozott konkurensének, Magyar Mihálynak.

Erdélyit személyében semmi kár nem érte, 1847. november 20-án mégis felszólalt és „Írói óvástétel”-ben figyelmeztette a közönséget a visszaélésre és a hamisítókra — egyelőre még név említése nélkül —, akiknek eljárása „könyvkereskedésünk botrányai közé” sorolandó: „Hazám fiai fogják tudni s érezni, mivel tartoznak az irodalom ügyének, s mivel a nyereszkesedők mohóságának addig is, míg efféle kihágások ellen törvény óvna az írói tulajdont,” — mint a Magyar Szépirodalmi Szemlében közölt nyilatkozatában írta. Miután a helyzete fellépése eredményeként sem javult és a hamis példányok továbbra is forgalomba kerültek, Magyar Mihály keresetet nyújtott be a Helytartó Tanácshoz, amely az ügyet kivizsgálásra a Könyvvizsgáló Hivatalnak továbbította.

Magyar beadványában elpanaszolta, hogy „egy ízben a könyvnyomdában (Beimelnél) Lukács László ügylőre, Karsch Károly könyvkötő mesterrel várakoznom kellett, réa pillanték egy kiszedett »címlapra« (nem boríték lapra!), melyen azt olvastam saját nevem helyett, hogy 'Emich Gusztávnál'. A nevezett ügylőt azonnal kérdőre vevén, hogy sajátomra miképpen nyomhatják Emich nevét: ő azt csak himes-hámos beszéddel akarta elcsavarni, mit az./ alatti ide mellékelte bizonyítvány elég bőven tanúsít; megjegyezvén egyéb iránt, hogy nevezett ügylő már a munka nyomatása közben is, midőn azt teljes és másolhatatlan joggal, mint sajátomat birtam, minden erőszakos uton Emich kezére akarta játszani. Figyelmessé levén ekként a munkára, csakhamar észrevettem, hogy az általam nyomtatott példányokon kívül sokkal több utánnyomott példányok jöttek forgásba, melyekből az eredetivel borítékában egészen különböző./ alatti példányt ide mellékelve van szerencsém . . . fölmutatni, hogy ebből a./ vevő alatti eredeti példány közt levő különbség egyszerűen nyilvánvalóvá lesz.”

⁷ Magyar Mihály levelei Erdélyihez: *Erdélyi János levelezése, I. kötet*, Bp. 1960. Akadémiai Kiadó.

Magyar megtudta, hogy a hamis példányok Emich által küldettek széjjel, mégpedig olcsóbban, ami csak úgy volt lehetséges, hogy a nyomdai „faktorral” (gépmester), Lukács Lászlóval összejátssza a kiszedett kész betűkkel folytatták a nyomtatást. Magyar, miután a hűtlen nyomdai kezelést, valamint az Emich által a vidéki könyvárusoknak az olcsóbb példányok szétküldését és nagyobb percent ígérését dokumentumokkal igazolni tudta, arra kérte a Helytartó Tanácsot, hogy „a könyvnyomda kezelésnél felsőbb szabályok ellenében” elkövetett „büntényt”, amely a kiváltság levél szerint is az iparnak elvesztését vonja maga után, szigorúan torolja meg, az ő „tetemes megkárosításáért” pedig szerezzen neki elégtételt, a hamis utánnomatú példányokat koboztassa el és a bizonyíthatóan bűnösöket „fenyíttesse meg”.

Magyar beadványát és a mellékelt, közjegyzőileg hitelesített bizonyítványokat; a könyvkötő, a szombathelyi könyvkereskedő a bécsi Jaspersche Buchhandlungban az ügyvivő stb. stb. meggyőző írásait, valamint az ellentábor: Lukács László, a Beimel-féle nyomda „gyorssajtó gépmesterének” igazolásait és Emich arcátlan, ügyetlen, mert egymásnak magában a szövegben is ellentmondó védekezését elolvasva, nyilvánvalóvá válik, hogy az 1848. március 9-e után elindított, áprilisban folytatott vizsgálat, majd az év végén ad acta tett dokumentumanyag Magyar Mihály igazságát kellett volna hogy bizonyítsa, ha ennek az ügynek lezárására az 1848. március 15-vel megindult eseménynsor lehetőséget adott volna.

Az egész perirat, valamint az előzmények mutatják, hogy milyen elmosódottak voltak a határok az írói, kiadói jogok körül, de a hamisítás és az „utánnomás” között is. Nem sokat törődtek a szellemi jogok védelmével, azok tiszteletben tartásával. Erre jó példa Emich védekezése, aki elismeri — bár az előző mondatban még tagadta —, hogy a vidéki könyvárusoknak olcsóbban adott el példányokat, de „mi köze ahhoz Magyar Mihálynak?” — kérdezi. „Korlátozhat-e ő engem tulajdonjogi szabad rendelkezésemben s fel van-e ő jogosítva üzleteim fölött felügyelést és felülvizsgálatot gyakorolni?” Majd így folytatja: „... úgy hiszem, hogy a tulajdon eszméjével összehangzólag, s Magyar Mihály birtokjoga sérelme nélkül cselekedtem akkor, midőn a kizáró tulajdonnómá vált 300 [?] példányhoz új borítékot nyomattam, mely az előbbitől *csak* abban különbözött, hogy ezen a hirdetések kihagyattak,” és amelyen Magyar neve helyett az övé szerepelt.⁸ (Kiemelés: T. E. I.).

Magyar Mihály Emich feljegyzésére írt válaszában elismerte, hogy könyvárusoknál szokás, hogy nagyban vásárolnak egymástól példányokat, de ahhoz, hogy a vásárolt portéka borítóján bármiféle változtatást tehessenek, az eladó beleegyezése szükséges. (Ez az, amit nem kért tőle Emich.) Az egymástól való vásárlásra számos példa van, legújabbban Fényes Elek „földleírásának maradék példányait Heckenast sajátjává tevő”, de a boríték megváltoztatását külön szerződésben határozták meg. Magyar az olcsóbb példányoknál ki tudta mutatni azt is, hogy miként akarták ügyesen leplezni a csalást, „még a papírt is keverve hamisíták”. „Hogy Emich úr — fejezi be riválisa jellemzését Magyar — az ügytársától vásárolt példányokat tetszése szerint olcsóbban árulhatja-e, szóljon a következő történetke: Emich úr kereskedésének első éveiben a lapokba azt hirdettette, hogy nála olcsóbban lehet könyveket vásárolni, mint más könyvárusoknál. Ezen hirdetésének következtében még a napon minden helybeli és számos külföldi könyvárus megszüntették vele a barátságos ügytársi viszonyt és hogy többé olcsóbban ne árulhassa a könyveket, mint más, kész pénz mellett *sem adott neki többé* szokott 20%, hanem csak 10%-tet.”

⁸ A Könyvvizsgáló Hivatalhoz benyújtott panaszban 300-nál jóval több példányról van szó, ezért tettem szögletes zárójelbe az idézett számot. Emich ugyanis csak 300 példányt vett át legálisan Magyarától, ezért említi ezt a számot.

Az Országos Levéltár dokumentum-anyaga, amely Magyar bejelentését, a mellékelt bizonyítványokat, valamint Emich és „büntársai” védekezését tartalmazza, közvetlenül március 15 előtt kerülhetett a Helytartótanácsához, ill. a Könyvvizsgáló Hivatalhoz. A Magyar által mellékelt bizonyítványok, igazolások március 8-i dátumot viselnek, éppen úgy, mint Erdélyi János négy pontba szedett írása, amelyet Magyar Mihály kérésére készített és amelyben mint tanú és „sérült fél” tette meg vallomását. Mire azonban a Könyvvizsgáló Hivatal tisztviselői érdemben foglalkozhattak volna az ügygel, aligha fordult érdeklődésük a Magyar kontra Emich per felé, amely akkor számukra inkább csak „tyúkpernek” tetszhetett. A Hivatal, amelyet léteben ingatott meg a cenzúra eltörlését, a sajtószabadság kihirdetését követelő 12 pont, valamint a Helytartótanács figyelmét sokkal fontosabb kérdések kötötték le. Magyar Mihálynak ezúttal nem szolgáltatott igazságot, a tárgyalás elmaradt. A *Népdalok és Mondák* II. kötetének példányai — az eredetiek és a hamisítottak egyaránt — szétszóródtak vagy elégték az elkövetkező hónapok forogtatójában.

A vizsgálati anyag, a pro és kontra igazolások, Erdélyi János alább következő tanúvallomása, általában a „rablókiadás” története mindmegannyi bizonyítéka annak, hogy nálunk milyen tisztázatlanok voltak az írói jogok, az írott szó védelme, a kiadók anyagi biztosítékainak feltételei, s hogy mennyire sürgető volt már a szerzőket védő törvény, mint a hogy azt a Kisfaludy Társaság 1844-ben felismerte. Erdélyi János erről így szólt:

„Magyar Mihály szóval adván elő, micsoda pontokra kíván tőlem bizonytságot a *Népdalok* II. kötetének hamisítása végett támaszított ügyében, jó lélekkel bizonyíthatom a következőket:

Először Lukács László a Beimel-féle nyomda felügyelőjével semmi írott szerződés nem történt ugyan, melyből a nyomás határideje kitetszenék, de ott van az előfizetési ívek több száma, melyeket ugyancsak a Beimel-féle nyomda készített el, hol szóbeli alku és ígéretnél fogva September végére ígértett a munkának teljes nyomdai kiállítását. Ezt én tudom legjobban, mert eleget bosszankodtam és pirultam miatta azon előfizetők előtt, kik Oct. elején már kérték keresték a megígért munkát.

Másodszor Világosan tudom, hogy a második kötet borítékát teljes elrendezéssel Magyar Mihály saját kezűleg leírva adá a nyomdába. Nevezetesen Magyar Mihály maga írta le a hirdetések, ő rendezte el, mi hová jöjjen, mert mind az első levelen belül, mind az utolsón, kívül belül voltak hirdetések, úgy amint egy része a bekötött példányoknak árultatik.

Harmadszor Bárhoggy és bárki által jutott is akármely könyvárus a borított példányok birtokába, ez mindegy. A lényeg az: vajjon bizományba, és percent mellett, adott munkán a könyvárusnak szabad-e csak egy betűt is változtatni? Többet tehet hozzá, azaz köthetett belé elül hátul akármennyi hirdetményt, de csak egy szót sem szabad elhagynia a szerkesztő vagy író által oda rendezett dolgokból. Ekkor el lehetne hagyni dedicatoriát, bevezetést, s utoljára az egész könyvet megcsonkítani, hanem kell valahol lenni oly határnak, mely minden visszaélést korlátozhasson, és ez kétségkívül a szerkesztő vagy szerző öntetszése, vagy ha a szerző nem egy személy a kiadóval, ezeknek egyesített akarata. Ki ez ellen cselekszik, nem az vehető szempontul, hogy csekélységet követett el, hanem az, hogy a szerző akarata ellen bánt a munkával, minek a könyvárus csak mechanikus terjesztője és legkisebb csekélységben sem alkotója, és azért nem is lehet elrontója, vagy csonkítója. „Egy betűt se tégy ahhoz, se el ne végy abban!”

Negyedszer Mikor Emich úrnak én némi ajánlatokat tettem az egész kiadás átvételére, akkor már a munka nyomtatás alatt volt, és Emich úr csak mint portékát vette volna meg a példányokat, de se a kiadási költséget, se a belső elrendezést már nem változtathatta volna. Mikor történt legyen ez? Még 1846 végén, mikor Magyar úr Bécsben mulatván, én úgy gondolkodtam, hogy Magyar úr a könyv terjesztését távolléte miatt nem eszközölhetvén, szerettem volna őt lebeszélni és másnak adni el akár egészen, de már ekkor a pénz egy része, melyet érte kaptam volna, Magyar úr leendett, mint tulajdonos, mert szerződésünk meg volt kötve még június elsőjén 1846-ban. És így abból, hogy kínálhattott-e neki vagy nem az egész kiadás semmi nem következik, s nem főképp az, hogy ő változtatást tehetett volna benne avagy csak egy szóig is, sőt ha teljesen megvette volna

az egész kiadást, a szerződésnek egyik pontja lett volna kérdésen kívül az: vajjon úgy-e, amint elkészült, vagy másképp árultassék a munka. — Ezen dolgok felől, mint a dolgoknak közvetlen tudója, más részről, mint szerkesztő, azért szóltam bővebben, mivel én is érintve vagyok a hamisítás által, mi sehol meg nem állhat, mivel ellenkezik az egymás hitelét fentartani igyekvő kereskedői kölcsönösséggel, mert bizony Emich úr sem venné szívesen, ha számtalan hirdetései valamelyikét egyik vagy másik könyvtáros letépné s úgy árulná. Angol és Franciaországban drága pénzzel fizetik a kereskedők az újságok végső lapját, hol magokat szüntelenül hirdettetik, mert ki a közösség kegyét, pártfogását keresi, annak közlekedni kell vele, s ez az Emich bűne, hogy ezt akadályozá s jelét adá a kerényirigységnek.

Úgyis mint tanú, úgyis mint sérült fél jó lélekkel adott vallomásaim mellett maradva, ezeket hittel is kész vagyok pecsételni. Kelt Pesten, marc. 8. 1848.

Erdélyi János
A Népdalok szerkesztő
kiadója.”

T. ERDÉLYI ILONA

Szabó Ervin dedikált művei egy moszkvai könyvtárban. A moszkvai Marxizmus—Leninizmus Intézet könyvtárának a nemzetközi munkásmozgalomra vonatkozó anyaga a leggazdagabb ilyen jellegű gyűjtemények egyike a világon. Az 1921-ben létesített intézmény (akkor Marx—Engels Intézet) munkatársai még a 20-as évek elején felkerestek több országot, hogy gyarapítsák a könyvtár állományát. Az Intézet képviselői jártak Magyarországon és a vele szomszédos államokban is. Az akkor, valamint később beszerzett kiadványok révén a könyvtár a magyar munkásmozgalomra vonatkozó páratlanul gazdag anyaggal rendelkezik.

Külön gyűjteményként tartják itt számon Krejsi Rezsőnek (1859—1928), az ismert szociáldemokrata publicistának könyvtárát, amely a 20-as években került Prágába, majd innen a moszkvai Intézet könyvtárába.¹

Ebből a gyűjteményből származik Szabó Ervin egyik cikkének dedikált példánya. Krejsi Rezsővel a *Kommunista kiáltvány* első magyar nyelvű tolmácsolójával Szabó Ervin közeli kapcsolatban volt, bár Szabó levelezésének kétkötetes gyűjteménye nem tartalmazza levelezésüket. Az ajánlott cikk, a *Visszapillantás az 1902. évi munkásmozgalomra a Huszadik Században látott napvilágot és a dedikáció szövege kettőjük közti bizonyos nézeteltérésekre utal: „Genossen und Herrn Dr. R. Krejsi in der Hoffnung auf gute Freundschaft nicht nur in seiner zweiten — sondern — und vornehmlich — in der ersten Eigenschaft achtungsvoll überreicht. Von Verfasser”.*

Az Intézet könyvtárának más állományában is található Szabó Ervintől eredő ajánló sorok. Nyilvánvalóan Karl Grünberg (1861—1940) ismert osztrák jogász és közgazdász hagyatékából származnak a nevére szóló Szabó-dedikációk. A bécsi egyetemi professzor 1910-től szerkesztette az *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* c. folyóiratot. E minőségében 1910—1915 között levelezett Szabó Ervinnel, akinek cikkei és ismertetései jelentek meg az *Archivban*.

Grünberg első 1910. április 13-án Bécsben keltezett levelében köszönetét fejezte ki Szabónak azért, hogy „kész a) rendszeresen tudósítani a magyar szocializmus és a magyar munkásmozgalom irodalmáról, valamint b) ismertetni az új marxista és szindikalista kiadványokat.”²

¹ Lásd: *Szabó Ervin 1877—1918*. Az anyagot gyűjtötte, válogatta, szerkesztette és jegyzetelte Remete László. Bp. 1968. 233. l.

² *Szabó Ervin levelezése*. 1—2. kötet Bp. 1978. 7651.

Szabó Ervin ajánló sorait olvashatjuk az *Archiv* 1914. augusztusi számában megjelent *Krieg und Wirtschaftsverfassung* c. cikk különnyomatán. Ez a tanulmány 1915-ben külön kiadásban is megjelent a *Huszádik Század* 56. füzeteként, amiből a szerző szintén eljuttatott egy dedikált példányt Grünberghez. Íme, a két ajánlás szövege: 1. „Karl Grünberg in herzlichen Ergebenheit” 2. „Herrn Professor Grünberg mit aufrichtigen Verehrung und trauer Anhänglichkeit. Von Verfasser.” A bécsi professzornak dedikált harmadik cikk *Vita a Taylor rendszerről. Felszólalás egy vita keretében* címmel 1913-ban jelent meg, a *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyének* ötödik számában. Az ajánlás szövege a következő. „Herrn Professor Grünberg mit aufrichtigen Grüßen und achtungsvoll. V(on) V(erfasser).”

Közismertek Szabó Ervin kapcsolatai az orosz forradalmárokkal. A könyvtárban őrzik Szabó egyik cikkét, amelyet Borisz Rjazanov (1870—1938) hivatásos orosz forradalmárnak, a Marx—Engels Intézet későbbi igazgatójának dedikált. Az orosz forradalmárral Szabó, Sámuel Kljatschko a Bécsben élő orosz emigráns révén ismerkedett meg.³ Rjazanovnak Szabó *Marx és Engels s a háború a Szocializmus* c. folyóiratban megjelent cikkét dedikálta a következő szöveggel: „Gen(ossen) h. Rjasanoff mit aufrichtiger Verschätzung. Von Verfasser.”

Szabó Ervin kézjegye még megtalálható *A háború és a városok* c. cikkének különnyomatán, amely a *Városi Szemle* 1915. évi januári—februári számában jelent meg. A dedikáció egy meg nem nevezett személynek szól és így hangzik: „Wehe, wenn er loslassen! Mit aufrichtigem Gruss. Von Verfasser.” Itt nyilván a háborúról van szó.

Szabó Ervin itt közölt dedikációi hozzájárulnak a kiváló magyar szocialista teoretikus hagyatékának feltárásához, a hazai és a nemzetközi szocialista és munkásmozgalomban elfoglalt helyének és szerepének megítéléséhez.

JEVGENYIJ JEGOROV

³ Lásd Kljatschko 1909. december 6-i levelét Szabóhoz. *Szabó Ervin levelezése*. 2. kötet. 739.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Melius utalásai egy elveszett könyvére. (Várad, 1566) A magyar protestáns egyháztörténeti irodalomban elsőként Balogh Ferenc figyelt fel¹ a Debrecenben 1567-ben kiadott ún. *Articuli Majores* 63. cikkelye végződésének könyvészeti hivatkozására: „Caetera argumenta et testimonia vide in libello Vngarico de Triade scripto hoc anno 1567. in Augusto edito, vbi argutiae et argumenta Serueti refutantur.”² Lehetségesnek tartotta Melius szerzőségét, de nem foglalkozott azzal a problémával, hogy a „de Triade” kifejezés valamely libellus címét vagy tartalmát határozza-e meg. A kérdés továbbgyűrűzött. Több szerző arra a végeredményre jutott, hogy a debreceni reformátor 1566-ban, 1567-ben latin, illetve magyar nyelven megjelentetett egy ma már példányból ismeretlen, a szentháromságtannal foglalkozó vitairatot. Zoványi Jenő,³ Kanyaró Ferenc,⁴ Tóth János,⁵ legutóbb pedig Nagy Barna⁶ bizonyításai ismeretében az RMNY mégsem vehette fel a jelzett munkát. Eljárását a kutatás múltjának és jelenlegi állásának kiértékelése alapján 229. tételében indokolta meg. Azonosult Kelecsényi Ákos álláspontjával, aki a korábbi kutatókkal szemben kimutatta,⁷ hogy az *Articuli Majores* idézett mondata nem önálló nyomtatvány címét, hanem a Debrecenben 1567 augusztusában megjelent Debreceni Hitvallás (RMNY 229) főtémáját jelzi, megfelelő szövegrészeire utal. Nagy Barnával kapcsolatban hozzáfűzte: ő „további érveket sorolt fel a kiadvány léte mellett. Hivatkozott Melius egy mondatára a *Brevis Confessio*ban (228 F_{1b} lap), ahol azt írja, hogy *plus millies et in Apologia de Triade ad serenissimum principem Joannem secundum probavimus Christum Jehovam subsistentem, filium Dei unigenitum proprie*. E mondat sem elég azonban egy nyomtatott kiadvány feltételezéséhez.”

Mindössze egyetlen, szűkszavú adalékból — amelyik az évszám feltüntetését is nélkülözi — eleve nem szabad perdöntő bizonyítékra következtetni. Annak ellenére sem, ha az kettős információt tartalmaz, miként a fenti esetben. Az „*Apologia de Triade*” takarhat címet vagy témát — egyértelműen olyan vitairat volt azonban, amelyben Melius János Zsigmondnak apostrofálva védte a Szentháromságot: „ad . . . principem Joannem . . . probavimus”! A *Brevis Confessio* ajánlásának dátuma 1567. június 28. Következésként már előzőleg a fejedelemnek ajánlotta jelzett munkáját, amit később még három esetben

¹ A magyar protestáns egyháztörténelem részletei a reformatio korától jelenig. Debrecen. 1872, 97.

² RMNY 226. F₃ verso.

³ *Magyar Könyvszemle* 1888: 186—187. Nem változtatott véleményén posztumusz művében sem: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp. 1977, 17.

⁴ *Magyar Könyvszemle* 1906: 295.

⁵ *Irodalomtörténeti Közlemények* 1926: 113.

⁶ *Studia et Acta Ecclesiastica II*. Bp. 1967, 229—231.

⁷ *Magyar Könyvszemle* 1965: 264—265.

megtett.⁸ Mindez nem mond ellen Kelecsényi Ákosnak, csupán — közvetve — arra a témánk szempontjából fontos tényre utal, hogy Melius itt nem a Debreceni Hitvallásra célzott. Azért, mert a Debreceni Hitvallás előszava későbbi keletű (1567. július 16.) és nem János Zsigmondnak szól, hanem „A magyarországi jámbor és keresztyén árus népnek, akik Debrecenben, Szombatban, Kassán és Váradon laknak.”

A napjainkig felhasznált adatok összesítése, valamint kiegészítése révén indokoltnak tűnik a kérdés újabb átgondolása. Előjáróban nyomatékosan hangsúlyozva, hogy a pontatlanul és homályosan utaló Meliusnak⁹ ismerjük másik szokását is. Eszerint úgy hivatkozott nyomtatványokra, hogy a címekben előforduló szavakat — a modern kipontozást nem ismerhette — megváltoztatásuk nélkül, értelemszerűen összevonta, a címeket rövidített formában emlegette.¹⁰ Utalásai minden esetben kritikai felülvizsgálatot igényelnek, de pontatlanságát elvként kimondani mégsem lehet.

1567-ben, különösen az év első felében a magyar református teológusok fő gondja nem a kifelé irányuló vitatkozás, hanem elsősorban a belső építés és szervezés volt. Ekkor ült össze a magyarországi református egyház alkotmányozó zsinata, amelyik megalkotta kánonait, sőt mindmáig érvényes hitvallásos alapot fogadott el. „A szintézis” éve volt ez — inkább „analitikus jellegű” munkák keletkezését előtte vagy utána lehet feltételezni. Azokban az időkben, amikor még nem jöhetett létre az egyházmegyék belső, tanbeli egysége, illetve, amikor már meg kellett azt védeni.

1567 előtt Meliusnak a Jelenések Könyvéhez írt kommentárjában (RMNY 259) három olyan utalást találunk, amelyek egybehangzanak a Nagy Barna által érvként használt mondattal. Ez a kötete 1568 legelején került ugyan ki a sajtó alól — előszavának kelte 1568. Boldogasszony hava 8. — szövegvégződésének tanúsága szerint azonban a kézirat már 1566. szeptember 10-én elkészült. Sőt, Borsa Gedeon kimutatta, hogy a könyv főrészt mindjárt 1566 végén, legkésőbb 1567 elején Rafael Hoffhalter nagyváradi nyomdájában ki is nyomtatták. 1568-ból csupán a bevezető részek származnak a sajtóhibajegyzékkel együtt.¹¹ C₁] lapján egyik érvelését Melius így fejezi be: „A Krisztus keresztségében is egy Jehova, de három személy, három ábrázatban akik egymástól külömböznek, Szó, Galamb, ember: Mint a három külömb egymástól, így az Atya, Fiú, S[zent]lélek személye és tulajdonsága egymástól külömböz. Hát ne hazudj, hogy nincs az Írásban a személyeknek neve. *Erről szóltam a szent háromságról írt könyvemben.*”¹² Néhány sorral lennebb leszögezi: „Hát valakihez a Jehova nevet adja az írás, Isten az, nem teremtett állat, de a Krisztushoz adja” — és a C₁]b lapon ebben az összefüggésben emlékeztet: „Tiszte szerint való neve ez, minden bűnnek megítélő, megmutató és büntető igaz bírója, ki semmi bűnt el nem emészt, Teremtő, megtartó és idvezítő irgalmasságából: *vide a könyvemben akit a Servetus fattyai ellen írtam deákuul és magyarul.*” Az E₂b lapon Krisztus valóságos istenségé-

⁸ János Zsigmondhoz írt ajánlólevelet 1567. június 28-án a Brevis Confessioban (RMNY 228), 1569. június 10-én kátéja második kiadásában (RMNY 266. Borsa Gedeon: 16. századi magyar nyomtatványok Stuttgartban. = Magyar Könyvszemle 1976: 44), 1570. augusztus 10-én a csengeri zsinatról kiadott könyvében (RMNY 278).

⁹ Az RMNY ilyen oldalára rámutat még App. 25—26, 29.

¹⁰ Így a 17—18. jegyzetpont vonatkozó szövegrészében hivatkozik a „de falsa et vera Dei cognitione”-ra. A pontos cím: „De falsa et vera unius Dei patris, filii et spiritus sancti cognitione libri duo”. Megemlíti továbbá a „de cognitione Antichristi; De Regno Christi et Antichristi”-t. A pontos címek: „De regno Christi liber primus. De regno Antichristi liber secundus. Accessit tractatus de paedobaptismo et circuncisione”. — Példány hiányában, de Melius saját munkáira való hivatkozása értelmében vehette fel az RMNY a 184., 193., 195., 206. tételét.

¹¹ Hoffhalter-problémák. = Magyar Könyvszemle 1970: 368—370.

¹² Saját kiemelésem — amit a továbbiakban is teszek Melius könyvének, majd levelének könyvészeti vonatkozásainál.

nek négy bibliai bizonyága felsorolása után kifakad: „hát átkozott, aki a S[zent] Háromságot a S[zent] Háromságban a három valóságos tulajdonságú személyeket, és a Krisztus Istenségét tagadja. *Lásd ezt a Servetus ellen írt könyvben.*”

Amennyiben pontatlanságot tételezünk is fel Melius részéről a saját könyveire való hivatkozások során, azt mégsem vonhatjuk kétségbe, hogy a három idézet legalább egy nyomtatvány létét bizonyítja. A Servet követői ellen, a Szentháromságról írt könyv lehetett talán egyazon nyomtatvány — de létezett. Az Apokalypsis kommentár befejezése, azaz 1566. szeptember 10-e előtt jelent meg. Ajánlása — Nagy Barna érvéhez kapcsolódva — János Zsigmondnak szólt. Ilyen nyomtatványt az RMNY nem ismer, pótlása itt indokolt. Ehhez további érvet meríthetünk Melius 1567 után írt soraiából is.

Meliusnak Török Mihály teljes elbetegedése folytán már 1568-ban nyomdai,¹³ másfelől János Zsigmond magatartása, illetve a szigorodó cenzúra miatt kiadási nehézségei támadtak.¹⁴ Ezért próbálta elkészült, valamint készülő kéziratait Zürichben vagy Genfben, végül Krakkóban megjelentetni. Jól ismert Bullingerhez 1569. április 27-én kelt levele.¹⁵ Annak alapján kéziratoss munkáinak címét hozzávetőleges pontossággal rekonstruálni lehet. A szakirodalom nem figyelte fel azonban levelének arra a részletére, ahol múlt időben beszél egy ma már ismeretlen könyvről. Részint leírja préfaciója tartalmát, részint utal a címre is.

„Destructa filii aeterna generatione et Deitate Jehovali infinita absurda haereticorum nugae subsecuta sunt. Filius ut homo tantum Mediator; 2. Nulli ab initio mundi salvati sunt usque ad Christi resurrectionem; quia ut Jehova Filius Mediator non fuit ab initio, caput nullum Ecclesiae, nullum foedus novum: ita nulla justitia, salus, vita, sapientia, fides salvandorum fuit. Nulli sunt justificati, nulli vitae, salutis participes facti sunt: sed Adam, Abraham, Isaac, omnes Patriarchae, Prophetae fuerunt Israëlitae in carcere conclusi; Judaei sunt canes, manzeres, Ismaëlitae; Gentes nos sumus filii Dei, nos sumus proprius Dei populus. Haec sunt mendacia contra manifestissima Scripturae Sacrae testimonia: sicut in praefatione operis de Deo, de Triade, de Christi et Spiritus Jehovali Deitate ostendi.” (115—116.)

Ez a szerzője által leírt tartalmi összefoglalás nem azonosítható Melius egyetlen ismert műve előszavának tartalmával sem. S. Szabó József bizonytalansággal ennek tudatában gondolt arra az elveszett nyomtatványra,¹⁶ amelyet Szabó Károly az RMK II. 118 szám alatt leírt. Ennek a bizonyíthatóan létezett nyomtatványnak címét Dávid Ferenc ellenirata alapján (RMNY 252) pontosítani lehet: „Propositiones de Jah et Jehova, seu de unitate et trinitate in Deo vero. Item de Christi aeterna generatione etc. 2. die Augusti disputandae.” (RMNY 258) A két cím nem fedt egymást, két külön nyomtatványra vonatkozik, ezért S. Szabó József feltételezését nem fogadhatjuk el. A Szentháromságról írt könyv kidolgozott, más műfajba tartozó munka lehetett, mint az 1568-ban készített Propositiones a maga hitvitára kitűzött 22 tételével. Másfelől a mintegy két és fél évvel korábban elkészült vitáira való visszaulálás nem hat zavaróan, mivel ez sem egyedüli eset nála. Így az 1565-ben kiadott „Az két Sámuel könyveinek . . . fordítása . . .” (RMNY 205) 14f. lapján található leírás nyomán „A zsidók áldozatairól” szóló könyve megjelenési idejét — kortörténeti összefüggése, aktualitása miatt — 1563-ban lehetett meghatározni (RMNY 205).

¹³ BENDA Kálmán — IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda*. Bp. 1961, 23.

¹⁴ Az alábbiakra nézve NAGY Barna: i. m. 284—287. ZSINDELY Endre: *Bullinger Henrik magyar kapcsolatai* = *Studia et Acta Ecclesiastica* II. Bp. 1967, 79—80.

¹⁵ Eredetije a zürichi Staatsarchivban. Jelzete: E. II. 367. fasc. 416—418. Közölte BÖHL, Eduard: *Confessio Helvetica Posterior*. Vindobonae, 1866, 114—118. Idézései után a zárójelbe tett számok erre utalnak.

¹⁶ LOESCHE, [Georg] György: *Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban*. Ford. S. Szabó József. Bp. 1912, 185.

Indokolt azonban a kérdés: Melius valóban nyomtatványra tett-e utalást? Nem valamely kéziratára célzott-e inkább? A levél kizárja ezt a lehetőséget. Gondolatmenetét követve: áldáskérés után rátér a Servet-Blandrata féle irányzat terjedésére. Az unitáriusok „Ediderunt enim duos libros: Primus: de falsa et vera Dei cognitione;¹⁷ Secundus: de cognitione Antichristi; De Regno Christi et Antichristi.¹⁸ In his plus quam quadringentas haereses, scorpionum et viperarum ova venenis plena, pepererunt. Quorum catalogum cum refutatione Tigurum ad C. v., ut sub censura et iudicio C. v. edantur, mittam.” (114–115) Ennek a kéziratnak címe „Refutatio haereseon Francisci Davidis et Georgii Blandratae” lehetett.

Ezután iktatta levelébe — mintegy visszatekintésként — új bekezdésben az idézett szövegrészt. Kiindultak Krisztus valóságos istenségének tagadásából — s eljutottak a felsorolt eretnekségéig, „sicut in praefatione operis de Deo, de Triade, de Christi et Spiritus Jehovali Deitate ostendi.” A múlt időre azért esik hangsúly, mert folytatólagosan — ismét új bekezdésben! — rátért a jelenre: „Quia unum inconsequens datum est a Diabolo in cordibus illorum: infinita iam sequi oportet . . .” (116) A jelenhez kapcsolódik másik, valószínűleg „Refutatio blasphemiarum Rabbini Iosephi et aliorum” című kézírata. Róla így írt: „Addidi haeresibus Serveto-blandraticis refutationem blasphemiarum Iudaeorum Rabbini Iosephi et aliorum, qui foede contra Triadem sacram et omnes fidei articulos et Evangelistas, ut Julianus Apostata, per contradictiones nugantur: aeternam filii generationem illudunt: quae omnia sunt fundamenta haereseon Serveto-blandraticarum . . .” (117) Ehhez fűződően további tervét is bejelentette: „Simul igitur Rabbiorum blasphemias Parisii editas confutabo: quarum copiam mihi nuper frater et amicus noster, utilisimum Dei organum, Christophorus Thretius, suppeditavit.”¹⁹ (117–118)

Meliusnak 1569. április 27-én más, Servet-Blandrata ellen készített kézírata is volt „Testimonia Scripturae Sacrae de uno et solo Deo, de Triade, de Filio Dei, de Spiritu Sancto, de Mediatore, de Justificatione Patrum ab initio Mundi omnium Electorum, de causis salutis . . .” címmel. Azért állíthatjuk ezt bizonyosan, mert a fenti szövegrészt így folytatta: „Si enim Tiguri labore imprimendi non susceperent, Genevam mittam cum eorum consilio R. Domini Bezae: quo opus contra Serveto-blandraticos editum transmissi: ubi integre omnia ex toto corpore Biblico testimonia sacra collecta sunt, de uno et solo Deo, de Triade, de Filio Dei, de Spiritu S., de Mediatore, de Justificatione Patrum ab initio Mundi et Omnium Electorum, de causis salutis, etc. ut haec in titulo recitantur.” (118) Feltehetően erre célzott még „Az egész szent írásból való igaz tudomány” (RMNY 279) 1570. március 1-én kelt előszavában: „Irtam más könyvet is [!]²⁰ Deákul, Magyarul, az Bibliának első Könyvének első Caputján kezdtem el, Az egy ISTENről, az ELOHYM-ról, az IEHOVARól, Vagy három bizonyság tévőkről, Az Atyáról, az Fiúról, az Szent

¹⁷ RMNY 254.

¹⁸ RMNY 270.

¹⁹ Dán Róbert határozta meg azt a nyomtatványt, aminek cáfolására készült Melius. „Az érintett időszakban, Párizsban, Gilbertus Genebrandus szerkesztésében jelent meg a 'R. Iosephi Albonis, R. Davidis Kimhi et alius cuiusdam hebraei anonymi argumenta. quibus nonnullis fidei christianae articulos oppugnant G. Genebro Ba. Theologo inter prete, ad eorum singulas disputationes eiusdem interpretis responsa . . .' (Paris, 1566) c. — manapság igen ritka — munka. A címben szereplő József rabbi, azaz József Albó a középkor utolsó klasszikus zsidó filozófusa, részt vett a spanyolországi Tortozában 1413. febr. 7. és 1414. nov. 13. között tartott híres hitvitán . . .” (*Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Bp. 1973. 81.)

²⁰ Melius szóhasználatában itt a „könyv” egyértelműen kéziratára vonatkozik. Ezzel újabb bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy utalásaiból nem lehet elvesztett műveivel kapcsolatban minden fenntartás nélkül messzemenő következtetéseket levonni. Nála a könyv, könyvecske kifejezés nemcsak nyomtatványt, hanem kéziratot is jelölhet.

LÉLEKRól, a CHRISTUS ISTENSégéről és szent LÉLEK IEHOVA ISTENSégéről, és imádásáról, minden bizonyságokat kiszedtem igazán bizonyság tétellel, Itélettel, Magyarázattal: *Ezt is könyomatam ha Ti nagyságtok segítségével, és Oltalommal léssen.*” (B₃)

Ezen a ponton különösképpen szembeszökik Melius felfokozott munkatempója mellett sajátos munkamódszere: ő gyors egymásutánban, más-más szempontból foglalkozott azonos témákkal. Az egész Szentírásból való igaz tudomány zömmel ugyanazokat a problémákat taglalja, mint a Testimonia Scripturae Sacrae. Formális egyezés mutatkozik abban is, hogy mindkét mű már a címlapon részletesen feltünteti a tárgyalandó kérdéseket. Így az RMNY 279 szól: „1. Az egy Jehova Istenről. 2. A Jehova Elohyról, a három bizonyság tevőkről, kit S[zent]háromságnak mondunk. 3. A Krisztus örökké való születt fiúságáról, és egy Istenségéről az ő Atyjával. 4. A S[zent]lélek örökké való Adonai Jehova Istenségéről és imádásáról. 5. Az eretnekek hamis ellenvetéseinek megfejtéséről, kik világ kezdetitől fogva Isten ellen tanítanak, mint most a Servetus tanítványi.” Elvileg tehát nem indokolatlan feltenni azt a kérdést, hogy nem létezett-e a Szentháromságról szóló több, ma már ismeretlen libellusa? A lehetőség erre nézve fennáll. A posztulátum azonban önmagában még sem érv, sem bizonyíték — következként a kérdést nyitva kell hagyni.

Meliusnak „De Deo, de Triade, de Christi et Spiritus Jehovali Deitate” című művét — az eddigi eredmények értelmében — nem azonosíthatjuk egyetlen olyan kéziratával sem, amelynek emlékezete megmaradt. Címe, előszava egy ismeretlen nyomtatványra utal. Arra, amire a Brevis Confessioneban, előzőleg a Jelenések Könyve kommentárjában célzott. Kortörténeti hátterét és összefüggéseit felvázolta Nagy Barna. Ő a megjelenés idejét 1566 második felében, vagy 1567 elején kereste. Az utóbbi évszámot figyelmen kívül hagyhatjuk, ellenben a rövid „Apologia de Triade” címet kiegészíthetjük a Bullingerhez írt levél adalékával. Annál inkább, mivel az idői vonatkozások és tartalmi egybeesések mellett Melius könyvcímei — a kor szokásának megfelelően — terjedősebbek voltak.

A megjelenés helyét, a nyomdász kilétét illetően megalapozottnak tűnő feltételezésre támaszkodhatunk.

Debrecenben 1564 szeptemberében kétszer pusztított tűzvész. Leégett maga a városközpont is. Raphael Hoffhalter részint ennek kedvezőtlen gazdasági kihatásai folytán, részint, mert már az unitarizmus felé hajlott, Nagyváradra költözött 1565-ben.²¹ Onnan, akkor került ki sajtója alól Melius egyik részleges bibliafordítása: a Jób könyve (RMNY 213). A következő esztendő a magyarországi protestantizmus egyik legmozgalmasabb és legjelentősebb éve volt. A református-unitárius ellentétek felizzottak és véglegesen kijegecesedtek — megérett a helyzet a debreceni alkotmányozó zsinat összehívására. Jellemző adat 1566-ra, hogy jelenlegi ismereteink szerint disputációk, zsinatok során január—július között 12 kifejezett hitvallást fogalmaztak meg Gönc, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Torda centrumokban.²² A pergő események, a pezsgő szellemi élet sajtótörténeti vetületét mégsem lehet kimutatni. 1566-ból debreceni nyomtatvány nem ismeretes. Az evangélikus brassói tipográfia szintén szünetel. Kolozsváron Heltai Gáspár még a református egyház híve: az első gyulafehérvári hitvitán (1566. április 24—27.) Melius mellett állott Dávid Ferenczel és Blandrata Györggyel szemben. Többek között kiadta a marosvásárhelyi református zsinat hittételeit (RMNY 214), de ugyanakkor megjelentetett unitárius színezetű kátét is (RMNY 215). Az antitrinitarizmus előretörése megindult. Váradon Hoffhalter nyomdáját olyan protestáns énekeskönyv hagyta el, amelynek tar-

²¹ BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *uo.* Az alábbiakhoz JAKÓ Zsigmond: *A Hoffhalterek váradai és gyulafehérvári nyomdája.* = Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest. 1979, 51—69.

²² *Theologiai Szemle* 1976: 227.

talma — még csak evangélikus behatás miatt — Melius elégedetlenségét váltotta ki (RMNY 222). Magatartását korántsem „hitvallásos szempont”, hanem gazdasági érdek: a konjunkturális lehetőség kihasználása, továbbá az egyházpolitikai tájékozódás és elvi elbizonytalanodás határozta meg. Nyílt színvallásra azonban csak 1567 elején szánta el magát, amikor Gyulafehérvárra ment, hogy egyértelműen az unitáriusok ügyét szolgálja. Ezért gondolhatunk arra, hogy 1566 ősze előtt, mielőtt műbe vette volna az Apokalypsis kommentárt, ő jelentette meg Melius elveszett könyvét. A „református tipográfusról”: Török Mihályról ugyanis konkrét adattal nem rendelkezünk. 1564-ben még kinyomtatta Debrecenben az RMNY 199-et, és bizonyítható módon csak 1567-ben jelentkezett újra a debreceni zsinathoz fűződő három kiadvány kapcsán (RMNY 226, 228–229). Több variáció között lehet ugyan arra is gondolni, hogy esetleg ő nyomtatta ki Nagyváradon Melius Újszövetségfordítását 1567 elején (RMNY 238). Ennek azonban nincs nyoma a váradi nyomdatörténetben,²³ legújabbban pedig Jakó Zsigmond kifejezetten Hoffhalterrel hozta kapcsolatba ezt az elveszett bibliafordítást, utolsó nagyváradi kiadványaként.²⁴ Az is Török Mihály ellen szól, hogy 1566-ban nem ő kezdte el kiszedni a Jelenések Könyve magyarázatát.

Mindent egybevetve: Meliusnak létezett egy ma példányból ismeretlen vitairata a Szentháromságról. Erre célzott 1566-ban három ízben is, 1567-ben egyszer a Brevis Confessióban, majd utalt rá Bullingerhez frott levelében. Könyvét János Zsigmond fejedelemnek ajánlotta. Ezért összegezzük így a végeredményt:

S 222A

»MELIUS JUHÁSZ Péter: Apologia de Deo, de Triade, de Christi, de Spiritus Jehovali Deitate. Varadini 1566 Hoffhalter«

S 222B

Magyar variánsa, amire az RMNY 259 C[1]b lap hivatkozik:
[Melius Juhász Péter: Apologia az Istenről, a Szentháromságról, Krisztus és a Szentlélek valóságos istenségéről. Várad 1566 Hoffhalter]

BARCZA JÓZSEF

Töredékek Csáktornyai János műhelyéből (Debrecen, 1593.) A prágai strahovi könyvtár (Památník národního písemnictví) cédulakatalógusa szerint a könyvtárban Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclatura* című művének 1592-ben Debrecenben nyomtatott kiadásából¹ őriznek példányt. Mivel az RMNY-ben e kiadás csak későbbi adat alapján feltelezett, róla mikrofilmet rendeltünk.²

A filmről leolvasható leltári szám alapján (3631/72-k) megállapítható, hogy a tételt vásárlás útján szerezte meg a könyvtár 1972-ben. A műnek ez egy csekély töredéke, amelyet már jóval ezt megelőzőleg — valószínűleg Magyarországon, a múlt században — könyvtárlából fejtettek ki.³

A töredékek közt Szikszai Fabricius *Nomenclaturájának* következő lapjai találhatók: 114, 123 (H₂v, H₇r); 118, 119 (H₁v, H₅r); 130, 139 (I₂v, I₂r); 134, 135 (I₄v, I₃r); 115 (H₃r); 126 (H₈v); 127 (I₁r); 131 (I₃r); 132 (I₃v); 142 (I₃v): tehát összesen 14 lap. Az első négy töredék egy-egy levélpár, a többi különálló levél. A leveleknek csak az egyik lapjára nyomtattak. Ebből, valamint a nyomtatott szöveget kísérő korrektúrajelekből az látszik, hogy

²³ NAMÉNYI Lajos: *A nagyváradi nyomdászat története* = Magyar Könyvszemle 1901: 170–182.

²⁴ Uo. 54–55.

¹ RMNY 682.

² Jelzete: S XXXV. h. 12. Az Országos Széchényi Könyvtárban fotómásolat található a jelzeten őrzött töredékről. RMK I. 274. (Balassi); RMK I. 269. (B. var. Szikszai).

³ Borsa Gedeon szíves közlése, aki a közelmúltban a töredéket eredetiben is látta.

Vag nyomonkötöd, nem karodra
hanem nag haznodra vagon, mine
Sz. Agoston-is mondgya: Oly io,
vg mond, az lten, hog soh nem
engedne semmi oly gonort törté-
ni, hog ha valami iobdat nem akar-
na belöle förtent: Ig sol penig Sz.
Pál-is Kö:8. Iol tudgyuk, hog az l-
tenc börtöknek, mindenképen iano-
kra, bölgimák.
Laluk meg azért, mire legyen
io az kereszt, az az, Ez vltagi ny-
nalyanak mi hazra legyen. Mely
dolgor igen búkleg meg tudni, co

efedezzünk könnyorögiünk, es fo
hazgodgyunk. Masodszor esünk-
be iutattia az mi bünceinket: mert
egieb-keppen kicsin dolognak a-
leiriuik az bünt, es semmiack tud-
giuk; mikor lste ellen vrtkezünk,
nem hogy meg bannok, bannok
azt: de meg inkább giakran azt gon-
dolliuk magunkban, hog igen fö-
lötte, es vgyan bün nélkül valo
iaborok vagiunk. De mikor va-
lami szerenczelesen leg timad rei-
ank, hat az azzal lstenrel valo gon-
dolkodásra keseregetünk, hogy
gondolkodhassuk ezzen, mi oka-
ert boczara legten lsten reiank az
ielen valo nyomorusagot: acko-
ron iut oztan esünkben, mi-
modon ist, s-ir vrtkezünk legie
Mert; hogy ha egyeb-keppen po-
nitentia-nélkül elnenk, az az, hog
meg nem bannok bannok büncein-
ket, hat búkleg, hog ollyankor id-
ion reiank az io kereszt, ki meg ef-
mertesse velünk az bünt, hog gon-
dolkodgiunk rola, mint lehelsünk
sabadok azokról. Bz

nem bennednem egy keucler azö
akaratya berric.
AZ KILENTZEDIK
FV Igy neuezterik.
Christus te veled bennedet eg iut
Kilenczedsör, gödöld meg az z
te, hogy Christus meg mofas
benned te veled es te-benned:
Mert az te nyalyadard magara
vesz: mert ha ö-magan törtennék
Az mtr-ö-magis mondgya, hogi
az vtolio napon mondmi fog: En

sidalmazafat nagyobnak böczülü
vala, az Aegyptum gazdagfaginal,

AZ NYOLTZADIK FV.

Igy neuezterik:

Christus fokát bennedet eretted-

NYoltzadsör, gondold meg,
hogy Christus, az mi edes
meg valtonk, az elő lstennek
zrtatlan fia, te erötted segeny el-
vessö bündösert fokát, bennedet:
söt inkább vallyon mit bennedhetz
te ollyat, mely az ö te erötted va-
lo bennedesehez hasonlo auagy
egyenlő volna? Immaran ö-maga
mondgya azt Iohan: 15. Emléköz
zetek meg, vgi mond, az en bese-
demről, ki te meg mödöttä rünek-
ték, Hogi az Szolga ne nagyob az
ö Vrañal Vgian sem kelaz Szolga
dolganak iobnak leni az Vrañal.
Annak okaert legi engedelmes;
es mondgyad magadban, ezt: Lam
Christus-is az en Vrañ, en eröt-
tem fokát bennedet; Hat en miere

Empysematicus
Empysematicus
Tökös

Mindön dögletes nyaualya
Ebnék el tauoztala

Extaticus attonius stupidas Ebclos

Epilepsia morbus comitialis Herculeus morbus.
Korfagos
Epilepsia autem dicitur à Græco εἰσαρκασίω, id est, capio. Nam in hoc morbo capiuntur & vincuntur sensus, ut à adeoq̃ mortuis sibi absint.

Comitialis nominatur à comitis, quia comitia derinēbat, si quis eo fuisse in campo correptus.
Herculeus vocatur ab Hercule, qui hanc morbo traditur fuisse obnoxius.

Sacer morbus appellatur, quod cerebrum sanctissimū nostræ portionem quoddamq̃ mentis veluti sacellum, peculiariter Febris
Hidég leles (infeslet).

Febris Epimerina Minden napi hidég leles
Febris continua Szüntelen valo hidég leles
Febris tertiana Harmad napi hidég le:

Quartana Negyed napi hidég
Ficus, Marasca, fungus Süly
Furiosus capitis Fónék korpas volta

Gangyena, vel phagedæna Fene
Glaucina Feter halyogh
Glaucomatus Halyogos bdmü

Gracudo Fónék alom hozo korfaga
Gracudinosus Nehez feiu
Gangyena Vad hus, v gy Fene

Gonorrhæa Agyekban valo betegseg
Vil

Empysematicus
Empysematicus
Tökös

Mindön dögletes nyaualya
Ebnék el tauoztala

Extaticus attonius stupidas Ebclos

Epilepsia morbus comitialis Herculeus morbus.
Korfagos
Epilepsia autem dicitur à Græco εἰσαρκασίω, id est, capio. Nam in hoc morbo capiuntur & vincuntur sensus, adeo ut à mortuis nihil absint.

Comitialis nominatur à comitis, quia comitia derinēbat, si quis eo fuisse in campo correptus.
Herculeus vocatur ab Hercule, qui hanc morbo traditur fuisse obnoxius.

Sacer morbus appellatur, quod cerebrū sanctissimū nostræ portionem quoddamq̃ mentis veluti sacellum, peculiariter Febris
Hidég leles (infeslet).

Febris Epimerina Minden napi hidég leles
Febris continua Szüntelen valo hidég leles
Febris tertiana Harmad napi hidég le:

Quartana Negyed napi hidég
Ficus, Marasca, fungus Süly
Furiosus capitis Fónék korpas volta

Gangyena, vel phagedæna Fene
Glaucina Feter halyogh
Glaucomatus Halyogos bdmü

Gracudo Fónék alom hozo korfaga
Gracudinosus Nehez feiu
Gangyena Vad hus, v gy Fene

Gonorrhæa Agyekban valo betegseg
Vil

a töredék korrektúrára szánt nyomdai levonatok maradványa. Az 1593. évi debreceni kiadással⁴ összevetve megállapíthattuk, hogy nem az elveszett, 1592. esztendőben készült kiadvánnyal van dolgunk, hanem az 1593. évi, ismert kiadással. Mivel az 1593-as kiadás címllevele — az OSZK példánya alapján — az első ív 8. levelével összefüggő levélpárt alkot, kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy ez a kiadás csak az 1592. évinek új címlévéllel ellátott változata.

Ma használt korrektúrajeleink közül csupán néhány fordul itt elő.⁵ A javítandó betűt mindig függőleges vonással húzták át, a helyes betűt a jel megisméltése nélkül írták a sor közelebbi szélére. Ha több betű is javítandó egy soron belül, ugyanez a helyzet, a sor szélén álló betűk a hibák sorrendjében állnak. A függőleges vonás általában olvashatatlan-ná tette a hibás betűt, ha ez nem történt meg, akkor előfordul a két vonás is. Két egymás melletti javítandó betű esetében kettő, három esetén három függőleges vonás szerepel; az utóbbinál a függőleges vonalakat vízszintessel is áthúzták, s a szedendő betűket a sor mellé írták. Előfordul azonban olyan eset is, hogy az áthúzás fölé írják be a kívánt betűt. A törlést a ma is használt ϕ jel (deleatur) jelzi a sor szélén, a törlendő betű szintén függőleges vonással van áthúzva. Ugyanez a helyzet megfordult betű esetében is, de a sor szélén a x jelet (versus) alkalmazták. Érdekes, s talán a nyomdász magyar voltára utal az a körülmény, hogy a szótár magyar szavai szinte hiba nélküliek, míg a latinban gyakrabban akad hiba.

A fentebb idézett leltári számon további töredékeket is őriznek. Valószínűleg azonos kötéstáblából kerültek elő Szikszai Fabricius *Nomenclaturájának* korrektúralapjaival. Egy eredetileg egybetartozó, ma kettévágott ívalakú levél egyik lapjára 1591-ben Olmützlen, egy morvaországi árvízről, fametszettel illusztrált egyleveles újságot (Neue Zeitung) nyomtattak.⁶

Ezen ív alakú levél hátlapjára, másodlagos felhasználás során, rányomtatták Balassi Bálint ifjúkori művét, Michael Bock *Würtzgärtlein für die kranken Seelen*-jének magyar fordítását, a *Beteg lelkeknek való füves kertecskét*.⁷ A próbanyomat a B ív egyik felét tartalmazza a 12° formátumnak megfelelően 12-es beosztásban. A kilövés azonban rosszul sikerült, mivel az egyébként helyesen szedett 12 lapot hibás sorrendben helyezték el, s így az ív megfelelőképpen nem hajtogatható. Három helyütt az órszavak is hiányzanak. A felüntetett ívjelek közül három fordul elő (B_{1r} ; B_{3r} ; B_{5r}), a többi lap íven belüli elhelyezkedése pedig szövegegyebetessel pontosan megállapítható. Így tehát a következő lapok nyomatai láthatók a töredékben: B_{1r} ; B_{2v} ; B_{3r} ; B_{1v} ; B_{5r} ; B_{6v} ; B_{7r} ; B_{8v} ; B_{9r} ; B_{10v} ; B_{11r} ; B_{12v} . A hibás kilövés sémája a következő:

B_{3r}	B_{2v}	B_{8v}
B_{4v}	B	B_{5r}
B_{3r}	B_{2v}	B_{6v}
B_{10v}	B_{11r}	B_{7r}

⁴ RMNy 718.

⁵ A korrektúrajelekről írottakat vö. BORSA Gedeon: *Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában?* MKSz 1964, 79—83.

⁶ Pravdivá a strašlivá, novina o veliké povodní, kteráž se stala v tomto margkrábství moravském, leta 1591, zvláště pak při městech Prostějově a Šumperku. W Holomaucy v Valentyna Klyna. A tétel a Knihopis-ban nem szerepel.

⁷ *Balassi Bálint összes művei I.* (Összeáll. Eckhardt Sándor) Bp. 1951. és II. Bp. 1955. — a továbbiakban B. Ö. M. I. és B. Ö. M. II. A második kötet közli Balassi fordítását és Bock eredeti német szövegét is.

A próbanyomatra két fejezet cím esik („Az nyolcadik fű így nevezetik” B₁₀v; „Az kilencedik fű így nevezetik” B₁₁r), Balassi Bálint műveinek kritikai kiadásával egybevetve látható volt, hogy a *Füves kertecske* töredékéről van szó.⁸ A betűtípusok vizsgálata azt a meglepő eredményt hozta, hogy debreceni nyomtatvánnyal van dolgunk; mégpedig az 1590-es évekből, Csáktornyai János működése idejéből.

A betűk közül különösen az ß, a, e, ö, ű, A, Z, N, és az ívjelekben levő számok: 3, 5 vezettek e felismeréshez bennünket. A levél másik lapján levő, előbb említett, olmtüzi újságlap, amely 1591-ben került ki a sajtó alól, rögtön megadja a post quem-et. A nyomtatás ideje különben nagy valószínűséggel megállapítható a következőkből: A *Füves kertecske* töredéke Szikszai Fabricius *Nomenclaturájának* 1593. évi debreceni kiadásával együtt került elő könyvtáblából. Az 1591-es olmtüzi újságlapnak még egy másik példánya is ismeretes, amely szintén Prágában, de nem a strahovi, hanem az ottani Nemzeti Múzeum könyvtárában található. E példány mindkét lapjára egy 1594-re szóló — tehát 1593-ban nyomtatott — magyar nyelvű naptár szövegét nyomtatták rá. Ezt a naptárt Csapodi Csaba ismertette 1959-ben.⁹ Az ő meghatározása alapján 1593-as bártfai nyomtatványként szerepel az RMNy-ben (717).

Az olmtüzi újságlap debreceni és bártfai egyidejű felbukkanása gyanút keltő volt, s arra indított bennünket, hogy újra megvizsgáljuk. Megállapítottuk, hogy ez a naptár nem bártfai, hanem szintén debreceni nyomdatermék. Betűi egyeznek a *Füves kertecske* és Szikszai Fabricius *Nomenclaturája* betűivel, s természetesen a korabeli debreceni impresszumú többi nyomtatvány betűivel is.¹⁰ A betűtípusok és a helyesírás egyezése mellett további bizonyíték még Széll Farkas leírása a tulajdonában volt, 1594-re szóló debreceni hiányos naptárról.¹¹ A ma már nem található naptár címlapját és a hónapversek szövegeit Széll pontosan leírta közleményében. Csapodi Csaba ennek a naptárnak egy másik töredékét ismertette, bártfai nyomtatványként. Az olmtüzi újságlap nyomtatott felén többszöri lenyomatban található a naptár címlapja és több, hónapverseket tartalmazó lapja. A címlap szövege és a hónapversek teljesen megegyeznek Széll Farkas leírásával. A hónapversek egyébként a bártfai naptárakban is ugyanazok mint a debreceniekben. A debreceni naptár címlapján is megvan az égi jegyeket ábrázoló fametszet, éppúgy mint a bártfai naptárakban; ezek alapján még nem határozható meg teljes bizonyossággal a nyomdai eredet.¹² Az olmtüzi újságlapon levő, nehezen kivehető címlapszövegben azonban, alaposabb vizsgálódás után, a DEBRECEN szó is látható az impresszumban. Egy debreceni naptárban pedig 1594-ben még nem meglepő az ő naptár elsője az újjal szemben, hiszen egészen 1599-ig ebben a rangsorban adták ki őket.¹³ A bártfai 1589-re szóló kalendárium már az új naptárt közli első helyen, a régit csak utána; ezen a sorrenden pedig azután nem változtattak.

Ennek a most debreceniként meghatározott naptárnak a töredéke is korrektúra volt eredetileg; belőle kiegészíthetjük a debreceni korrektúrajelekről mondottakat néhány újabb jelöléssel. A szóköz hiányát a lapszálon ·|· jellel jelölték, az elválasztandó szavak közé függőleges vonást húztak. Az egybeírandó szavakat — jellel kapcsolták össze, s ezt

⁸ B. Ö. M. II. 18, 19—20, 20, 21—22, 22, 23—24, 24, 25—26, 26—27, 28, 28—29, 30—31 lapokon található a töredékben levő szövegrészek megfelelői.

⁹ CSAPODI Csaba: *A bártfai kalendárium egy ismeretlen kiadása*. MKsz. 1959, 196—198. képmelléklettel.

¹⁰ RMNy 659, 680, 681, 718.

¹¹ MKsz 1892—1893, 222—223. — RMNy 717. (OSZK RMK I. 268/a fotó.)

¹² Csapodi Csaba ezekre alapozta meghatározását.

¹³ BORSA Gedeon: *Pótlások és kiigazítások az RMNy első kötetéhez IV*. MKsz 1977, 380—381.

a jelet esetenként a lapszélien megismételték. Az ő, ű magánhangzókat a javításban veszős ékezettel jelölték.

Valószínű tehát, hogy ezeket az olműtzi újságlapokat egyidőben használták Debrecenben korrektúrához, próbanyomatokhoz és festékezés ellenőrzéséhez (ez utóbbi a magyarázata a naptár többszöri lenyomatának), mégpedig az 1593-as esztendőben. A naptár és a *Nomenclatura* 1593-as dátuma valószínűsíti, hogy a *Füves kertecske* ugyanebben az esztendőben került ki Csáktornyai sajtója alól.

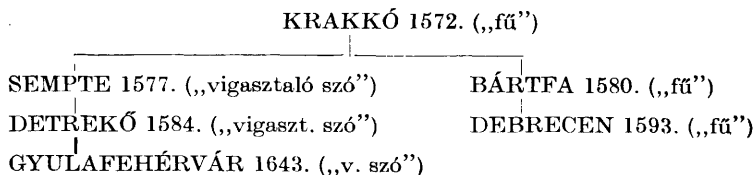
Szabó Károly 1593-as sici Manlius-nyomatványként írt le egy — azóta elveszett — címlap nélküli *Füves kertecske* példányt,¹⁴ amely két Manlius-nyomatvánnyal volt egybekötve.¹⁵ Meghatározása alapján a tétel az RMNY-ben is sici nyomtatványként szerepel. Szabó Károly azonban alighanem tévedett, ugyanis a kolligátum tematikus összeállítás volt (Heltai Gáspár: *Vigasztaló könyvecské*. Sic, 1593.; Vízaknai Gergely: *A keresztyéni tudománnak egy néhány fő articulusról való könyvecské*. Sic, 1593.; »Balassi Bálint: *Beteg lelkeknek való füves kertecske*.«), így nem kellett feltétlenül azonos nyomdából származnia mind a három szövegnek. Szabó Károly viszont a címlap nélküli Balassi művet ennek alapján sici nyomtatványnak vélte. Leírásából az is kiderül hogy Manlius többi nyomtatványával ellentétben a *Füves kertecske* ezen példánya 12 leveles füzetekből állt (Manliusnál 8 és 4 leveles füzetek váltakoznak). Ezek alapján tehát valószínűnek tartjuk, hogy a Szabó Károly által leírt könyv azonos azzal a debreceni nyomtatvánnyal, amelynek próbanyomatát eddig vizsgáltuk. Következésképpen a kiadás dátuma 1593., amelyet különben az eddig felsorolt adatok is alátámasztanak.

A debreceni *Füves kertecske* töredékének szövege teljesen megegyezik az 1580-as bártfai kiadásával, amelynek szövege sok helyütt eltér a krakkói első kiadásától. Szabó Károly is észrevette az általa Manlius-nyomatványnak vélt *Füves kertecske* szövegeltéréseit. A *Budapesti Közlöny* 1870. december 10. számában, a *Régi magyar könyvészeti közlemények* II.-ben így ír erről: „Ezen kiadásra nézve azonban megjegyzendőnek tartom, hogy szövege több helyt lényegesen eltér Balassa Bálint fordításának 1572-diki eredeti kiadásától.” Az RMK I-ben 1879-ben már ezt írja: „... irány a krakkói 1572-diki és a bártfai 1580-diki kiadásától eltérő...”, vagyis a krakkói és a bártfai szöveget azonosnak tudva jelezte a különbséget. Az újságcikk megírása idején Sárospatakon összevetette az akkor még ott található krakkói 1572-es és a címlap nélküli 1593-as *Füves kertecskét*, és így észrevette a különbségeket; a bártfai kiadás akadémiai példányával való összevetést azonban nem végezte el. Egyébként az RMK I. tanúsága szerint azt sem vette észre, hogy Balassi fordítását — jöllehet jelentős betoldásokkal és változtatásokkal — Bornemisza Péter *Négy könyvecskéje* (Sempte, 1577.) is tartalmazza, és hogy *Vigasztaló könyvecské* címmel Mancskovit Bálint is ezt adta ki Detrekón 1584-ben. Így az általa jelzett eltérés ezekre a kiadásokra semmiképpen nem vonatkozhat, csakis a krakkói és bártfai, illetve debreceni kiadás közti különbségekre, hiszen ezekben az esetekben nem volt kétséges előtte Balassi Bálint szerzősége.¹⁶

¹⁴ RMK I. 274.

¹⁵ RMNY 729 és 733.

¹⁶ A *Füves kertecske* kiadásainak stemmája:

Eckhardt Sándor kritikai kiadása a krakkói és a bártfai változat közti eltéréseket csak a legkritikább esetben közli. Így most a töredék kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a bártfai kiadás több esetben jelentős és el nem hanyagolható szövegváltozatot ad. (Bornemisza Péter és Mancskovits Bálint változatai, apróbb átalakításai és jelentős bővítései ellenére, lényegében a krakkói kiadást követik.) Példaként egy olyan szöveg-eltérést mutatunk be, amelynél a bártfai és a debreceni szöveg közelebb áll a német eredetihez mint a krakkói, és teológiai szempontból is érdemleges a különbség.

A „Tizedik fű”-ben ezt írja Bock: „Also haben sich auch die Heiden *so doch keine Verheissung von Gott gehabt getröstet*, und viel feiner Sprüche hinter ihnen gelassen, als Aeneas im Vergilio, tröstet sich und die seinen in ihrem Unglück, und spricht. DEUS dabit his quoque finem, Gott wird des auch ein Ende machen.”¹⁷ A krakkói kiadásban (Bornemisza Péter és Mancskovits Bálint ugyanígy): „Ilyenképpen vigasztalták magokat még az pogányok is, *kiknek semmi hitük nem volt*, és sok szép mondásokat hagytak holtok után nekünk. Az mint Aeneas is magát és az ő társait vigasztalta, mikor az tengeri háborúba volna. Ezt mondván: Isten ennek is végét éri még.”¹⁸ A bártfai kiadásban és a debreceni kiadás próbanyomatában pedig így olvasható ez a részlet (mai helyesírás szerint):¹⁹ „Ilyenképpen vigasztalták magokat még az pogányok is *noha önékiek semmi ígért nem adatott volt az Istentől*, és sokféle jeles és szép mondásokat hagytak holtok után nekünk; úgy mint Aeneas az Virgiliusban, vigasztalja vala magát és az ő társait az tengeren való háborúságoknak idején, ezt mondván: Isten még ennek is véget vet.”

Nyilvánvaló, hogy az utóbbi változat szövege áll közelebb a német eredetihez. Úgy látszik azonban, hogy Balassi szándékosan módosította a szöveget, mivel a folytatásban Bock logikátlanul mégis ígéretéről beszél a pogányok esetében is: „. . . ha az pogányok így biztatták magokat *az Istennek ígértin*, mennyivel inkább illik minékünk keresztyéneknek, *kiknek sokkal jobb és szebb ígértünk* vagy az pogányoknál, magunkat minden nyavalyánkban bátorítanunk.”²⁰ Itt viszont pontos a krakkói kiadásban is a fordítás, hiszen a német eredeti is ezt mondja: „. . . weil denn die Heiden *an Gottes Verheissung* sich also getröstet haben, wie viel mehr solten wir Christen, die wir des von Gotte *sehr viel feiner Verheissung* gewiss haben, solches tun?”²¹

Az előbbieken idézett szövegben a krakkói kiadás utolsó mondata: „Isten ennek is végét éri még” inkább vall Balassi Bálintra, mint a többi változat „Isten még ennek is véget vet” szóhasználat. Balassi verseiben így jön elő ez a fordulat: „Ha velem nem volnál, s nem bátorítanál, éltemben értek volna véget”;²² „Mert búában halál orvosságot talál, fájdalma végét éri”;²³ „Hazámbul kiűzél, ide is rámjüvél, érd bátor immár végem”;²⁴ „. . . jó annak az halál, az ki búnak éri végét azzal!”;²⁵ „Most Fulvia éget, ki ér bennem véget, mert tüzén meggerjedtem.”²⁶; „Ha az én kínaimnak végét éred halálommal.”²⁷

¹⁷ B. Ö. M. II. 30–31. l.

¹⁸ B. Ö. M. II. 30–31. l. Az elveszett sárospataki példány MTA Könyvtárában őrzött kézirat másolatából közli Eckhardt Sándor.

¹⁹ Mivel Eckhardt Sándor közlése modern helyesírással adja a szöveget, az összehasonlítás egyenértékűsége céljából mi is mai helyesírással közöljük a töredék és a bártfai kiadás idevágó sorait.

²⁰ B. Ö. M. II. 31. l.

²¹ B. Ö. M. II. 31. l.

²² B. Ö. M. I. 88. szám 35. sor.

²³ B. Ö. M. I. 83. szám 8. sor.

²⁴ B. Ö. M. I. 78. szám 8. sor.

²⁵ *Balassi Bálint összes versei, szép magyar comediája és levelezése.* Bp. 1968. 198. l. A Szép magyar comediában Actus V. Scena IV.

²⁶ B. Ö. M. II. 125. l. A Fulviáról szóló vers Balassi Bálint saját kezeírásában maradt fenn.

Eckhardt Sándor kimutatta, hogy Balassi nem szolgálain fordította Bock lutheránus szellemű művét, hanem helyenként változtatva rajta, zwinglianus nézeteket vitt bele.²⁸ Így például az úrvacsorátant érintő különbségek így jelennek meg: Bock (az 5. füben): „Also wenn der Christus sein Leib zu essen, und sein Blut zu trinken gibst, . . .” Krakkói kiadás: „Így mikor Krisztus *lelkiképpen* az ő testét és vérének enned és innod adja, . . .” Bock (a Tudomány című fejezetben): „. . . Christus die sein Leib zu essen, und sein Blut zu trinken gibst, . . .” Krakkói kiadás: „. . . Krisztus az ő testének és az ő vérének neked *jelét* adja enni és innia, . . .”²⁹ A bártfai kiadás és Bornemisza elhagyja a „lelkiképpen” és a „jelét” szavakat. A lutheránusok tehát észrevették Balassi fordításának helvét irányú tendenciáit. Kár, hogy a debreceni kiadásnak ezeket a részleteit nem ismerjük, hiszen ezeken a helyeken nem követhette szó szerint a bártfai változatot.

Végül is mindenképpen a krakkói kiadást kell Balassi Bálint eredeti fogalmazásának tekintenünk, az újabb kiadások tudatos változtatásokkal vannak tele. A bártfaiak Bock német eredetije alapján korrigálták a szerintük „hibásan” fordított szöveget; Bornemisza Péter pedig a saját teológiai meggyőződése szerint változtatott és bővített rajta.³⁰

Már csak egy kérdés maradt hátra. Hogyan kerültek az olmtüzi újságlapok Debrecenbe 1593-ban? Csak feltevéseink vannak. Szikszai Fabricius *Nomenclaturájának* 1593-as debreceni kiadásából az OSZK és az MTA Könyvtára egy-egy teljes példányt őriz. Mindkét példányban azonos vízjeleket találtunk: az egyik vízjel egy medve a másik pedig egy koronás kétfejű sas, amely a testén egy K-betűs pajzsot visel. Pontos meghatározásuk nem sikerült ugyan, de az bizonyos, hogy a német birodalom területéről származnak. A debreceniek ez idő tájt ugyanis Nyugat Európából szereztek be a nyomtatáshoz szükséges papírt.³¹ Talán éppen a papírbálák csomagoló anyagaként kerültek hozzájuk az olmtüzi újságlapok.

Az újonnan előkerült töredékek alapján az RMNY első kötetében az alábbi módosítások és kiegészítések teendők:

RMNY 712

Az e szám alatt leírt naptártöredék debreceni nyomtatvány (717), így az 1594. esztendőre szóló bártfai naptár csak „feltételezhető”!

RMNY 717

A 712. tételnél jelzett prágai Nemzeti Múzeum töredéke e tételhez kerül.

RMNY 718

Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclaturájából* 14 lap korrektúra levonatot őriz a prágai strahovi könyvtár a H és az I ívekből.

*

RMNY S 715A

»[BALASSI Bálint (transl.): *Beteg lelkeknek való füves kertecske*. Debrecen 1593 Csák-tornyai.]«

»A — D E² + ? = [50 + ?] fol. — 12°«

RMK I 274 — RMNY 728

Cf. 318*, 396(4), 446, 540, —, —

Budapest Nat phot. — Praha, Strahov 4

Olim: Sárospatak, Ref.

*

RMNY 728 Vacat!

A tétel áthelyezve az S 715A számhoz.

SZABÓ GÉZA—SZELESTEI N. LÁSZLÓ

²⁷ B. Ö. M. I. 9. szám. 16. sor.

²⁸ ECKHARDT Sándor: *A füves kertecske*. ItK 1954. 373—385.

²⁹ B. Ö. M. II. 19. és 44. l.

³⁰ Ua. mint a 19. jegyzet.

³¹ Fazakas József szíves közlése.

Az ismeretlen 1699-es debreceni kalendárium. A debreceni nyomda Benda Kálmán—Irinyi Károly által feldolgozott történetében levő nyilvántartás szerint Vincze György tipográfus 1699-re nem adott ki kalendáriumot.¹ A Hajdú-Bihar megyei Levéltárban található, 1699. február 14-én kelt elszámolásban azonban azt olvassuk, hogy a városi tanács 7406 darab különféle betű és 3084 darab „kalendáriumi jegy” öntési díja fejében 18 Ft 50 dénárt, illetve 4 Ft 64 dénárt fizetett Vincze Györgynek. Ugyanebben az elszámolásban látjuk, hogy a nyomdász „600 Passus nyomtatásért 2 Ft-ot” és „18 Kalendáriumért 6 Ft-ot” kapott.²

A levéltári adat egyértelműen bizonyítja, hogy Vincze György az újonnan öntött, esetleg a régebbi, kalendáriumokhoz való jegyekkel kiadta az 1699-re szóló — jelenleg ismeretlen — naptárt, amelyből a tanács tizennyole darabot vásárolt a nyomdásztól. A kalendárium kiadása a tipográfus előjogához tartozott, a belőle származó pénz az ő jövedelmét növelte, tehát a tanács a saját nyomdájában készült naptárakat kénytelen volt megvásárolni. Az teljesen kizárt dolog, hogy az 1698-ra kiadott — ma unicum példányban ismeretes — kalendáriumok árát egy év múlva, 1699 februárjában fizette volna ki a tanács Vincze Györgynek és ebből következően bizonyosra vehető, hogy 1699-re is megjelent a debreceni kalendárium az 1698-as kiadáshoz hasonló címmel;³ továbbá — nyilván egyleveles úrlap formájában a 600 darab „passus.”

TAKÁCS BÉLA

¹ *A 400 éves debreceni nyomda.* Bp. 1961. 337—338. lap.

² Hajdú-Bihar megyei Levéltár Debrecen. Különböző tartalmú iratok. IV. 1021/b. 3. Korábbi szám: 527. Az elszámolás fényképmásolata: BENDA Kálmán—IRINYI Károly: i. m. 51. kép.

³ RMK. I. 1520.

SZEMLE

Mercurius Veridicus 1705—1710. Bevezető és jegyz. BENDA Kálmán. Ford. KENÉZ Győző. Bp. 1979. Magyar Helikon, 141.

A „Bibliotheca Historica” újabb kötete egy eddig csupán szűkebb szakmai körben látott vagy olvasott, ritkaság számba menő sajtótörténeti érdekességű anyagot tett közzé, egyben sokak számára elérhetővé. Az első magyarországi hírlap fennmaradt hat nyomtatott és egy kézíratos számának hasonmás kiadása olyan kortörténeti dokumentum, amely a hazai politikai irodalom és a művelődéstörténet szempontjából egyaránt értékelendő.

A kuruc fejedelem gr. Esterházy Antal tábornagy 1705 tavaszán tett levélbeli javaslatára határozta el a *Magyar Mercurius* megindítását. Rákóczi ismerte a korabeli francia, angol, holland lapokat, olvasta a németeket is, köztük a bécsi *Wienerisches Diarium* által terjesztett kurucellenes propagandát. A külföldi újságok mintául szolgálhattak Esterházy elképzeléseinek megvalósításához, de Rákóczi határozott külpolitikai célzatúvá alakította. Ezért szerkesztésével is legbensőbb kancelláriai emberét, diplomáciai ügyekben jártas munkatársát, a kiáltványok írásában kitűnt jó tollú Ráday Pált bízta meg.

A publicista Ráday közreműködésével megindult *Mercurius Hungaricus* második számától kezdve *Mercurius Veridicus ex Hungaria* a kuruc kancellária „félhivatalos” lapja lett. S mivel külpolitikai célok szolgálatában jött létre, a fejedelem diplomatai révén jutott el rendeltetési helyére, a külföldi követek kezébe és az európai udvarokba. Ritka előfordulására jellemző a kutatás jelenlegi helyzetét mutató közlés, hogy eddig ismert hat kinyomtatott száma közül három csak külföldi lelőhelyen maradt fenn: az első kettő (1705. június és augusztus, Lőcse, Brewer nyomda) a merseburgi volt titkos porosz udvari levéltárban, időrendben a negyedik (1708. aug.

Lőcse) a párizsi külügyi levéltár archívumában. A kézírásos (1706. aug.) példánynak (OSZK) nincs nyomtatott változata. Az 1710 első három hónapjában megjelent három szám már Bercsényi kancelláriáján, valószínűleg Ebeczky Sámuel szekretárius szerkesztésében készült, a bártfai nyomdában; egyetlen nyomtatott példányuk (EOK) ismeretes.

Az *Igazmondó Mercurius* az önálló sajtópolitika gyakorlati megvalósulásaként jött létre, hogy a tendenciózus propagandával szemben megpróbálja az európai közvélemény kedvező befolyásolását. Rákóczi és Ráday eredeti elképzelése szerint az újság hetenkénti megjelenése nem valósult meg, s így valójában nem vált folyamatosan megjelenő időszaki újsággá. Igaz, rendszeretlen feltűnésével is a hazai publicisztika új lehetőségét, s újszerű modern műfaját jelzi.

A kérdés hivatott szakértője, Benda Kálmán, előszavában szakszerűen foglalja össze a *Mercurius* keletkezésével, írásával és „compilálásával”, szerkesztési nehézségeivel kapcsolatos problémákat. Újságjellege nem egyöntetű, a személyre szabott hadijelentések nehezkesebb stílusát könyvedebb hangnem s az újságra inkább jellemző eseményszerűség váltja föl, míg az utolsó számok tartalmi szemszögből s nyelviileg is, továbbá nyomdai kivitelezésben is gyengébben sikerültek. Pédányszámára nincs megbízható adatunk; Benda becslése szerint kb. száz példányban készülhetett. A *Mercurius* hatásával összefüggő francia, svéd, berlini, isztambuli visszhangok tanúsítják, nagy szükség lett volna rendszeresebb megjelenésre. A kötetben közölt hasonmás újságpéldányok latin szövegét Kenéz Győző hű s megbízható magyar fordítása követi, a hozzá tartozó tömör jegyzetanyag kíséretében. A színvonalas kiadvány méltóképpen idézi föl a hazai sajtó kezdeteit.

HOPP LAJOS

Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. Kriterion. 396 l.

Az értelmiség szerepének tisztázása a történelmi fejlődés folyamán ma a társadalomtudományok több ágának is tárgyát képezi. A kutatás szempontjai döntik el, hogy végül is az eredményeket a szociológia, a történettudomány, a pedagógiatörténet vagy az irodalomtörténet vallja e magáénak. Így tulajdonképpen interdiszciplináris kutatási területté vált az értelmiség történetével, helyzetével, szerepével való foglalkozás.

A szociológia meghatározása szerint az értelmiség konkrét társadalmi struktúra terméke, nincs állandó funkciója és tevékenységformája, hanem mindig az adott társadalom sajátosságait tükrözi, az uralkodó rétegek igényeit elégíti ki. Ha tehát a középkori értelmiség bármilyen szempontú vizsgálatával akarunk foglalkozni, elsődlegesen a középkori társadalmat kell figyelembe vennünk, amelyben ez a réteg létrejött, fejlődött. Hajnal István szerint a középkori írásképzettség is beleilleszkedik a hűbéri rendszerbe, hűbéries kölcsönviszony, a társadalomszerkezet alkatrésze. Mályusz Elemér az írni tudást és az értelmiség fogalmát a középkorban elválaszthatatlannak tartja.

A feudalizmus az ezredforduló táján már — Szücs Jenő szavaival — kikísérletezett új képlet, mind gazdasági-politikai szerkezetben, mind ideológiában. Ez utóbbi egyik összetevőjét Karoling kultúra néven szoktuk emlegetni. Nagy Károly kulturális reformjaiban az oktatást az egyház feladatává tette. Tehát az írni tudók rétege az egyház keretén belül képződött, a székesegyházi és szerzetesi iskolákban nevelődött és itt adódott tovább az írni tudás mestersége. Viszont ettől a tényről még nem lett az írni tudó egyházi ember — a klerikus — értelmiségivé. Hajnal István véleménya szerint a klerikusréteg funkciója révén, tehát a társadalomban betöltött szerepe kapcsán távolodott egyre az egyházi rendtől.

Ehhez a távolodáshoz a lehetőséget a X—XI. sz.-i változások adták. A népvándorlás kora lezárult. A Kelet-Európában letelepedett és keresztényvé vált népek, köztük a magyarság is, beilleszkedett a latin kultúrájú népek közösségébe. Nyugat-Európában a fordulat lényegét Szücs Jenő így fogalmazta meg: „befejeződött a laikus társadalom krisztianizálása és ugyanezzel a fordulattal elkezdődött a keresztény kultúra laicizálása.” Ennek a folyamatnak egyik legjelentősebb vívmánya a városok létrejötte, amelyekkel — Le Goff szerint —

megjelenik az értelmiség, az az ember, akinek mestersége az írás vagy a tanítás, még inkább mindkettő egyszerre, aki hivatásból végzi a professzor és a tudós munkáját. Ennek a hivatásnak a szintere kezdetben a székesegyházi, a városi iskola, majd a XIII. sz.-tól az egyetemek.

Az oktatás máig legnagyobb hatású intézménye, az egyetem a középkor „fel-fedezése.” Létrejött, virágkora egybeesett a skolasztika módszerének kialakulásával, a városok virágzásával és a központi királyi hatalom megerősödésével. Az egyetem intézményesülésével megtörtént az értelmiségi réteg beilleszkedése a középkori feudális társadalom hierarchiájába. Ezt a fénnyt a tudomány, a tanítás és az egyház középkori egysége határozta meg, a pápaság és a világi uralkodók pedig támogatták. Ennek ellenére az egyetemnek már létrejöttkor számolnia kellett a világi társadalom szükségleteivel is, ahogy elődei közül főképp a székesegyházi iskolák eddig is számoltak. Az artes alapján olyan képzettséget biztosítottak tanulóiknak, ami lehetővé tette, hogy a társadalomnak az írással kapcsolatos szükségleteit kielégítsék. Tulajdonképpen ezek a társadalmi igények „laicizálták” a klerikust literátussá. A literátust literatúrája tette képessé arra, hogy ezeket a társadalmi szükségleteket kielégítse. Ennek tartalmát, előzményeit, megjelenési formáit, oktatási kapcsolatait Mezey László foglalta egységbe. „... Ennek az arteson művelt stúdiumnak Magyarországon sajátos és szerényebb jelentése volt. A stúdium magyarországi sorsa nem alakult nagyon kedvezően... A magyarországi deákság... nem Párizs és Bologna neveltjei, bár — igen távolról — hatását mindkettőnek érezték.” (Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázolata. Bp. 1979. 174—175. p.)

Magyarországon a középkorban nem volt életképes, működő egyetem. Így írástudóinknak a felsőfokú képzettség megszerzésére csak külföldi egyetemen volt lehetőségük. Innen hazatérve egyházi és világi vezetőréteggént közvetítették Párizs és Bologna hatását a magyar társadalomnak. Ezt a hatást dolgozta ki konkrétan, egy szűkebb földrajzi területen — rögtön leírjuk — mintaszerűen Tonk Sándor. Saját maga fogalmazta meg legjobban munkája fontosságát. „Nem elég ugyanis lépten-nyomon utalni a külföldi egyetemek látogatásának fontosságára anélkül, hogy számot adnánk az ezen úton beáramlott művelődési javakról, valamint az egyetemjártak intellektuális erőfeszítéséről.” (106. p.) Ugyanitt munkája egyik összetevőjét is megnevezi. „Az egyetemeken folyó oktatómunka, a tananyag, a tanítási módszer

rek . . . bemutatása szükséges ahhoz, hogy a külföldi egyetemeken szerzett ismeretanyag tartalmáról, minőségéről fogalmat alkothassunk.”

Tonk Sándor következetesen valósította meg célkitűzését. Könyvét három nagy fejezetre osztja és ezeket újból háromra tagolja, s ezzel nagyon áttekinthetővé teszi munkáját, világosan kirajzolódnak a fejlődési vonalak. Az első nagy fejezetben a középkori egyetemek létrejöttét, típusait ismertette. Itt olvashatunk a középkori értelmiségi réteg társadalmi beilleszkedéséről. Azzal, hogy az egyetemek elfogadták a pápai fennhatóságot, a helyi egyházi és világi hatalmaktól függetlenné váltak ugyan, ami kedvező volt a tanítás szabadsága szempontjából, de lényegében az egyház hivatalnokaivá váltak. Erre elsősorban a megélhetés gondja kényszerítette őket. Az egyházi javadalnak voltak a középkori értelmiség számára a jövedelem forrásai elsősorban. Ahhoz, hogy ettől szabadulhassanak, a feudális társadalmi struktúrában bekövetkező alapvető változásokra volt szükség.

A számunkra sokat jelentő közép- és kelet-európai egyetemek az ún. második, a XIV. sz.-i, egyetemalapítási hullámhoz tartoznak, amikor uralkodók, egyháznagyok és városok alapítanak egyetemet országuk, városuk fényét, hírnevét növelve, szakember utánpótlásuk biztosítására. Közép-Európában a prágai egyetem töltötte be azt a szerepet felsőoktatásunk történetében, amelyet az előző században Párizs és Bologna. Szervezete mintául szolgált a többi közép-európai egyetemnek is. Gyors virágzás után a huszitizmussal együtt hanyatlott, és a magyarországi tanulmánygyókök szempontjából sokkal jelentősebbé vált a krakkói és a bécsi egyetem. Tonk Sándor részletesen foglalkozott az említett egyetemek státútumaival, tanáraival, az ott folyó diákélettel, hiszen középkori egyetemre jártaink is ezeken az egyetemeken tanultak.

A második főfejezetben konkrétan vizsgálta az erdélyi diákok jelenlétét a középkori egyetemeken, mégpedig statisztikák tükrében, aminek segítségével érzékletes képet kapunk a látogatottságról. Az erdélyi diákok külföldi egyetemrejárásának a XIV. sz. közepén zárul le az első korszaka, és ezt bizonyos ötletzerűség jellemezte. Kezdetben Párizs, Bologna, Pádua között oszlottak meg a tanulók. Változást az új, közép-európai egyetemek jelentettek. Prága, Krakkó, Bécs közelsége könnyebben elérhetővé tette az egyetemi tanulmányokat, így a beiratkozottak száma 1410-ig folyamatosan emelkedett. Döntő jelentőségű volt az erdélyi intellektualizmus fejlődése

szempontjából a prágai egyetem. Ebben a korban az erdélyi tanultság lépést tartott Közép-Európával és valamelyest szinkronban volt Nyugat-Európával is az egyetemlátogatást tekintve. Az erre következő visszaesés részint az első tőlük támadások, részint a pestisjárvány következménye. Bizonyos fellendülés Mátyás halála után ugyan történt, de az 1520-as esztendővel lezárult a középkori fejlődési szakasz. A XVI. sz. elején kibontakozó árforradalom, a városi fejlődés megtorpanása, a reformáció térhódítása, a középkori keresztény világkép válsága megváltoztatta az erdélyi egyetemjárási gyakorlatot.

Ebben a főfejezetben foglalkozott a szerző a diákok származásával, társadalmi, területi megoszlásával. Érdekes kísérlettel következtetett vissza a diáklétszám alapján a település jellegére, demográfiai viszonyaira, gazdasági potenciáljára. Ezek segítségével megállapíthatta, hogy az egyetemre járásban megnövekedett a mezővárosok szerepe, volt időszak, amikor (1491–1500) meghaladta a városokat. A vizsgálatok azt is igazolták, hogy a XV. sz. második felében a városi élet irányítói tanultak, sőt egyetemet végeztek voltak, a városi társadalom középrétege is részt vett az egyetemjárásban, és éppen a távlati fejlődést tekintve nagyon sajnálatos, hogy az 1520-as éveket követően súlyát veszítette az erdélyi városok polgársága. Megvizsgálta a szerző a nemesség és a parasztság egyetemjárását is. A XV. sz. első felében inkább a becsvágy fűtötte a kis-, és középnemesség tagjait, a század második felében már az elszegényedéstől való félelem is közrejátszott a tanulásban. A parasztság soraiból a királyi tulajdonban levő falvakból, a püspöki és más egyházi intézményekhez tartozó településekről nagyobb számban tanultak, mint a földesúri birtokon élők közül. Az összesítő táblázatokból kitűnik, hogy az egyetemre jártak származásuk és társadalmi helyzetük szerint is a társadalom középrétegéhez tartoztak.

Ezután nyomon követhetjük a középkori diák útját egyetemi tanulmányai során, kezdve az utazástól, a beiratkozáson, a beilleszkedésen, a tanulmányok tartalmán és a tanítási módszereken keresztül a tanulás költségéig. A 2496 erdélyi diák közül bizonyíthatóan csak 521 fejezte be tanulmányait. Tehát a beiratkozottak egyötöde. E téren elmaradtak a nyugati-, és közép-európai gyakorlattól, de ehhez a képhez a forrásanyag töredékes volta is hozzájárul.

„Az egyetemjárat erdélyi értelmiségiek művelődés-, és társadalomtörténeti szerepe akkor kezdődött és nyert jelentőséget, amikor tanulmányaik végeztével hazatértek . . . Beépülésük a hazai társadalom

életébe elsősorban azon múltott, hogy az egyetemen tanultak, az ott elsajátított életelvek és tudásanyag összhangban voltak-e az itthoni társadalom eszméivel, igényeivel avagy sem.” — írta a szerző Az egyetemjártak és a középkori erdélyi társadalom c. fejezet bevezetőjében. Ezért vizsgálta a társadalom egyes összetevőinek és az egyetemjártak kapcsolatát, először az egyházi társadalomban, majd a többi társadalmi rétegben. Az előbbi fejezet teljes összhangban van Mályusz Elemének az Egyházi társadalom a középkori Magyarországon c. könyvének idevonatkozó megállapításai-val. Az egyetemjárás azonban éreztetette hatását a világi értelmiség kialakulásában is, amelynek legtevékenyebb rétegét a jogi írásbeliség hordozói alkották, akik számára az igazi karriert a központi hivatalokban való szolgálat jelentette. Egy részük közép-nemesi és polgári származású domidoctus volt, de a királyi kancelláriába az előbb említettek csak egyetemi végzettséggel kerülhettek be, s érdekes módon a XV. sz. közepétől Erdélyből polgári származású, többnyire német anyanyelvű értelmiségiek jutottak fel. A világi értelmiség kialakulásában fontos helyet foglaltak el a városi társadalmat szolgáló írástudók, az erdélyi városi kancelláriák jegyzői és a különleges felkészültségű harmincadhivatalnokok, bányakamarák, kincstári hivatalok tisztviselői. Tanulmányát Tonk Sándor a könyvgyűjtő erdélyi diákokkal zárta le, és itt is pontosan számba vette a könyvvel kapcsolatos összes lehetőséget, a vásárlástól a másolásig, az áldozattal járó gyűjtésen keresztül a gyarapítás nem éppen dicséretes formájáig, a lopásig.

Utószava szerint az érdeklődőt és a szakembert arról kívánta meggyőzni, hogy az egyetemjárás középkori művelődéstörténetünk fontos fejezete. Az érdeklődő a középkori egyetemi élet pontos, de nem élettelen rekonstrukcióját kapja, a szakember a téma feldolgozásának módszertani tökéletességét. A mellékletekben közölt diáknévsorral, településjegyzékkel és a diáknévsorhoz kapcsolódó mutatóval fontos segédeszközök juttatta a téma iránt bármilyen szempontból érdeklődőket. Teljes mértékben egyetérthetünk a szerzővel eredményei alapján: „Az egyetemjárás gyakorlata, a korabeli külföldi egyetemek végzettjeinek jelenléte az erdélyi társadalom életében biztosította az európai tudomány és műveltség eredményeinek elterjedését és befogadását minálunk.”

KÖRMENDY KINGA

Haiman György: A Kner család és a magyar könyvművészet. Bp. 1979. Corvina Kiadó, 66 p. 16 + 56 t.

A Corvina Kiadó kiadványával alighanem az „év könyvét” tartja kezében az olvasó. A nagy formátumú (32 × 23,5 cm), „Kner-emberkés” vászonkötésű, művészi borítású könyv már külső megjelenésével belopja magát a könyvszerető ember szívébe. A könyv azonban a kneri értelemben szép könyv! A szerző — családtag és munkatárs — szerencsésen tudta egyesíteni művében a családi hagyomány iránti tisztelet és szeretet hangját a könyvművészet egy jelentős állomásának objektív bemutatásával: elegánsan mértéktartó stílusban ismerteti a Kner nyomda- és kiadóvállalat művészi pályáját. Azt emeli ki a Kner család történetéből, ami őket kiemelte kortársaik közül: művészek voltak.

Kner Izidor, amikor az ősök hagyományain túllépve, 1882-ben nyomdát alapított, látta, hogy a kor nyomdatermékei „komisz papíron kulimász festékekkel” készülnek, s hogy néhány fővárosi és egy-két igényesebb vidéki nyomdán kívül „csupán számbelileg gyarapodtak a nyomdai cégek s ezzel... elejét is vették a színvonalban való pkiemelkedésnek.” (7.) Adva volt tehát az egyetlen lehetséges út: a színvonalban való kiemelkedés. Ezen az úton indul el Kner Izidor, ezt az utat járja Kner Imre. Haiman György ennek a nem könnyű, sokszor göröngyös, buktatókkal és újrakezdésekkel teli, de egyre magasabbra vívó útnak a történetét mutatja be a kiadványok tükrében.

A könyv, szerkezetét tekintve, három nagy egységből áll, melyek a nyomda művészeti állomásaihoz, a jellemző kiadványtípushoz kapcsolódnak. Az első — és rendkívül izgalmas — fejezet *A béli meghívók* címet viseli. A kezdő nyomdásznak tőkéje hiányát vállalkozói ötlettel kellett pótolnia. Így került sor az első évtized könyveinek igényes megjelenési formája és az anyagi forrást jelentő közigazgatási nyomtatványok kiadása mellett a művészi kísérletezésnek is teret engedő báli meghívók megjelenítésére. A fejezetben nemcsak Kner Izidor bámulatos üzleti érzékével ismerkedhetünk meg (együttel bepillantást nyerve a századforduló kisemberének, a manufaktúra-szerű üzemnek a létfenntartásáért folytatott harcába), hanem Kneréknek a művésziért vívott küzdelmével is. Kner ugyanis nem kevesebbet akar, mint megteremtteni az alkalmazott grafikát. „Oly korban, — írja Haiman György — amikor a művész már messze távolodott az ipartól, az iparos pedig régen elszakadt a művésztől, s gyakran a tech-

nikát is csak kontár szinten gyakorolta.” (8.) Mind az állapotokra, mind Kner Izidor modernségére jellemző, hogy e témáról még 1921-ben is így ír Kozma Lajos: „A XIX. század industrializmusa a kézműipar fejlődését kettéroppantotta; rajtunk a sor, akik nemcsak az útjat, hanem a feladat megoldását is akarjuk, hogy visszahelyezzük a művészt oda, ahová való, a műhelybe.” (8.) A báli meghívók igényes előállítása érdekében Kner a maga reklámújságjában, a *Röpke Lapok*ban, valamint Lyka Károly segítségével a *Művészet*ben rendszeresen pályázatot hirdet báli meghívók rajzolására. Bár Kner igényei sem elégték ki az eredmények, kénytelen vásárolni e tervekől. Maga ismeri el: „A nagyközönség ízléséhez alkalmazkodtunk.” A szerző bőven foglalkozik a pályázókkal és a pályázatokkal, hiszen a kor szellemi arculatát ismerjük meg ebből is. Kner Izidor több kísérletet is tesz az alkalmazott grafika fejlesztésére. 1910-ben nyomdai embléma, 1914-ben a Kner nyomtatványok papírjainak vízjegyre hirdet pályázatot. E pályázatok és eredményeik nyilvánosak, kiállításon vagy a *Művészet* hasábjain mutatják be a pályamunkákat, értékeli azokat. Mindez arra vall, hogy Kner Izidor törekvése túlmutat egyéni céljain. Tanúi lehetünk itt a művészeti élet egy ágában a századelőn jelentkező progressziónak. Bizonyítja ezt a 17 éves Kner Imre fellépése is, aki 1907-től a *Röpke Lapok* címlapján műszaki vezetőként jelentkezik, s programot ad: „Megpróbálunk művészgárdát nevelni annak, hogy mindennapi szükségleti nyomtatványainkat művészi mezbe öltöztessük, mert ezek sok-sok millió példányban forognak közkezen, s így szinte kínálkoznak arra, hogy az ízlésnek, a művészetnek terjesztőivé, előfutárjaivá legyenek.” (11.)

Az első világháború utáni megváltozott viszonyok nem kedveznek a báli meghívóknak. Kner Imre aktív részvétele a műhely munkájában hozzájárul ahhoz, hogy a könyv kerüljön a Kner nyomda — és kiadó tevékenységének középpontjába. Mégis: a báli meghívók háború utáni tervei és tervezői már az új művészeti gárda, az alkalmazott grafikusok sorából került ki, ami Kner Izidor szándékának megvalósulását példázza.

Az 1930-as évekre elnémult a *Röpke Lapok*, megszűnt a meghívó kiadás, hogy teljes teret adjon a könyvnek. *Knerék és a könyvek*: a második nagy fejezete Haiman György könyvének. A szerző e fejezetben mutatja be, hogyan váltak Knerék a könyv művészeivé.

A nyomda 1900-tól jelentet meg irodalmi műveket. Rendkívül fontos, mindvégig

jellemző Knerék munkásságára a funkcionális szemlélet. Haiman György szerint: „Keresik a tárgy funkciójának, a termék anyagának, az előállítás technikájának összefüggéseit mint a formát — a tipográfiai tervet — meghatározó tényezőket. Miután a tipográfia anyaga — nyomtatásban megjelenítendő — nyelv, következésképpen a nyomtatvány egyik kritériuma a logikus, érthető, áttekinthető szövegtolmácsolás: s Kner Izidor hírlapi polémiáiban már a század elején harcol a tipográfiai interpretáció ésszerűtlenségei ellen.” (17.) Knerék reformja a szecesszióból indul, s egyre tisztul, egyre művészi formát ölt. A szerző ismerteti és elemzi azokat a művészeti elveket és technikai eljárásokat, amelyek Knerék munkássága során megjelennek. Minden jelenséget egy-egy Kner nyomtatvány illusztrál. Éppúgy, mint az előző fejezetben, itt is a szedéstükör mellé, a lap széles margójára, olykor a szedéstükör aljába is, fekete-fehér reprodukciók kerülnek. Nem illusztratív, hanem funkcionális céllal. Ugyanígy a mű jobb megértését szolgálják a szöveg közé iktatott, teljes oldalt betöltő színes mellékletek.

Haiman György kitér a Kner nyomda életének korszakolási problémájára. Ő a művek elemzésével 1918-ban jelöli meg a korszakhatárt úgy, hogy az 1911–18-as időszakot evolucionációnak tekinti, következő haladásnak egy megjelölt cél felé. Új betűtípus (Egyetemi antikva), a szedéstükör művészi megválasztása, a díszítés háttérbe szorulása jellemzi az első korszakot. A géppel nyomtatott könyv gondolata szülte a kiadói kötéstípusok kialakítását, a nyomdai úton előállított keretdíszeket. A rajzos illusztrációkat rendszeresen Kneréknek dolgozó művészek készítik. Az első világháború után válik állandó munkatársá Kozma Lajos, akinek díszítő művészete korszakalkotó a Kner kiadványok történetében.

Az 1918-as Balázs Béla-kötetek jelentik a művészileg újat: a funkcionális tipográfia megvalósulását. „Itt lehetünk tanúi a korszerű magyar könyv megszületésének. Korszerűnek, mert ezek a könyvek nemcsak könyvművészeti szándékokat és eredményeket, de tervezői-technológiai ökonómiát is tükröznek” — írja a szerző. (25.) Az 1919-re készült *Kner-Almanach* programja nemcsak megvalósult eredményeket vesz számba, de új célok felé is mutat. A „miért és kinek?” határozza meg terveiket. Céljuk: „a művéség felbomlásával szétzilált műhelykultúra visszaállításával, a feledésbe ment technológiai-esztétikai normáknak és készségeknek a felélesztésével s a modern iparba való átmentésével... új-

játeremteni az emberi környezet tárgyi világát” — írja Haiman György. (25.)

Kner Imre és Kozma Lajos szoros együttműködésében gyökeredző 1918 utáni reformnak két korszaka van: a barokk és a klasszicista időszak. Az első periódus az 1920–22-ben fénykorát élő Knerék után barokknak nevezett időszak. A szerző részletesen kitér a neobarokk jelenség ideológiai háttérének megvilágítására. Amit fontosnak tartunk kiemelni, azt Haiman így fogalmazta meg: „A szép magyar könyv újjáteremtését szolgáló Kner-féle barokk tipográfiai kísérlet az ellenforradalmi korszak kultúrpolitikájával és hivatalos művészeti gyakorlatával szemben álló ellenzéki állásponttól jött létre.” (30.) A barokkhoz való fordulást az is magyarázza, hogy a barokk könyv volt az első, mely tömegeknek szólt: agitációs eszköz volt, s ez meghatározta tipográfiai képét. Tagolt volt. Segíti a barokkhoz való fordulást a kornak a népi hagyományok iránti érdeklődése is: a barokkot is népi eredetűnek tartották. A barokk törekvéssel összeesett a funkcionális irányzat célkitűzése. E korszak a Kner—Kozma—Király együttműködés legtermékenyebb szakasza. A szerző részletesen elemzi Kozma tevékenységét, bemutatja iniciáléit, körzeteit, a Kner-jelvények sok szép változatát. Részletesen szól nyomdai újításukról, az összerakható, variálható nyomdai díszekről, körzetekről. Kiadványaikat nagyjából részre osztja a régi magyar irodalom termékeiből választják, — de modern technikával állítják elő. A korszak reprezentáns képviselője a *Kner Klasszikusok*, valamint a *Monumenta Literarum* két sorozata.

A nehéz gazdasági évek megviselik a kiadót is: 1923-ban egyetlen könyvet sem adtak ki, s a következő évek termése is gyér. 1924—26 között Kner és Kozma is dolgoznak más kiadóknak. Ebben az időszakban jelenik meg két fiatalabb Kner testvér neve a műhelyben: a fametsző Kner Alberté, — akinek munkái közül kiemelkedik a színes nyomással készült *Pancsatantra* és *A török hozza tréfái* — valamint Kner Erzsébeté, a könyvkötőé, akinek művészi kötése emelik a Kner kiadványok hírnevét. Knerék művészetére vall, hogy a barokk korban tudnak mást is adni: Hevesy Ivánnak a modern művészeti irányzatokról szóló könyvei modern tipográfiával jelennek meg.

A Kner—Kozma barokk csúcán egy új kísérlet nyomai is jelentkeznek, a reform második korszakának, a klasszicista stílusnak elemei. Mint Haiman György mondja: a hagyomány változik csak, melyhez Kner Imre kapcsolódik. A Kner könyveken legfeltűnőbb az írás hagyományait őrző

reneszánsz és barokk betűk után a mértani szerkesztésű klasszicista antikva alkalmazása, a térhatást keltő címlap után a síkhatást mutató címlap megjelenése. Fontos a margó, a sorköz, a papír fehérsége, s mindehhez a kötés klasszikus formája járul. Az első tiszta klasszicista mű, az 1928-ban készült *Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve*. Ez a kiadvány sokáig a modern kiadás mintapéldánya. Knerék kiadói tevékenysége a nyomdaihoz képest háttérbe szorult ebben az időszakban. Jelentősek azonban a Goethe évfordulóra készült kiadványaik. A szerző felhívja a figyelmet Knerék és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kapcsolatára. Ennek az együttműködésnek eredménye Buday György fametszetes könyve, majd Ortutay Gyula *Nyíri és rétközi parasztségek* című gyűjteménye Buday fametszetes illusztrációjával, s 1938-ban — éppen Haiman tervezésében — Radnóti Miklós *Meredek út* című kötete, mely kiadványt a Magyar Bibliophil Társaság az év legszébb öt könyve közé sorolta. A negyedik évtized „nem függetlenül a mind fenyegetőbb nemzeti és egyéni katasztrófa baljós kilátásaitól” (Haiman György 48.) két hasonló kiadást szül: Tótfalusi Kis Miklós *Mentségét*, és Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című hazafias írását. A Kner nyomtatványok sorsa — szinte jelképesen — Goethe *Épigrammák és zenéik* kötetével zárul 1944-ben.

A szerző az első két nagy fejezetben bemutatja azt, hogyan teremtett Gyomán egy kis könyvműhely a század első felében magyar könyvművészetet. De nem lenne a mű teljes, ha nem adna számot arról is: miből. A *Nyomtatványkiadás és saját nyomtatványok* című fejezetben foglalkozik ezzel a szerző. Az alkalmi és közigazgatási nyomtatványok, a báli meghívók, a részvények nyomtatása azonban nemcsak anyagi fedezetet nyújt Knerék szép könyv teremtő kísérletéhez, hanem szakmai tapasztalatokra is alkalmas. Itt kísérletezhetik és próbálhatják ki a technikai és stílusbeli újításokat. Valamennyi nyomtatványfajta magán viseli a korszak stílusát, a borcímke éppen úgy, mint a reklámyomtatványok. De Knerék igényese az aprónyomtatványokban is. A saját nyomtatványok jelentőségéről írja a szerző: „Kulturhistoriai élményt, érdekes bepillantást nyújtanak a Kner Nyomda világába...” (53.) A levélpapírok, újévi üdvözlő kártyák, naptárak — évente öt, hat féle — szintén a Kner korszakok stílusát tükrözik. Részletesen szól Haiman György e nyomtatványok tervezőiről, rajzolóiról is.

A könyvet *Kísérletek* című fejezet zárja.

Rámutat a szerző arra, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak Knerék a kísérletezésnek. A műhelyben is. Ennek eredménye nemcsak az a néhány magánkiadvány amelyről itt szó esik, hanem — tulajdonképpen — az egész Kner-életmű.

Haiman György könyvében a Kner család munkásságát nem elszigetelt jelenségként ábrázolja, hanem feltárja kapcsolatukat a hazai és külföldi könyvművészet jelenével és múltjával. Rámutat arra is, hogy Knerék azért tudták olyan magasra emelni a könyvművészetet, mert a múltba eresztett gyökerekkel a jövőbe figyeltek, valamint a szakmai ismeretek tökéletes elsajátítására és megvalósítására törekedtek. A kötethez kapcsolódó színes képek 56 oldala (Szelényi Károly fotói) jól kiegészíti és szemlélteti az írottakat. (Meg kell jegyeznünk, hogy a szerzőnek gondja volt arra is, hogy közölje valamennyi könyv-reprodukció pontos méretét és lelőhelyét.) Ez a ritka szépségű és gazdagságú képanyag külön mutatja be a nyomtatványokat, külön a könyveket. Így alkalmassá válik arra, hogy átlapozva, önmagában is újra felidézze a Kner nyomda és kiadó tevékenységét, művészi fejlődésének útját. A könyv tipográfiai megoldásával Haiman György Kner-szemléltető könyvet teremtett.

MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA

Melius Péter: Herbárium. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte: Szabó Attila* Bukarest, Kriterion K., 1979.

Az első kiadás 400. évfordulójára jelent meg, egyéves kéссéssel, Szabó Attila gondozásában Melius Péter *Herbárium*ának teljes szövegkiadása; a tervezett hasonmás kiadás helyett az eredeti kiadás tipográfiáját, helyesírását gazdagon érzékeltető hasonmáslap betétekkel. A szövegkiadást 85 oldalas bevezető tanulmány, több mint 100 oldal terjedelmű magyarázó jegyzet, 50 oldalas összehasonlító növénynévjegyzék (Kabán Annamária munkája) és gazdag mutatórendszer (Sz. Tóth Magda munkája) teszi a mai olvasó számára használhatóvá.

A régi magyar szövegek meglehetősen kevés újra-kiadása indokoltá teszi a kérdést, vajon fontos-e, s miért Melius orvosbotanikai művének — immár másodszeri — újra-megjelentetése? A válasz egyértelmű igen. A *Herbárium* az egyik legrégebbi magyar nyelvű, természettudományi tárgyú könyv, tudománytörténeti, nyelv-

történeti szempontból kiemelkedő értékű dokumentum, forrás. (Jelentősége csakis ebben az összefüggésben értékelhető, tudományos ismeretrendszere a mai ember számára már használhatatlan.) Az eredeti, 1578-as kiadásból mindössze 14 példány maradt fenn. Az első, 1962-es szövegkiadás több szempontból is kifogásolható (*Communicationes Ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungariae*. Vol. 23. Budapest, 1962.). A további tudománytörténeti (orvos-, gyógyyszerészet-, botanikatörténeti) kutatóknak csak egy filológiailag pontosan feltárt szövegkiadás szolgálhat alapul — Szabó Attila ezt a feltárást hiánytalanul elvégezte.

E recenzióknak nem célja, hogy az eredeti mű, a *Herbárium* korabeli tudományos jelentőségét, értékeit elemezze, a továbbiakban csupán a jelen kiadásnak mint forrásfeltárásnak az értékeivel és esetleges hibáival foglalkozunk.

A bevezető tanulmányban Szabó Attila elhelyezi a *Herbárium*ot a kor magyar és külföldi irodalmában, végigkíséri Melius életútjának, fejlődésének állomásait, majd a mű tartalmi és nyelvi elemzését adja. Végül, a mű utóéletéről szólva, felhívja a figyelmet számos másolatra, összevetésekkel példázva, hogy mennyiben jelentette e későbbi munkáknál Melius a forrást. Az értékes, kiérlelt és rendkívüli tájékozottságot bizonyító tanulmány hasznosítja az eddigi szakirodalom eredményeit, plasztikusan rajzolja meg Melius figuráját, szigorú tudományossággal értékeli a művet.

Mégis, szemléletével nem minden esetben tudunk azonosulni. A *Herbárium európai kapcsolatairól* szólva például részletesen elemzi az antik szerzők hatását tanúsító sajtóságokat, majd tömören, de ugyancsak részletezve mutatja be a legjelentősebb 16. századi európai herbáriumokat. Ugyanakkor a bizonyítottan közvetlen forrásként használt Adam Lonicer (Lonicerus) *Kreuterbuch*ját épp csak megemlíti, mint népszerű munkát. A *Szerkezet és stílus* című fejezetben még egyszer utal Lonicerusra és a 94. lábjegyzetben Fialowski Lajos idevágó megállapításait is idézi, de a tanulmány szövegében Lonicerus mint forrás nem szerepel. Nem arról van tehát szó, hogy Szabó Attila nem tud a *Herbárium* és Lonicerus műve közötti kapcsolatáról, hanem — véleményünk szerint — egy olyan hibás koncepcióról, amely a *Herbárium* „eredetiségét” bizonyítandó, bizonyos hangsúly eltolásokkal a fogalmazásban és hivatkozásban egyszerűen elmos, lényegtelenné tüntet egy tudománytörténetileg bizonyított tény. Nevezetesen azt, hogy Meliusnak bár nem kizárólagos, de legfőbb forrása éppen Lonicerus munkája volt. A

* Eddigi névhasználata szerint: ifj. Szabó T. Attila és Szabó T. E. Attila

Herbárium első fejezete címe is így hangzik: „Herbárium Az fáknak, füveknek nevekéről, természetekéről és hasznokról, Galenusból, Pliniusból és Adamus Lonicerusból szedettetek ki.” És ezt Fialowski Lajos 1884-ben, majd az ő nyomán Gombóc Endre bizonyították is, meghatározva pontosan az arányt, mellyel a két mű összefügg és sorrendben meghatározva a további forrásokat is. Nem tudunk egyetérteni Szabó Attilával abban sem, ahogyan Lonicerust értékeli — Sprengel 1807-ben! megjelent műve alapján. Mai tudománytörténeti szemléletünk árnyaltabb értékrendje szerint Lonicerus műve ha nem is úttörő, mindenesetre jeles gyakorlati munkának számít, amit egyébként számtalan kiadása — 1557 és 1783 között több mint 20 kiadást ért meg — is bizonyít. Ugyanígy Melius művének „eredetisége” is elsősorban abban rejlik — s ez nem kevés! —, hogy magyar nyelven írt, hogy forrásait szuverén módon és kritikával használta, és művét saját honi tapasztalataival is gazdagította. Eppen Szabó Attila idézi azt a néhány sort, amely bepillantást enged Melius alkotói módszerébe (35. old.) Hasonló módszerrel és szándékkal készülhetett a *Herbárium* is, a biblia-magyarázatok és fordításokat, valamint a füves könyvet ugyanaz az ember készítette! Melius tehát nem csupán a „népi növényismeret mélyen gyökerező hagyományát fejlesztette írásos emlékké”, hanem korának igazi tudósaként humanista szellemben, az európai szellemi áramlatoknak megfelelően egy olyan természettudományos művet alkotott, melynek középpontjában az ember áll.

Meliusról ma már érdemben nem beszélhetünk, ha nem ismerjük Botta István művét (*Melius Péter ifjúsága*, Bp. 1978). Szabó Attila ismeri és hasznosítja Botta alapvetően új megállapításait. „Botta István kutatásai — a Somogyi Péter—Melius Péter azonosság megállapítása — kulcsot adtak a Melius életmű eddig legértékesebb részének, a *Herbárium* keletkezéstörténetének, helyesebben az indítékoknak a megközelítéséhez, a meghaladott feltételek közé sorolnak viszont számos eddigi találgatást” — írja Szabó Attila (23. old.), majd a 28. sz. jegyzetben azt mondja, hogy „Botta István megállapításait kiindulási alapként fogadtuk el”. Ezek után mégis megkísérlni összeegyeztetni a régebbi irodalom idevágó feltételezéseit Botta megállapításaival. Véleményünk szerint ez lehetetlen. Botta olyan szigorúan zárt rendszerű koncepciót tár elénk, melyet ha elfogadunk, a többit el kell vetnünk, vagy ha nem fogadunk el, akkor cáfolnunk kell. Ha elfogadjuk a Somogyi—Melius azonossá-

got és a sárvári tanulóvéket, akkor el kell fogadnunk a Botta-számítótá 1532-es születési évet is (nem maradhatunk a régebbi feltételezésnél, 1536-nál), hiszen akkor a történelem nem egyeztethető időben. E kérdésben is úgy érezzük, hogy egy régebbi, meggyökeresedett koncepció akadályozta meg Szabó Attilát abban, hogy Botta állításait konzekvensen építse be tanulmányába.

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy bár az ismert tényanyagból Szabó Attila semmit ki nem hagy, s ezeket ökonomikus rendezettséggel tárja elénk, mégis, bizonyos előfeltevések — alig észrevehetően bár — de eltorzítják az általa megrajzolt Melius-portrét.

Árnyalatokat kifogásoló megjegyzéseink azonban csak a bevezető tanulmányra vonatkoznak. Mind a szövegkiadásban érvényesített szempontok, mind a magyarázó jegyzetek olyan tudományos felkészültséggel, alaposággal és következetességgel tárják fel a művet, hogy erről csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk. Szabó Attila és munkatársai a művel kapcsolatos alapvető tudománytörténeti, elsősorban botanikatörténeti, kutatásokat is elvégezték. A további kutatók így mentesülnek a részletező feltárás fáradságos munkájától, csupán szakterületüknek megfelelően kell csoportosítaniuk, értelmezniük és értékelniük a tényeket.

Nagyszerű kiadványt tartunk hát kezünkben, újabb bizonyítékát a romániai magyar tudósok — nyelvészek és művelődéstörténészek — kiemelkedő értékű tevékenységének.

SZLATKY MÁRIA

Belifante, J. C. E.: Joods Historisch Museum—Jewish Historical Museum. Haarlem 1978. 96 l.

Pompás — zömmel színes — illusztrációkkal ellátott katalógust adott ki az amszterdami Zsidó Múzeum. Két kis tanulmány olvasható benne: a holland zsidók történetéről és a Zsidó Múzeumról. Az első zsidó Emanuel Rodrigues Vega volt, aki 1597. március 31-én amszterdami polgár lett. A deportálás megsemmisítette a zsidóság nagy részét. Ma 27 000 a számuk. A Zsidó Múzeum 1932-ben alakult. 1975-ben költözött jelenlegi épületébe.

A katalógusból folyóiratunkat a héber kéziratok érdekelhetik. Legrégibb darabja az az illusztrált Máchzor (nagyünnepi imádságos könyv), amelyet Cresbia b. Izsák ha-Nakdan (megh. 1250.) másolt Rouenben (39.). A Kol Nidré ima szövegénél van felülve a pergamen kódex.

Legutóbb N. Golb írt a másolóról, de ezt a munkáját nem ismerte (*History and Culture of the Jews of Rouen in the Middle Ages*. Tel Aviv 1976. 151–157.).

Két Eszter-tekercs is akad a XVII. ill. XVIII. századból, az utóbbi az Eszter-történetből merített tollrajzokkal (46–47.). Egy Haggáda is látható, József van Darmstadt munkája, amelyet Amsterdamban készített 1734-ben. Pergamen, színes illusztrációkkal (48.).

Viselet-történeti szempontból érdekes az a pergamen lap, amely egy XVII. századi zsidó foltozó vargát ábrázol.

Egy szép példányt láthatunk az Athias-Bibliából is, amelyet a névadó Amsterdamban nyomott 1667-ben Johannes Leusden számára.

A szépen kiállított kis kötet érdeklődést ébreszt az amszterdami Zsidó Múzeum iránt.

SCHIEBER SÁNDOR

Maly słownik pisarzy węgierskich (Magyar írók kislexikona). Warszawa, Wiedza Powszechna 1977. 158 l.

A budapesti Corvina és wrocławai Zakład Narodowy im. Ossololińskich közös kiadásában 1966-ban megjelent Klaniczay—Szauder—Szabolcsi-féle *Historia literatury węgierskiej*, valamint a *Maly słownik pisarzy świata* (Wiedza Powszechna 1972) s végül az Állami Tudományos Kiadó által megjelentetett nagyciklopédia (WEP) magyar címszavai után új forráshoz nyúlhatnak a magyar irodalom iránt érdeklődő lengyel szakemberek és olvasók. A 10 000 példányban megjelent Kislexikon komoly teljesítmény mind a négy munkatárs: Elżbieta Cygielska-Guttman, Jerzy Jakubiuk, Aleksander Korol és Andrzej Sieroszewski valamint a Wiedza Powszechna kiadó részéről. E lexikon tanulmányozása azért is érdekes, mert nemegyszer párhuzam kínálkozik a Prágában 1971-ben kiadott hasonló jellegű vállalkozással (*Slovník spisovatelů Maďarsko*, Odeon 1971. 386 l. és időrendi táblázatok), amelynek szerkesztője a prágai Károly Egyetem Magyar Tanszékének vezetője, Rákos Péter volt. És itt van az első megjegyzésünk, ha úgy tetszik kérdésünk: a lengyel lexikonnak a címlap szerint nem volt tudományos szerkesztője, és ebből következik egy egész csomó olyan kritikai megjegyzés, amelyet megfelelő szerkesztés esetén el lehetett volna kerülni.

A lengyel lexikon fő forrása a háromkötetes *Magyar Irodalmi Lexikon* volt, amely 1963–1965-ben jelent meg, tehát a kortárs irodalmat illetően már valamelyest

elavult. Örvendetes, hogy az egyes címszavak szerkesztői általában helyesen és gondosan kiegészítették az utolsó évtized legfontosabb adataival. A lexikon további erőnei közé tartozik, hogy a címszavakban szereplő információk többségükben megbízhatók, az egyes írók, költők lengyel vonatkozásaira való utalással igyekeztek a szerzők a magyar írókat, költőket közelebb hozni a lengyel érdeklődőhöz, közlik az egyes művek lengyel fordításait is, lehetővé téve az alaposabb ismerkedést irodalmunkkal.

További megjegyzéseim a lexikon szerkesztési szempontjaira (ezek elsősorban a kiadó szempontjai), a kiválasztott kb. 170 író-költő címszó elégtelenségére, az irodalmi művek pontatlan címfordításaira, egyes helynevek helytelen használatára, tárgyi tévedésekre, bántó sajtóhibákra, bizonyos aránytalanságokra, felesleges címszavakra, valamint a kiadói szövegek pontatlanságára vonatkoznak. Szeretném egyúttal jelezni azokat a javaslatokat is, amelyek megvalósítása esetén, a 2. kiadás csak nyerhetne.

Az irodalmi korszakokon belül levő aránytalanságok, hiányosságok a reneszánsz kor irodalmában abban nyilvánulnak meg, hogy pl. hiányzik a tudós humanista irodalom több fontos alakja, mint pl. Brodaries, aki a lengyel király megrendelésére írja meg a mohácsi csata történetét, vagy Oláh Miklós, akinek Attilája talán egyike a magyar irodalomból készült első lengyel fordításnak, a krakkói egyetlen tanítványa Komját Benedek és mások. Rövidebbre fogott címszavak esetén ott lenne a helyük.

Különösen a tudós humanista Oláh Miklós (1493–1568) távolléte fájlatlatható (szerepel a *Historia literatury węgierskiej*-ben: 24, 278., de az említett prágai magyar irodalmi lexikonban is: 263.). Oláh Miklós román származása elég volt Halina Mirsa—Lasotának, hogy felvegye a *Maly słownik Pisarzy Rumuńskich*-ba (Wiedza Powszechna 1975. 123–124.), román humanistának tartja Danuta Bieńkowska is (*Literatura rumuńska* (In:) Dzieje literatur europejskich, Warszawa, PWN 1977. 1090.). Természetesen tudunk arról, hogy mintegy 50 éve a román irodalomtudományt (Ioan Lupuş, Ştăfan Bezdechi, T. Racotă, Corneliu Albu, O. M. Dan, Maria Holban, Aurelian Sacerdoteanu, Al. Tonk) erősen foglalkoztatja Oláh Miklós alakja. Az idevágó magyar szakirodalom több mint százéves, számtalan szövegkiadás és monográfia előzte meg a román szakirodalmat. Nem vonva egy pillanatra sem kétségbe a tudós humanista főpap és kultúrpolitikus román származá-

sát, s jöllehet nem vagyunk e korszak szakembere, mégiscsak arra szeretnénk rámutatni, hogy humanistánk neve már magyaros alakot mutat, hogy iskolázását a magyar Nagyváradon (csak 1918 óta Oradea) végezte, hogy karrierje a magyar királyok szolgálatában állt, hogy két fő művével a Hungariával és az Attilával (1536–1537) buzdítni akarta honfitársait új tettekre bemutattva a régebbi magyar történelem nagyszerű képeit. A Hungariában a hunmagyar őstörténetről is szól, részletesen leírja Magyarországot, Attilájában a hun fejedelmet és harcosait ideálként állította honfitársai elé. Hunok és székelyek eszménnyé magasulnak tolla nyomán s mind ezt azért írja, hogy az anarchiába süllyedt osztályát a haza megmentésére sarkallja (Varjas Béla: O. M. (In:) *A magyar irodalom története 1600-ig*, Bp. 1964. 281–283.). Attiláját lengyelre Bazylík Cyprián fordította, 1574-ben jelent meg Krakókban (Vö. *Nowy Korbat Piśmiennicwo Staropolskie* 2. köt. PIW 1964. 16–17), foglalkozott a fordítással Julian Krzyżanowski is a *Romans polski XVI w* (Lublin 1934) c. művében.

Minderről azért ilyen részletesen, hogy bizonyítsuk, Oláhnak helye lett volna a lengyelországi magyar irodalmi lexikonban . . .

A barokk korból hiányolom a kuruc költészetet (nem lényeges, hogy névtelen költészet ez, az emlékiratírók közül Bethlen Miklóst és II. Rákóczi Ferencet, Amade László költőt. A felvilágosodás korabeli irodalomból megemlítettem volna Rajnis Józsefet, a klasszikus versmérték egyik előfutárát, a szentimentalizmus jellegzetes alakját: Anyost, a fölvilágosult népies Földi Jánost, a klasszicista irodalom virágkorából a magyar – szerb Vitkovics Mihályt és az irodalombarát Kis Jánost. A reformkor első szakasza szinte elválaszthatatlan Széchenyi István működésétől, itt kellett volna szólni röviden Czuczor Gergelyről is. A negyvenes évek irodalmából nem maradhat ki a publicista Wesselényi Miklós, a modern, harcos sajtó megteremtője, a szónoknak is kiváló Kossuth Lajos, az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc vezéralakja. Ma már tisztázott a jelentősége a Mickiewicz-fordító Kazinczy Gábornak, a prózaíró Vajda Péternek is. A radikális-demokratikus irányzat elméleti és politikai irodalmából nem hiányozhat Táncsics Mihály neve sem.

A magyar szabadságharc bukása utáni ún. nemzeti-polgárosult irodalom korszakából hiányolhatjuk a népies nemzeti irány képviselőit, a maguk korában igen népszerű költőket: Léway Józsefet, Szász Károlyt, a népies prózából Vas Gerebent,

továbbá Szigeti Józsefet, a népies boházatok szerzőjét (egyik darabját Lengyelországban is sikerrel játszották a múlt század utolsó évtizedeiben), valamint a korszak kritikusait: Salamon Ferencet és Greguss Ágostot, végül a már liberális nemesi irányhoz tartozó Csengery Antalt. A nemzeti polgárosult irodalom differenciálódásának első (1867–1877) és második szakaszában (kb. a század végéig) is vannak apró hiányosságok: itt lenne a helye Toldy István drámaírónak, Vértesi Arnold novellaírónak, a költők közül Dömötör Jánosnak, Ábrányi Emilnek és Darmay Viktornak végül az újromantikus dráma megalapítójának Rákosi Jenőnek. A századvégi líra megújítóinak számos képviselőjének preszimbolistáknak, a közélet költőinek, a nagyváros költőinek, a szocialista költészet első reprezentánsainak szintén helyet kellene találni a 2. kiadásban. Az utolsó századnegyed kritikáját Beöthy Zsolt, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes képviselnék egy teljesebb kiadásban, valahogyan Horváth János is kimaradt a későbbiek folyamán.

Jóval szerencsésebben fest a XX. század magyar irodalma, itt a címszavak összeállítója elemében volt, bár olykor (Földes Jolán!?) túlzásokba is esett. A fentemlített hiányosságok egy része megoldható lett volna, ha a kevésbé jelentős költőket és írókat nem akarták volna a teljesség igényével bemutatni. A kisebbeknél pl. Ilosvai Selymes Péternél elég lett volna a Toldira szorítkozni, amelynek inspiráló hatása jelentékeny a későbbi irodalom szempontjából. A csehszlovákiai magyar irodalmi lexikon jó példa a józan mérlegelésre, ott nemegyszer 4–5 soros címszavak is vannak, de éppen ezért a kétszer nagyobb ív terjedelem mellett 893(!) címszóra futotta, azaz négy és félszer több címszavat tartalmaz.

Nem ismerem a kötet kiadójának szerkesztési elveit, de tetszett nekem a csehszlovák lexikonban a magyar irodalom történetét áttekinthető címszó, a magyar színház, a magyar irodalmi sajtó története, a magyar – csehszlovák irodalmi kapcsolatokról szóló cikk. Az ilyen típusú cikkeket a lengyel lexikonból hiányzanak. Az irodalmi díjakat is lehetett volna részletesebben ismertetni (Kossuth-díj, József Attila-díj stb.) Egy mondatban megemlékezhetek volna a lexikon szerzői a Magyar Mickiewicz Társaságról is, elvégre a kiadvány a lengyelek számára készült.

A lexikonban sajnos nem jutott hely a Magyarországgal szomszédos országok (ezekben mégiscsak kb. 3 millió magyar él) magyar nyelvű irodalmának. Egyetlen kivétel talán Páskándi Géza, aki már végleg átköltözött Magyarországra. De mit is

kezdjünk olyan méretű próza- és drámaíróval mint pl. az erdélyi Sütő András, akit és társait a *Dzieje literatur europejskich I.* kötete a következőképpen „prezentál”: A román irodalomhoz számítandók a Romániában élő szerzők magyarul, ill. németül írt művei. Többen közülük román állami díjat is kaptak. A helyszükére való tekintettel ebben a vázlatban nem ismertethetjük műveiket”. (Id. mű 1137.) A szomszédos országok magyar írói, költői kettős vonzás alatt élnek: nyelvi kultúrájuk, hagyományaik a magyar irodalomhoz kapcsolja őket, műveik tartalma viszont a romániai, csehszlovákiai és a jugoszláviai valóságot tükrözi. A lengyel lexikonban is helyet lehetett volna találni a legkiválóbb öt-hat alkotónak. A prágai magyar irodalmi lexikon fel is említi őket, hogy csak néhány példát idézzek: Balogh Edgár (60.), Kós Károly (189.), Sütő András (310.). Talán ebben az irányban kellene haladnia a lengyel lexikon második kiadásának is.

A következőkben nagyjából időrendben hívom fel a figyelmet néhány pntatlan-ságra. Kisfaludy Károly Draguignanban nem börtönben ült, hanem hadifogolyként tartózkodott ottan. Megemlítettem volna, hogy Toldy Ferenc *Handbuch der ungarischen Poesie*-je (1827–1828) bécsi recenzójának vilnai lengyel fordítása volt az első jelentősebb híradás Lengyelországban a magyar irodalomról. A Két szomszédvár esetében önkéntelenül is kínálkozott volna az összehasonlítás a Pan Tadeuszsal. A hontalan Vörösmartynak nem első lengyel tárgyú verse, jelent már meg 1833-ban is egy lengyel vonatkozású epigrammája. A fátyol titkai (1841) nem drámai mű, hanem vígjáték. Jókai *Egy magyar nábobja* (*Węgieński nabab*) és *Kárpáthy Zoltánja* (*Milionowy spadek*) nem általában a XIX. században játszódik, hanem a reformkorban. Jókainak valóban több regénye, novellája lengyel tárgyú (ezekről szakdolgozat is készült az egyetemen), de az említett *Egy hírhedt kalandor* (*Od Wisły do Gangesu*), valamint a *Szabadság a hó alatt* nem foglalkozik a magyar szabadságharcban résztvevő lengyelek sorsával, utóbbiban a dekabristák harcáról van szó. Gyulai Pál kritikus, későbbi egyetemi tanár említett regénye megjelent lengyelül is a *Bluszcz* c. hetilap mellékleteként könyv alakban is, a cím helyesen *Ostatni dziedzic starego domu* lenne. Hiányosnak látom az Ady-cikket is. Költészetének fővonulata, a magyarság sorskérdéseivel foglalkozó versek valamelyest háttérbe szorultak a Léda szerelmi versek mögött. Léda három alkalommal is szerepel a cikkben. Ugyanakkor a nem is olyan jelentéktelen istenes versek közül

csak egynek a címét kapjuk. Ady feleségéről Csinszkaról ugyan meg van említve, de a hozzá írt versek közül egy sem. Ady Lengyelországi iránti érdeklődésének a cikkben nyoma sincs, jóllehet ennek a kérdésnek már irodalma is van.

A két világháború közötti korszakból helyesen külön címszó foglalkozik a népi írókkal, de szellemi előfutárúkról szó sincs (s. 128), a Szabó Dezsőről szóló cikk pótolja ezt a hiányt (133. l.) Tersánszky egyik legértékesebb kisregényének, a *Viszontlátásra, drágának* főhőse lengyel lány; a mű a háború emberi erkölcsöt rontó hatását ábrázolja. A két világháború közti korszak nagy költője Világos Attila nem szanatóriumban, hanem nővérei balatonszárszói panziójában ölt öngyilkosságot előtt. Kassák egyik legszebb versének, a *Mesterekbereknek* a *Wyrobniczy* címe nem látszik megfelelőnek, hiányzik nagy önéletrajzi regénye az *Egy ember élete*, amelyet mind ez ideig legjobb prózai műveként tartanak számon. Pilinszky nem harcolt a nyugati fronton, a németek hureolták nyugatra, fogolytáborban volt.

A kiadói előszó utal a magyarokra, akiket évszázadok óta őszinte barátság szálai fűznek a lengyelekhez. Ebből persze az is következnek a címszavak szerzői számára, amit egyes szerzőknél meg is dicsérhettem, hogy a magyar irodalom lengyelbarátsága következetesen szerepel a lexikon címszavaiban. Sajnos ez nem mindig történt meg. Ady, Arany, Áprily, Barcsay Ábrahám, Erdélyi János, Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály esetében ezek a lengyel olvasóhoz közelítő momentumok megemlítése — jóllehet számos idevágó feldolgozás áll már rendelkezésre — elmaradt.

A lexikon következő — persze a II. kiadásban javítható — hiányossága a magyar irodalmi művek címeinek pntatlan, a tartalomnak meg nem felelő, mechanikus fordítása. A lexikon munkatársainak rendelkezésre állhatott volna az előző feldolgozások olykor helyesebb címanyaga. Bessenyei *Természet világa* nem annyira *Swiatłosc natury*, mint inkább *Swiatł natury*. Csiky *Proletárok* c. darabja nem igazi proletárokról, hanem társadalmi élőködökről, ingyenélőkéről szól, újabban ilyen címet is adtak neki. Kosztolányi *Édes Annájának* lengyel címe jobban hangzik a II. kiadásban: *Grzech Ślodkiej Anny*. Lukács művének a különösségnek... az Oryginálnosc nem egészen adekvát fordítása. Móricz *Sárány* c. regényének lengyel címe szerencsésébb volt a lengyel nyelvű irodalomtörténetben (*Złoto w błocie* 166.), a *Szczere złoto* — a nagy magyar—lengyel szótár alapján — félrevezető, a mű (persze más történelmi viszonyok között!) Andrzejew-

ski *Hamu és gyémántjára* emlékeztet, az aranyból, a tehetséges Turi Daniból sár lesz, szenvedélye miatt elbukik. Rónay *Keresztútja* nem annyira *Rozdroże*, hanem inkább *Droga krzyżowa*. Sarkadi *Tiszántúli történetekjének* lengyel címe *Historie z Tiszántúlu* a lengyel olvasó számára érthetetlen magyar szót tartalmaz.

Néhány szerény megjegyzést szeretnék fűzni egyes városnevek használatához is. Helytelennek tartjuk egy magyar irodalomról szóló kiadványban a Bratislava helynevet Preszburg (Pozsny) helyett már a XVIII. század végétől 1918-ig. A mai szlovák fővároshoz számos magyar történelmi emlék fűződik. Pozsny a XVI. század 3–4. évtizedétől kezdve Magyarország fővárosa, a kormányzat és az országgyűlés székhelye 1848-ig, sokáig a magyar királyok koronázó városa. A név a latin Posoniumból származik, Magyarországnak Ausztriához való tartozása idején Presburg, lengyeles alakja Preszburg, régi szlovák hangzása Presperek (vö. M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, IV. köt. 470. Linde Magyarország fővárosaként mutatja be. Linde forrása a *Dykcjonariusz Geograficzny* 1782 II. köt. 313. A régi szlovák alakot a Prešpurokot, valamint a Požunť, ill. Pozsnyt emlegeti a két világháború közti korszak cseh lexikona is, Masarykův *Slovník Naučný*, Prága 1931. V. köt. 935, 937, 972.) Régi 19. századi lengyel térképekhez nem értem hozzá, de egyes már a felszabadulás után készült lengyel térképeken pl. Wl. Semkowiec Európá a bécsi kongresszus után (Krakkó 1948) még Požon szerepel. J. Janczak *Európa 1848–1949* (Varsó 1963) Preszburg – Bratislava helynév olvasható. De ugyanazon térképtábla jobb oldalán levő Európa gazdasági térképe a XIX. század közepén címűben újra Požon látható. Véleményem szerint következtlenül és a történelmi-állami hovatarozást figyelmen kívül hagyva használja e városnevet az *Atlas historyczny swiata* (PPWK Varsó 1974) már 1800-tól kezdve (Uo. 101., 103., 106., 110., 112., 120. 121.). E térképek szerzői nem vették figyelembe Henryk Batowski utasításait (*Słownik nazw miejscowych Europy Środkowej i Wschodniej XIX i XX wieku*, PWN Varsó 1964. 8.) Különben maga Batowski írja, hogy a bécsi kormány a magyarokat és a szomszédait szembeállítandó túrta a nemzeti nyelvek használatát bizonyos mértékig (I. m. XIV. 1.).

Véleményem szerint külön kérdés: mikor keletkezett a Bratislava – Bratislava alak és külön kérdés az is mikor terjedt el, lett általános Lengyelországban. A múlt századi lengyel lexikonokban általában még nem szerepel. Hiányzik az *Encyklopedyja*

Powszechna (Varsó 1960) IV. kötetben, hiányzik az S. Orgelbrandt *Encyklopedia Powszechnaja*ból (1898) a III. kötetből. Viszont ugyanennek a lexikonnak XII. kötetében (Varsó 1902. 307.) szerepel „Presburg (lac. Posonium, madz. Pozsony, slow. Preszburk)”. Ezekből a lexikonadatokból azt a következtetést vonhatnók le, hogy a Bratislava városnév a múlt században Lengyelországban nem lehetett elterjedt, tehát a XIX. századi használatával nagyon is csúnyán kellene bánni. Tudjuk, hogy a szlovákok szellemi öntudatra ébredésében az egyik központ szerepét játszotta, ezért érthető, hogy a lengyel szlavisták a voltaképpen csak 1918 óta hivatalos fővárosnevet már a XIX. századra vonatkoztatva is használják. De van rá példa, hogy századunk harminc éveiben is előfordul váltakozó használata. Így pl. Marian Gotkiewicz használta a Pozon v. Preszburg ill. Bratislava városnevet (*Słowacja i Słowacy*, pcd. red. WL. Semkowiec I. köt. Krakkó 1937. 80. l.) Még száz évvel előbb létezett egy Brzetislawia alak is. (J. Magnuszewski, Mickiewicz wsród Słowaków, Wrocław 1956.)

Úgy hiszem, hogy lengyel hungarológusoknak a magyar irodalomról, magyar történelemről szóló lengyel nyelvű munkáiban a Požon ill. Preszburg alakot kellene használni (zárójelben a Bratislava alakot az azonosítás kedvéért) egészen 1918-ig. E városnak a magyar államéletben betöltött fentebb érintett szerepe is ezt indokolja. Henryk Batowski földrajzi szótárában is ezt ajánlja 1918-ig (Batowski, *Slovník* . . . s. 8). Tehát Csokonai nem lehetett az 1790-es években Bratislavában de Kisfaludy Sándor sem a XVIII. század végén, ugyancsak Fáy András sem tanulhatott ottan a múlt század elején, hiszen ez a helynév akkor még nem is létezett. Ugyanúgy Kölcsey és Bajza is a pozsonyi országgyűlésre jártak, lengyelesen Požonban vagy Presburgban. Egy durva hasonlaltal Puskin sem járt Leningrádban hanem Péterváron. A lengyel hungarológusoknak illő történelmi kategóriákban gondolkodni és írni. Persze azt sem szabad kizárni, hogy a Wiedza Powszechna szerkesztősége óhajtott ennek a helységnévnek a nevét egyszerűsíteni az egész lexikonszövegen keresztül . . . Helyes pl. a Zrinyi-címzésben a Csáktornya (jelenleg Čakovec Jugoszláviában, vagy pedig Nagyszalonta (jelenleg Salonta Romániában) használata.

Néhány sajtóhiba is benne maradt a korrektúrában, a betűhibákat nem is említjük, de két évszám elírásra fel kell figyelünk. Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* c. verses kötetéért 1964-ben már nem kaphatott Baumgarten-díjat, ezt ugyanis utóljára

1946-ban osztották ki és akkor valóban kapott is. Orczy és Barcsay *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* nem 1889-ben, hanem kerekén száz évvel előbb, 1789-ben jelent meg.

A címszavak hosszúságáról már tettünk említést, de adjunk néhány példát is. A lengyel lexikonban Kisfaludy Sándor 149 sort kapott, a csehszlovák lexikon jelentő-

ségének megfelelően 23 hosszabb sort szentel a Himfy szerelmei költőjének. Kuthy Lajos Varsóban 48 sorral, Prágában mindössze 15 sorral szerepel. Rákos Péter és kollektívájának takarékosága egy gazdagabb magyar irodalmi bemutatót tett lehetővé...

CSAPLÁROS ISTVÁN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A kézirat nyomdába érkezett: 1980. V. 23. — Terjedelem: 9,45 (A/5) ív
80.8439 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

MAGYAR NYELVŰ IRODALMI FOLYÓIRATOK
az Akadémiai Kiadó műhelyéből

IRODALOMTÖRTÉNET

Főszerkesztő: NAGY PÉTER

Tartalma: a magyar irodalom, ezen belül a XX. századi s a mai magyar irodalom problémái, folyamatai, eredményei
Megjelenik évente 1 kötet 4 füzetben · Évi előfizetési díj: 72,— Ft

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő: KLANICZAY TIBOR

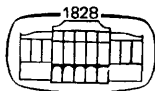
Tartalma: elvi, történeti, esztétikai jellegű tanulmányok a magyar irodalomtörténet köréből, eddig ismeretlen dokumentumok publikálása, magyar és külföldi irodalomtörténeti kiadványok bemutatása
Megjelenik évente 1 kötet 6 füzetben · Évi előfizetési díj: 90,— Ft

LITERATURA

Felelős szerkesztő: SÖTÉR ISTVÁN

Tartalma: az MTA Irodalomtudományi Intézetében folyó kutatási eredmények ismeretése, elsősorban a XX. századi magyar irodalommal összefüggő elméleti, esztétikai, műelemző írások
Megjelenik évente 4 füzetben · Évi előfizetési díj: 68,— Ft

A folyóiratok előfizethetők az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályánál (1054 Budapest, Alkotmány utca 21.) és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1051 Budapest, József nádor tér 1.)

TARTALOM

<i>Borsa Gedeon</i> : Az első, aranyfestéssel készült nyomtatvány és annak magyar vonatkozásai	217
<i>Vásárhelyi Judit</i> : A győri Székese gyházi Könyvtár possessorai. — II. Az „erdélyi” gyűjtemény. — III. Győri könyvtulajdonosok	230
<i>Varga Sándor</i> : Petrik Géza Magyarország bibliográfiája 1712—1860. című munkájának kiadástörténete	264

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Ismeretlen korvina-ösnyomtatvány Uppsalában	280
<i>Szabó András</i> : Teleki Pál (1677—1731) emlékkönyve.....	282
<i>T. Erdélyi Ilona</i> : „Rablókiadás”, szerzői jog és könyvtárusi morál 1847-ben.....	288
<i>Jegorov, Jevgenyij</i> : Szabó Ervin dedikált művei egy moszkvai könyvtárban.....	294

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Barcza József</i> : Melius utalásai egy elveszett könyvére (Várad, 1566.).....	296
<i>Szabó Géza—Szelestei N. László</i> : Töredékek Csáktornyai János műhelyéből (Debrecen, 1593.)	301
<i>Takács Béla</i> : Az ismeretlen 1699-es debreceni kalendárium	309

SZEMLE

<i>Mercurius Veridicus 1705—1710</i> . Bev. és jegyz. Benda Kálmán. Ford. Kenéz Győző. Bp. 1979. Magyar Helikon, 141 l. (<i>Hopp Lajos</i>).....	310
<i>Tonk Sándor</i> : Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. Kriterion, 396 l. (<i>Körmendy Kinga</i>)	311
<i>Haiman György</i> : A Kner család és a magyar könyvművészet. Bp. 1979. Corvina. (<i>M. Varga Mária</i>)	313
<i>Melius Péter</i> : Herbárium. Bev., jegyz. Szabó Attila. Bukarest, 1979. Kriterion. (<i>Szlatky Mária</i>)	316
<i>Belifante, J. C. E.</i> : Joods Historisch Museum—Jewish Historical Museum. Haarlem, 1978. 96 l. (<i>Scheiber Sándor</i>)	317
<i>Mały słownik pisarzy węgierskich</i> . Warszawa, 1977. 158 l. (<i>Csapláros István</i>).....	318

Ára: 20 Ft

Előfizetés egy évre: 80 Ft

INDEX: 25 543

ISSN 0025—0171

SOMMAIRE

<i>Borsa, Gedeon</i> : Le premier imprimé fait avec de la couleur d'argent et ses rapports hongrois	217
<i>Vásárhelyi, Judit</i> : Les possesseurs de la Bibliothèque de la Cathédrale de Győr. II. Le recueil de Transylvanie. III. Les propriétaires de livres de Győr	230
<i>Varga, Sándor</i> : L'histoire de la publication de la „Bibliographie de la Hongrie 1712—1860” de Géza Petrik	264

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Mme Csapodi-Gárdonyi, Klára</i> : Un incunable-Corvina inconnu à Uppsala	280
<i>Szabó, András</i> : Le mémorial de Pál Teleki (1677—1731)	282
<i>T. Erdélyi, Ilona</i> : „Édition furtive”, droit d'auteur et morale de marchand-libraire en 1847 (Documents inconnus de l'histoire du II ^e volume des Chansons populaires et Mythes de János Erdélyi	288
<i>Egorov, Evguéni</i> : Quelques ouvrages dédiés d'Ervin Szabó dans une bibliothèque de Moscou	294

ANCIENS LIVRES HONGROIS

<i>Barcza, József</i> : Les allusions de Méliusz à l'un de ses livres perdus (Várad, 1566)	296
<i>Szabó, Géza—Szelestei N., László</i> : Quelques fragments de l'atelier de János Csáktornyai (Debrecen, 1598)	301
<i>Takács, Béla</i> : Le calendrier inconnu de Debrecen de l'année 1699	309

REVUE

Mercurius Veridicus (1705—1710.) Bp. 1979. (<i>Hopp, Lajos</i>)	310
Tonk, Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban (Étudiants transylvains aux universités de moyen-âge.) Bucarest, 1979. (<i>Körmendy, Kinga</i>)	311
Haiman, György: A Kner család és a magyar könyvművészet. (La famille Kner et l'art du livre hongrois.) Bp. 1979. (<i>M. Varga Mária</i>)	313
Melius, Péter: Herbárium. Bucarest, 1979. (<i>Szlatky, Mária</i>)	316
Belifante, J. C. E.: Joods Historisch Museum — Jewish Historical Museum. Haarlem, 1978. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	317
Mały słownik pisarzy węgierskich. Warszawa, 1977. (<i>Csapláros, István</i>)	318